

પ્રેમભક્તિ-ગ્રંથમાલાનાં

નવીન ગ્રંથો ને આવૃત્તિઓ

પ્રથમાવૃત્તિની સાલ

૭, શકુન્તલાનું સંભારણું	૧૯૨૬
૧૮, યુગપક્ષો અને મહાસુદર્શન	૧૯૨૭
૧૯, હિંમોધ	૧૯૨૭
૨૦, અર્ધશતાત્ક	૧૯૨૭
૨૧, સંસારમન્થન	૧૯૨૭
૨૨, વિશ્વગીતા	૧૯૨૭
૨૩, હંદુકુમાર, અંક ૨ બે	૧૯૨૭
૨૪, ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૨ બે	૧૯૨૮
૨૫, ગીતમંજરી	૧૯૨૮
૨૬, જહાંગીર-નૂરજહાન	૧૯૨૮

ખીજી આવૃત્તિ: કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લે

કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ બે

ત્રીજી આવૃત્તિ: વસન્તોત્સવ.

ચોથી આવૃત્તિ: જયા-જયન્ત; ઉપા.

૧૯૨૮ માં છપાશે

પ્રથમાવૃત્તિ: યોધપર્વણી ને પ્રતિસાદન્દ; પાંચ ઉપનિષદો, સમલોહી,

ખીજી આવૃત્તિ: શકુન્તલાનું સંભારણું

ત્રીજી આવૃત્તિ: હંદુકુમાર અંક ૧ લે

છઠ્ઠી આવૃત્તિ: ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧ લે

પ્રેમભક્તિ-અન્યમોદ્ધા -

પ્રથમાવૃત્તિની સાલ

૧, કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો	૧૯૦
૨, રાજસૂત્રોની કાવ્યત્રિપુટિ	૧૯૦૩-૦૫-૧૧
૩, વસન્તોત્સવ	૧૯૦૫
૪, કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ નો	૧૯૦૮
૫, ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો	૧૯૦૯
૬, ન્હાના ન્હાના રાસ	૧૯૧૦
૭, શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, સમ્પ્લોડી	૧૯૧૦
૮, જયા-જયન્ત	૧૯૧૪
૯, મેઘફલ, સમ્પ્લોડી	૧૯૧૭
૧૦, ઉપા	૧૯૧૮
૧૧, ચિત્રદર્શનો	૧૯૨૧
૧૨, રાજર્ષિ ભરત	૧૯૨૨
૧૩, પ્રેમકુંજ	
૧૪, પ્રેમભક્તિ-ભજનાવલિ	૧૯૨૨
૧૫, આહિત્યમન્યન	૧૯૨૪
૧૬, વૈષ્ણવી પોડશ અન્યો, સમ્પ્લોડી	૧૯૨૫



પ્રેમભક્તિ-ત્રયમાલા

૧૪૪

ઉપા,

અથવા

એ સૃજનજૂની વાતા

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ



વિ. સં. ૧૯૮૪

૧૯૮૪ ઇ. સ. ૧૯૨૮

કીમત દોઢ રૂપીયા

કાનિ માં ૨૭૨૨૬

પ્રકાશક: નાનાલાલ દલપતરાય કેશી,

૧૧. અમદાવાદ

આવૃત્તિ ૧ લી, ૧૯૧૮

પ્રત ૧૦૦૦

આવૃત્તિ ૨ છ, ૧૯૨૨

પ્રત ૧૦૦૦

આવૃત્તિ ૩ છ, ૧૯૨૮

પ્રત ૧૫૦૦

આવૃત્તિ ૪ થી, ૧૯૨૮

પ્રત ૨૦૦૦

અમદાવાદ
૪૬૩ ૩૩
કેશી
(૩૫૧)

34362

મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન :

કેશી ૯૦ રોડ

પ્રકાશક: મુદ્રણસ્થાન: અમદાવાદ, ગાર રસ્તા, અમદાવાદ

પ્રિયદર્શનની ઉષા ઉગી, ને

પણે ઉઘ્યાં ન સહેથાર જોસનાં,
સ્મૃતિપૂજક સ્નેહયોગીને તે

ગત ગાથા પ્રિયની ખડી થવા:—

પ્રિયદર્શનની ઉષા પછી તો!

દિન કોટિ કિરણે સદા તપ્યા,
રસકોવિદ તોડ યોગીને થે

રસવાર્તા પ્રિયની ભણી જવા:—

સ્મૃતિભોગી—સ્મિતાંશુભોગી એ સૌ

રસના ધન્ય સુભાગીને પડે
વીતી તે વિગતો સ્મરાવવાને

જગજૂની અરધું છુ આ કથા.

કરવી—સુણવી ગમે ન કોને

રસની કે રસિકાની વાતડી ?

‘પ્રિય’ ‘પ્રિય’ રટશે ન શું પાઈયો

ઉરબોસે ઘનની ઘટા સહુડયે ?

પ્રસ્તાવના

પ્રકૃતિપુરુષના એક અભ્યાસીએ ગાયુ છે કે

“ નરનારીનાં જોડલાં, ત્હેનાં દિલની દોરી એક. ”

એ દોરી શી છે? કેવી છે? શેની છે? એ સૃજનજૂના પ્રશ્નો છે. મનુષ્યનાં હૃદય અને બુદ્ધિ જેટલા પ્રાચીન એના ગહન ભેદ છે. વિશ્વ-તોમુખી વિરાટના કોઇ કોઇ મુખ આડા પડેલ પડેલ જેમ ફિલસુફ કે પયગમ્બર ઉઘાડે છે તેમ આ અનેકઅંગી મહાપ્રશ્નની યે કોઇ કોઇ કસા કવિ કે રસમીમાંસક ખોલે છે. રસ, રસિકતા, ને રસની લીલા, સુન્દરી અને સૌન્દર્ય; પ્રિયજનની પ્રિયમતભાવનાનાં કોઇ અન્વેષણુ સર્વદેશી કે સર્વગ્રાહી-પરિપૂર્ણ થવાનાં નથી. તે સદા અપૂર્ણ જ રહેશે, ને નવા નવા કલાવિધાયકો ને પૂરું કરવા મથશે. ચેતનશાસ્ત્રના વિપુલ વિજ્ઞાનીઓ જ્યારે નવીન રસમીમાંસા રચશે અને નાયકનાયિકાભેદના રસશાસ્ત્રનાં પ્રકરણુ ભૂવિખ્યમાં ફરીથી લખાશે ત્યારે સ્ત્રીપુરુષનાં રસભર ગુરુત્વા-કર્પણુ મહાપ્રશ્ન અવનવી રીતે જ હવે ચર્ચાશે. જગતની સર્વ પ્રજાઓમાંનાં કાવ્યો નાટકો અને કાદળરીઓના એ સર્વસંચારી વિષયના જ્યારે કોઇ ભૂવિખ્યનો વાત્સાલ્ય નવીન રસસૂત્રો લખશે ત્યારે અજબ

પ્રકારનાં અજવાળાં માનવલોકમાં ઉતરશે. હૃદયની સ્થૂણ ક્રિયાઓનાં જેમ પડદાઓનાં જ દર્શન થાય છે, તેમ હૃદયની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓનાં જે દર્શન પટાન્તરે જ થાય છે. હૃદયમન્દિરના રસજ રહસ્યભેદુ ભીતરિયા પૂજારીઓની ગોત્રવેલ સદા પદ્મવવન્તી પાંગરતી જ છે, અને રસદેવતાની ઉપાસનાની અનન્તશિખ આરતીના કેટલાક દીવડા એ વેલના પ્રત્યેક પાદે તે પુષ્પે પ્રગટે છે. અનાદિઅનન્ત સૌન્દર્યપૂજનની આરતીની એવી એક શિખા પ્રગટાવવાનો આ જે એક પ્રયત્ન છે. દિવસ અને રાત્રિની શાખાઓ ગૂંથાઈ સંખ્યાનાં વન પથરાય છે, તેમ સ્થૂણ તે સૂક્ષ્મનાં, જડ અને ચેતનનાં કિરણજૂથ જ્યાં ગૂંથાય છે તે સાન્ધ્યદેશની આ કથા છે. આત્માની આ દેવકથા નથી, દેહની આ સ્થૂણકથા નથી; આત્મા અને દેહ ઉભયધારી મનુષ્યજાતિની આ માનવકથા છે. કોઈક ભીષ્મની આ વ્રતકથા નથી, સકલ મંસારીઓની આ મંસારકથા છે. જ્યાં અને જ્યાં નતનું નાટક કો વિરલ સાધુનો સાધ્વાત્રમ હતો: આ સુજનજૂની વાર્તા સહુ ગૃહસ્થાશ્રમીઓ કાળેની ફૂલવાડી છે. અને આ વાર્તા જે માત્ર રેખાચિત્ર છે, ધ્વનિસૂચન છે, તર્જનીનિર્દેશ છે. પણ વ્યંજના અને ધ્વનિ રસમીમાંસાના ચતુર મીમાંસકો કાળે કાંઈ જોઈ શકે ?

ઈ. સ. ૧૯૧૮

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ

અનુક્રમણિકા



ઉપોદ્ધાત	પાનું ૧૩
પ્રકરણ ૧ ક્ષુઃ	પ્રથમ દર્શન	૧૬
,, ૨ જ્યુઃ	પ્રકુલ્લપાંદડી પોયણાં	૨૮
,, ૩ જ્યુઃ	કુમારિકાઓનો બગીચો	૪૧
,, ૪ થુઃ	ચન્દ્રિકાને મન્દિરિયે	૫૮
,, ૫ મુંઃ	વડમાલાના જૂથમા	૭૧
,, ૬ હુંઃ	જન્માષ્ટમી	૮૩
,, ૭ મુઃ	શરતપૂર્ણિમા	૯૮
,, ૮ મુંઃ	કૃષ્ણપક્ષ	૧૧૮
,, ૯ મુંઃ	એ ચિરકાળના લેદ	૧૩૪
,, ૧૦ મુઃ	મંજીવન	૧૫૨
વિદાય	૧૬૯



ઉપા.

અથવા

એ સૃજનશૂની વાતી

34362

ઉપોદ્ધાત

વાંચનાર ! ત્હારે ત્હારી કથા વાંચવી ન હોય તો આ વાર્તા વાંચતો ના.

મ્હને પહેલો પ્રશ્ન તો એ થશે કે આ કથામાંનો 'હું' તે કાણ ? ત્હારી અન્તર્ભોમમાં જતાં શીખ્યો હો તો ત્હડા જા, અને એ ગેળમાં -એ ઉરઆકાશના ધુમ્મટમાં તે પ્રશ્ન પૂરબોમથી પુકાર : હું કાણ ? ત્હારા આત્માને એ સવાલ પૂછ, અને આત્મા જંગતો હશે તો ત્હને ઉત્તર મળશે. પુરુષનું વ્યક્તિવાસી પુરુષત્વ જગતમાં જન્મ્યું ત્હારંથી પુરુષ એ પ્રશ્ન પૂછતો જ આવ્યો છે. વિશ્વ આલથી ઘેરાયેલું છે તેમ પ્રારબ્ધની ગહનતાથી ઘેરાયેલું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વનું સ્વેચ્છાચારી પુરુષાત્તન શું છે ? એ એક એવું તેજોમય ન્હાનકડું વિશ્વ છે. કે જેમાં મહાવિશ્વ, આટલી શી આંખમાં સમાય છે તેમ, સમાઈ જાય છે. શરદના કાચ-નિર્મલ સરોવરજલમાં ગગનવાસી તારામંડલિ અહોરાત્ર ન્હાવા ઉતરે છે. તેમ ત્હારાંયે આત્મસરોવરનાં જલ નિર્મળાં હશે તો બ્રહ્માંડ ત્હેમાં નિરન્તર ન્હાતાં ત્હને નિરખાશે. તે તેજવનમાં જઈને પુકારી પુકારીને પૂછજે કે હું કાણ ? ત્હારી અન્તર્ગૃહા પૂરતી ઉંડી હશે, ને છીછરી નહીં હોય, તો ઉત્તરનો પડ્યો તે ઉંડાણમાંથી ઉડશે. કાન માંડજે, અને કૂલતી ફારમ જેવો ધીરો તે ઉત્તર સાંભળજે. ને સ્હમજજે.

મંગળ રાતો છે, ગુરુ ઉજ્જવળ છે, શની આછો નીલો છે : તેજમંડળનાં એક તેજ છતાં ત્હેમાં વ્યક્તિભાવના સિન્નસિન્ન રુગો છે, તેમ જગતનું પુરુષાત્તનતેજ એક જ છતાં વ્યક્તિત્વનિવાસી જનભાવના તારકરંગ પણ સિન્નસિન્ન જ છે. ને એકરંગી માયાના પટવિસ્તારમાં અનેકરંગી અક્ષય ભાન 'દાટે પણ : પીટે નહીં'

એવી છે; તેમ તે એક, તેમ જ તે; અનેક ઉભય સાચા છે. એ એક ને અનેકના રાસમંડલમાં જઈને પૂછજે કે હું કોણ ?

તો વળી પૂછે છે કે ઉપા કોણ ? જીવન્તો દિવસ ઉગવાનો હોય છે તે પહેલાંની દેવસુન્દરી: વેદોએ જેનાં કીર્તન ગાયાં છે તે. ત્હારી પ્રિયતમાનાં ત્હને પ્રથમ દર્શન થયાં તે ધન્ય પણ જે અદ્ભુત દર્શન થયું હતું તે ઉપા. રસિકાનાં લોચનમાં તો ત્હેં જોયું છે ને ? તે કીકીઓમાં જે રસિકતા, જે કવિતા, જે દેવભાવ તરવરતા તે ઉપા : આયુષ્યના પ્રભાતની મંગલા આરતી, જીવનના દિવસભરની પ્રભાત-પ્રેરણા. ઉપાને ઓળખતો ન હો તો તું ત્હારી પ્રિયતમાને ઓળખતો નથી. ત્હારે પ્રિયતમા છે ને ?—સહુના આશીર્વાદ છે કે ત્હને પ્રિય-તમા હજો !—ત્હારી પ્રિયતમાને પૂછજે, તે ને ત્હને ઓળખાવશે કે ઉપા કોણ.

સ્નેહની ચિનગારી સહુમાં છે. ને ત્હારામાં યે છે. કદાચ તે તણુખાનો ભડકો યે ભભૂક્યો હશે. ત્હારાં નેત્રો જગનમાંથી આવરી લે, ને એ સ્નેહજ્વાલાનું ધ્યાન ધર. ત્હારી સમાધિ સાચી હશે તો એ જ્વાલામાં ત્હને ત્હારી જિજ્ઞાસા દર્શન થશે.

સ્થળ તે કાળ ? અમારા નગરમાં ને અમારા યુગમાં. સમગ્રયુગ ને ? ત્હારાં સ્નેહનાં સ્મરણો જગતાં જો ! ત્હારી આંખમાં એ નગરનાં અંજન ચમકે છે. ત્હારાં અંગમાં એ યુગનાં જોમ ફરકે છે.

અનન્તતાના કડક મનુષ્યે કર્યા છે, છતાં ને મહાભોધિનાં ઉદ્દે જોવાં ને તેવાં અનન્ત જ રહ્યાં છે. મનુષ્યશુદ્ધિની તરવારો તે પાણિના પગથાર કાપી શકી નથી, ને કાપી શકશે નહીં. અનન્ત કાલમાં અનન્તતાને કોઈક આરે હું અને ઉપા મળ્યાં છીએ. રસિકતાની તિથિઓ-કઈક ને પ્રાન્ત કીયા ? માનસદેશમાં દિશાકાલ છે ? અને, હોય તો ગગન જોવાં નથી ? એમના છેડા કે ખંડ ક્યાં દીડા !

અનન્તતાના ઓ બાલક ! અનન્તને આંગણે સાન્તના એક ડહાં સૂંધી જોલીશ ? સાન્તને રમકડે ક્યાં સૂધી રમીશ ? અનન્ત-

નાના વિરાટમુગટથી તું ક્યાં સુધી લયમુગ્ધ છોટો રહીશ ?

તે એ મમયુક્તો જે જેમાં પ્રિયજનો જ વસે છે. મણુમણુનાં લોકલક્ષ્મીનાં લગ્નદંપતી તે કાલકુંજમાં કવચિત જ પ્રવેશી શકે છે. એ પરમ આહલાદની ભૂમિકા છે કે જેવો આહલાદ જીવનભરમાં એક જ વાર પ્રગટે છે, તે પ્રગટ્યા પછી હોલાતો નથી ઉપા એ પરમ આહલાદની ભૂમિકાની નિત્યનિવાસિની હતી.

કવિતા કીયા દેશમાં જન્મે છે / કવિતા જન્મે છે તે દેશમાં ઉપા જન્મી હતી.

ઋતુ ? હા, એ ઋતુ આયુષ્યના ખિલાવની-માતવીના વિકાસની ઋતુ હતી. પ્રભુને આશ્ચ્ય નથી, પ્રભુને જરા નથી; તેમ તે ઋતુ આશ્ચ્ય કે જરાની ન હતી. શરદપૂર્ણિમાની એક રાત્રીને જ માસની રાસરાત્રિ કર્યાનું કહ્યું છે તે ઋતુમાં એ ઋતુનું વર્ણન છે. દેવો એ એ ઋતુને વાંછે છે. લક્ષ્મીજીની સાથે વિષ્ણુ ભગવાન સ્મિત કરેતા, તે તે સ્મિતમાંથી સૃજન સરજ્યાં. એ સ્મિતની અને એ સ્મિતનાં સૃજનની તે ઋતુ હતી. એ ઋતુમાં કદા કંઈ અવનવાં સૃજન સરજ્યાં હતાં. મનુષ્યજાતિનાં મનુષ્યત્વની તે ઋતુ હતી. તે એ ઋતુ હતી કે જે ઉગ્યા પછી કદી આથમતી નથી. જેમાં માનવપુખ્તો અદ્ભુત અને અઘોરિક બીલે છે, છાંદગીની તે અનન્ત વસન્ત હતી.

જે ઋતુમાં દેવો પૃથ્વીમાં રમવા ઉતરે છે તે એ ઋતુ હતી આત્માનાં અનન્ત શા આયુષ્યભરમાં એ એક જ ઋતુ અખંડ પ્રકાશે છે.

સહાયર્થનાં બાર વર્ષમાં, ઝો સહાયારી ! ને-ઝો સહાયારી ! એકએક વર્ષે ઝો રામાયણનો એ એકએક કાંડ વાંચજો ને, વિચારજો. ત્હમને તે મળશે કે જે ત્હમે શોધો છો.

૧ પ્રથમ દર્શન

તે રાત્રિએ ત્હેનાં મને પ્રથમ દર્શન થયાં; જાણે તારક્ષીઓથી વીટાયેલો ચન્દ્રમા.

તે રાત્રિએ જીંદગીના ભેદની મ્હને કાંઈક અંખી થઈ. કાંઈક મુમુક્ષુની જાણાસા જાગી, કાંઈક જીંદગીના અમૃતની તૃષ્ણા મ્હને જન્મી.

કેટલીએક વાતો તો ભૂલવી યે રહેલી નથી. તે બન્યાને દીર્ઘ સમય વીતી ગયો છે, પણ જાણે આજે જ બન્યું હોય ને! કાલનો મહાસાગર ગમે નેટલો મ્હોટો હોય ત્હો પણ ત્હેનો વિશાલ પગધાર ઝોળંગવા સ્મરણના પુલની એક કમાન ગસ છે.

ગ્રીષ્મ વીતી હતી, પણ વર્ષા હજી પૂરેપૂરી યેડી ન હતી. તે એક એવી સન્ધીનો સમય હતો કે જે, મહાભાગ્યની ભરતી સમે, મનુષ્યના જીવનમાં કાંઈક કાંઈક વેળા જ આવે છે.

ગ્રીષ્મની પ્રચંડતા વીતી ગઈ હતી જાયડામાં પણ ૧૧૮ અંશ તાપ ઉષ્મામાપક યન્ત્ર માપતું. લોક કહેતા હતા કે પચ્ચીસ વર્ષમાં ગ્રીષ્મ એવી તપી ન હતી. ત્હેવી પ્રચંડ ગ્રીષ્મ વિશમી હતી. મ્હને લાગે છે કે તે તાપ વીણી વીણી ગ્રીષ્મે કદાંક સંઘરી રાખ્યો હતો. અતે પછી તે રાત્રિએ મ્હારા અન્તરમાં ઠાક્યો. તે દેવહુતાશ ત્હારે હતો ત્હેવો આજે યે જન્મન્તે જ છે. અન્તરનું ઉષ્મામાપક યન્ત્ર કાંઈ ક્રેને હોય તે પધારે, તે મ્હારા અન્તરની ઉષ્મા માપી જાય. સૂર્ય સમાં ત્હેના ન્હાનકડાં નયનોમાંથી તે પ્રચંડ સૂર્યજ્વાલા પ્રગટી, મ્હારા હૃદયમાં સમાઈ ગઈ. મ્હારા ઉરના અગ્નિકુંડમાં એ અગ્નિહોત્રના દેવઅગ્નિ મ્હેં યે જતનથી જાળવી રાખ્યા છે, તે આજે યે પૂજન કરે છું.

પણ વર્ષા હજી પૂરેપૂરી એડી ન હતી. નિરન્તરનું સહવાસી છતાં અભયોગી જેવું અહાંબ જ્યારે મંદ્રાધાર આંધુ વર્ષા છે એ વર્ષા હજી એડી ન હતી. જંગતની જગતરાતે દારવા, ઉષ્માની જ્વાલાને હોલવવા જેટલા એકમે વરસાદ થયા હતા. આપાદી વાદળનાં ગાદ વન નિરખી લોકને સાન્ત્વન થતું હતું કે આવામાં જંગલમાં આકેલો છે.

આશ્ચર્યોથી ભરેલો જેવો તે મ્હારો દિવસ વીત્યો હતો ત્હેની જ મ્હારી તે રાત્રી આશ્ચર્યોથી ભરેલી વીતી.

પૂર્ણિમાની પાછલી રાત્રિ અને પ્રતિપદના પ્રભાતે તે બન્ધું. જગતના પડદા સંકલ્પાયા, ને મંદીથી સોભાગ્યગંગા મ્હારા જીવનમાં વહવા લાગી.

વાળુ કરીને હું નિદ્રાને ખેળે સૂતો, ને જગત તથા જગતની જંગળો ઘડીકું વિસર્યો. વિરમરણનો અન્ધારપછેડો મ્હેં આઢ્યો.

આકાશમાં ચન્દ્ર રમતો હતો ને ચન્દ્રિકા ચમકતી. હું તે નહોતો જોતો, પણ અતેક આંખો ત્હેને નિહાળતી ને વન્દતી. વાદળનાં પગથિયાં ચહુડતો ચહુડતો ચન્દ્રમા, અહાંડતી કલગી સૂમો, પૃથ્વીને માથે આવી વિરાજ્યો.

તે રાત્રિએ આલિંગ્યોનો ઉત્સવ હતો. જગત ઉંધ્યા પછી રસજ્ઞામુલોચન શિવાય અન્ય ન નિરખતાં હોય ત્યારે, નગરની આલિંગ્યોના કૌમારઅભિલાષનો ઉદ્ધિ ઉછાળા મારતો હતો; અને ત્હેનાં મોખાં ચન્દ્રિકાનાં ઉજળાં મોખાંથી મેં વધુ ઉજળાં હતાં.

ધરધરમાંથી આળાઓ નક્ષત્રમંડળ જેવી ટોળે મળીને ગાતી, તે ગાતાં ગાતાં સાદા નૃત્યે નાચતી; જાણે સંસારના અગીચાની વેલીઓ હિન્ડોલે ચહડી.

હું તો ને વેળા નિદ્રામુર્છિત હતો. પણ નગરનું ટ્રાડીલું રસિક યૌવન જાગતું હતું, ને કચ્છાંક કચ્છાંક થોડું થોડું રસજાંટણે જાંટાતું હતું.

બાલિકાઓની આ જાણે વસન્તપંચમી હતી; તહેમના ઉરમાં ને અંગમાં વસન્તનાં જોમ વહતાં હતાં.

વર્ષાનાં એકમે આપટાંએ પૃથ્વીને અને બાલાઓને ભીંજવી હતી, ને ન્હાના ન્હાના નવઅંકુર પૃથ્વીના તેમ જ તહેમના અન્તરમાં પ્રગટતા હતા. તહેમની નાડીઓમાં રસની ઝીણી સેરાની આછી ટશરો ફૂટતી.

મધ્યરાત્રિ પછી ચન્દ્રનાં કિરણો નીરવ પગલે મ્હારા ઝોરડામાં આબ્યાં, ને મ્હને અમૃતઅંશુલિએ ગલગલિયાં કરી જગાડ્યો. મ્હારી અધઉઘડી આંખે પ્રથમ તો ગગનમાંની પૂર્ણિમાનાં દર્શન કર્યો: જાણે વિશ્વનાં સૌભાગ્યનો અમૃતથાળ; જાણે રજનીના ફેશકલાપનો મુગટમણિ; જાણે સંસારના જીવનનું માધુર્ય. આજે કૌમારોત્સવ હતો, ને કુમારિકાના ઉજ્જવળ વદન સરિખડો ઉજ્જવળ ચન્દ્ર આકાશની અટારીએ શોભતો હતો.

હું જાણ્યો તો બેચાર દિશામાંથી કોકિલ ને મેનાના ટહુકાર આવતા સાંભળ્યા. ક્યાંક ક્યાંક કોઈક કોઈક કાળરે બોલતી હતી.

હું જાણ્યો ને અગાશીમાં ગયો. દેવોના દેવત્વના ભર્યાભર્યા થાળ જેવો ચન્દ્રમા ચમકતો હતો; તેજતેજના સુધાકુંભ જેવો ગગનની કોઈક અદૃશ્ય ડાળીએ મૃત્યુલોકવાસીઓને કાજે તે લટકતો હતો. નગરનું સ્ત્રીકૌમાર આજ રાત્રિએ તહેની અમૃતધારાઓ ઝીલવું ને પીવું.

દેવલોકના તે દેવમધપૂડાનાં મધ જગતમાં ટપકતાં, ને સંસારીઓ એ પંચામૃતે પોતાના પંચ પ્રાણને પોષતા.

શેરીશેરીમાંથી ગીતનાં આમન્ત્રણ આવ્યાં, પણ મ્હેં તે ન સત્કાર્યાં. વિચારું કે બાલિકાઓની કૌમારવાડીઓમાં જન્મને તે ખીલેલી કલિકાઓને લજ્જમણીના છોડ જેવી લજ્જમથી ખીડાઈ જતી કરવી કોઈને ધન્ય નથી: ખીલેલી કમળની પાંખડીઓ સ્હોડિયાંના સંપુટ વાળી

જાય એ પ્રસંગ લાવવો એ પાપ છે. પણ પ્રાણીનાં અનુભવે પછીથી શીખવ્યું કે રસપૂર્ણિમામાં પ્રકૃત્તેજાં પોયણાં એમ ઘૂમડતી છાયાથી મીંચાઈ જતાં નથી.

નહાની નહાની હોડીઓના જેવા બાલાઓના પડછાયા ચન્દ્રિકાના જલમાં તરતા ને ધૂમતા હતા.

બાળાઓનાં મધુરાં આમન્ત્રણ પાછાં વાળ્યાં, પણ વિધાત્રિની લાગ્યધડીને કાણે પાછી વાળી છે? જન્મ ને મૃત્યુની પળને જેમ વિરલ યોગીન્દ્ર શિવાય કોઈ ઘડી ચે બાળી શકે નહીં, તેમ સુન્દરીના સૌન્દર્યસ્વયંવરમાંની મત્સ્યવેધની ઘડીને પણ કોઈ નિવારી શકતું નથી. જીંદગીના વનમાં ભમતાં ભમતાં તે ઘડી કચ્છારે આવશે તે કોઈ બાણતું નથી; પણ સંસારીઓના સંસારમાં એ ઘડી ઉતરે છે ત્યારે જેખી બાણ જેવી આવી અન્તરનાં ચે ઊડાં અન્તરમાં, પ્રાણસ્ય પ્રાણમાં પ્રવેશે છે, ને ત્યહીં ચિરકાલના વાસ સ્થાપે છે.

હું અગાશીએથી ન ઉતર્યો, પણ આજે મારો તે કાલયોગ હતો.

હું અગાશીમાં જ હતો, ને મ્હારી ન્હાનકડી અગાશીનું સરોવરિયું ચન્દ્રજલથી છલાછલ ઉભરાતું હતું. મ્હારા પગ ત્હેમાં ખોળાતા ને ભીંજતા.

પૂર્વપશ્ચિમનાં બે પદ્મનાં માંડી એ તૂટામાં જગતને બાણે કાઢ તોળતું હોય ને! ગહન દાંડીનાં ફૂમતાં જેવો ચંદ્રમા લટકતો હતો. મ્હારા લાગ્યનું કીયું પદ્મું એમાં નમવાનું હતું?

મધ્યરાત્રી નમી હતી. પાછલી રાતની ગાઢ નિદ્રામાં માનવી-જગત ઉંઘતું ધારી મ્હોટી બાલિકાઓનાં તારામંડળ હવે શેરીઓના ચોક્કમાં ને માર્ગમાં ખેલવા નીકળવા માંડ્યાં હતાં.

એક મીનતું રાશિમંડળ આવ્યું. નયનો મીન જેવાં ચંચળ ને લાલ્લળ હતાં. ત્હેમના ચમકારા નમી જતાં, ઢળી જતાં, સરી જતાં. મુખડે મરકણડાં પડતાં, તે ચે લલ્લળથી રંગેલાયેલાં હતાં. ગીતની

હલકે જામી ન હતી, કંઈમાં પણ લજ્જાનો શબ્દ હતો. પગલાં પણ શરમાતાં સસલાં જેવાં ઉપડતાં. કૌમારનાં હિંમ્મતાં ઝરણુ હજી તે બાલિકાઓનાં અન્તરમાં પ્રગટયાં ન હતાં. મુદ્રા ચક્રાર હતી, ગતિ બાણુ જેવી હતી, પણ બાલ પંખિણીના પ્રથમ હિંમ્મતના જેવી પાંખો લજ્જાળુ હતી. ચન્દ્રિકામાં તરતી તરતી તે મધુરી શરમાળ માંછલીઓ આવી, ને સરી ગઈ. આણંદથી કળીઓની પાંદડીઓ સમી ફટલીક કુમારિકાઓએ આંદણાંની સ્હોડ વાળેલ હતી.

કૌમાર એટલે જીવનનું આંગણું, એરડો નહીં. ખુદશા ને નિષ્કાલસ દિલથી જે ખેલી ન શકે તે કૌમારને આંગણું નથી, પણ હાંદગીની પરમાળોમાં છે. ફટલીક બાળાઓ બાલક હોતી જ નથી, જન્મ-પ્રૌઢાઓ હોય છે. જગતમાં ફટલીક એવી કૌમારની ક્યારીઓમાં વેલ ફે છોડ નહીં, પણ વૃક્ષ જ ઉગેલાં હોય છે.

એ લજ્જાળુ પદપગલીઓ અદશ્ય થઈ, ને પૃથ્વી ઉપરથી મહે આલમાં જોયું. ત્યાં પણ ફટલીક ઝીણી ઝીણી તારલીઓ લજ્જાળાં, ઝીણાં ઝીણાં આંદણાં આઢી ઝીણી ઝીણી નજરે જગતને નિહાળતી હતી. તેજસ્વી ગ્રંથો ઝખકારા મારતા હતા, ને એક ચંદ્ર આકાશ છલકાતું ભરી પ્રકાશતો હતો.

મહને લાગ્યું કે રસના બ્રહ્માંડમાં પણ પ્રત્યેક આકાશને કાળે એક જ ચંદ્ર છે, એક જ અમૃતજ્યોતિ છે.

હું મહારા એરડાની ગુફામાં ગયો, એક કાળ્ય લીધું ને ઉઘાડ્યું. પણ તરત પ્રશ્ન પ્રગટ્યો કે ચન્દ્ર મુંદર કે કવિતા ? કાલના આદિથી જોનાં કવિતઝરણનાં અમૃતથી કવિકુલ પોપાતું આવ્યું છે, એ સુધાકરની હું અવગણુના કરતો હોઉં એમ મહને લાગ્યું. ચંદ્ર કરતાં ચંદ્રની કવિતામાં વધારે સૌન્દર્ય છે એમ કાઈ કહે તો તે માનતા પહેલાં કાંઈ કવિને જ એ પ્રશ્ન પૂછી જોજો. દિનપ્રતિદિન પીતાં યે જોનો રસ ખૂટે નહીં, ને પુરાણપરિચિત છતાં યે નિત્યે નવલી પ્રેરણા કીધે તેને

અંજલિ ભરી પાય, એ ચન્દ્રમા તો બ્રહ્માંડના આશ્રયોમાંનું જે એક મહાઆશ્રય છે. અન્ધકારને જે અજવાળાતો રજનીપતિ જગતની અજળ પારસજ્યોત છે. ચન્દ્રનું એક એક કિરણ સુન્દર કાવ્યથી જે મહાસુન્દર કાવ્ય છે. ને ચન્દ્રનાં કિરણ જેટલાં છે તેટલાં ચન્દ્રવિપયક કાવ્યો-થું સારાં કે શું નરસાં, ઉભય મળીને હજી જગતમાં લખાયાં નથી. ચન્દ્રનાં અમૃત કરતાં ચન્દ્રની કવિતાનાં અમૃત તે દિવસે તો મહાને વધારે મીઠાં ન લાગ્યાં.

પણ હૃદયનો ચન્દ્ર ઉગ્યા પછી સહુ ચન્દ્ર ઝંખવાય છે તે મહારે હજી શીખવાનું બાકી હતું.

પુસ્તકમાંના અક્ષર વાંચવા દીપક પ્રગટાવ્યો હતો, પણ તે દીપકની શિખા જે બહારનો પ્રકાશ નિરખી શરમાતી લાગતી. મહાને એ શરમ ન હતી, ને હું વાંચતો હતો. અન્ય કાલે જે હું વાંચી શકત તે ત્હારે હું વાંચતો હતો; અન્ય કાલે જે હું ન વાંચી શકત તે ચન્દ્રનીનું બ્રહ્માંડકાવ્ય ત્હારે હું વાંચતો ન હતો. આવી જે અજાણતાં ભૂલો થાય છે.

ચારેકનો સમાર થયો હશે. ચન્દ્ર નમતો, ને વધારે ને વધારે ચન્દ્રિકા મહારા ઉપર તે ઢોળતો હતો. ચન્દ્રને આજે મહારા ઉપર જ અભિષેક કરવો હતો તહેની મહાને ખબર ન હતી, નહીં તો એ ચન્દ્રિકાનાં અભિષેકને ચોર આદરથી હું સત્કારત.

પણ પરમેશ્વર જ માણસની કેટલીક ભૂલો તો ભાંગે છે.

એ બ્રહ્મમુદ્દર્તમાં મોરલો ને કાકિલા ગાળ્યાં:

‘વનમાં બોલે ઝીણા મોર, કાગજનાણી કહોલ કહે રે લોલ’
વર્ષાના એ આરંભકાલે વનમાં ને નગરમાં મોરલા બોલતા હતા, પણ એ મોરલાની કેકાવલિ ને કાકિલાની કહોલિના, દૂર દૂરથી આંદનીમાં તરી આવતી બાલિકાના મુખમયૂરની મીઠાશ અજળ હતી. નગરની મુખ્ય વનવટામાં એ માધુર્યનો ટુકડો ઉડતો. વાંગતો હતો ને કવિતાની

કેકામાં એ કેકા કે કર્લોલ ન દીકાં, ને હું ઉઠ્યો. પુસ્તક પડ્યું, ને કૃત્રિમ દીપકે હોલવાયો. હું અગાશીમાં ગયો, ને તે મોરલાની દિશામાં નિહાળતો. આશાભર ઉભોઃ જાણે કે આકાશમાં કોઈ આશ્ચર્ય ઉગવાનું ન હોય !

મોરલાનો શબ્દ આથમી ગયો, ને શાન્તિ-જગતના જન્મ પહેલાંની શાન્તિ જેવી મહાગર્ભવતી ગાઢ શાન્તિ પાછી પથરાઈ ગઈ. દિશાઓની ગુફાઓ શબ્દસૂની ઉભી હતી.

ચંદ્રમાનાં કિરણ તીરછાં પડતાં, નયનનાં કટાક્ષ સગાં વાગતાં ને ઉત્કંઠ કરતાં.

નવીન નાટકનો પડો ઉપડવાનો હોય ત્યારે સભાજનમાં જે આતુરતા ઉછળે છે, સાગરની ક્ષિતિજ ઉપર જલયાત્રા કરી આવતી નૌકાને જે ઉત્કંઠાથી કાંઠે વાટ જોનારાં શોધે છે, સમાધિમાંથી જાગ્યે શાંતિ ગહન જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટાવશે એવી આશ્ચર્યભરી જે જિજ્ઞાસાથી શિષ્યસંઘ નિત્યસમાધિમાંથી જાગતા યોગીરાજને, 'નિહાળી રહે છે: એવા ભાવ મ્હારા હતા.

વાંચનાર ! સૂર્યનો ઉદય જોવા કદી ગિરિશિખરે ચઢ્યાં છો ? જે કૌતુકહિન્ડોલે તે વખતે ત્હમારું કિલ્લ ડોલતું, તહેવું જ મ્હારું અન્તર ઝોલે ચ્હડ્યું હતું.

અવણુ મ્હારા સાવધાન હતા, નયન મ્હારાં ચક્રાર હતાં. દિશા-ઓના શ્વાસોચ્છવાસ સાંભળવા એ હું સજ્જ હતો. પણ દિશાઓ સમાધિસ્થ થયે શ્વસનક્રિયા એ ત્હેમની વિશમી ગઈ હતી.

૧. સૃષ્ટિએ સારી સૃષ્ટિ સૃજી સુંદરી ન સરજી હોત તો ? સારો આલ માંડી સૂર્ય ન પ્રગટાવ્યો હોત તો ? પણ એવા સહુ પ્રશ્નો આજે તો વૃથા જ છે.

એવે અણચિન્તવ્યું ને એકાએક, જાણે મ્હારા વામાંગમાંથી જ ધારા ફૂટતી હોય તેમ, ગીત ગાજ્યું, કોકિલા મ્હારા ઝંખામાંથી જ

ટફડી રહી. ઉત્સાહનું જોમ ને આદરભર્યાં આમન્ત્રણ તે ગીતમાં અનુપમ હતાં. મીઠાશ તો, કાચોમાંથી વીણી વીણીને એ મુખમાં જ બાણે નૂકી હતી. બાણે એક જળનું ઝરણુ ગાજતું હોય તહેરી તહેની હલકે ઉછળતી. જગતની બાણે જ્યનોગત વાગી રહી.

જોમવન્તા કૌમારના મહાવોધ સંગમ પામી જલભરી સરિતાઓ વહે છે, ને સંસારના મહાસાગર પૂરે છે. કુમળાં કૌમારની સારણુ એટલી જગતયાત્રા સાધી શકતી નથી, ને કુમારિકા નદી જેવી રણમાં જ થાકી ચંભે છે.

દિશાઓ સંકેલાઈ મંહીથી સૂર્યમંડલ પ્રગટે, વાદળ ફાટે ને મંહીથી ઝખકારા મારતી વીજળીઓ ઝખકી રહે, ઊંડા પડછાયાઓ ચીરી બાલિકાઓ એમ ચન્દ્રિકામાં આવી. પૂર્ણિમામાં કુમુદની કળીઓ વિકાસી રહે એવાં તહેમનાં મુખનાં કુમુદ ચન્દ્રિકામાં વિકાસી રહ્યાં હતાં. કિરણુ કિરણુને અથડાય ને અનહદ નાદનો ગેખી રણુકાર થાય તહેવો ગેખી ઘેર મ્હારા અન્તરમાં જાગ્યો. હૃદયની ધડિયાળના મધુરરવ ઠંકાર જેવી કરતલિકાઓની તહેમની સંવાદી મીઠી તાલી વાગતી હતી. નયનનાં બાણુ દિશાઓને વીંધતાં ને જીતતાં ઉડતાં હતાં. વદનનાં હાસથી ગગનની કૌમુદીનાં હાસ્યે લજવાતાં.

આંખો ચોળી, પાણુ અડવી જ ઉઘડી. મ્હારાં પોપચાં ઉપર અજબ કાંઈક ભાર વિરાજતો લાગ્યો.

શેરી વળાવી સજ કહે, ઘેર આવોને.

કૌમારના સૌભાગ્યોત્સવમાં બાલિકાઓ આમન્ત્રણનું એ ગીત ગાતી હતી.

શેરી વળાવી' સજ કહે, ઘેર આવોને:

આંગણિયે વેડે ફૂલ. મ્હારે ઘેર આવોને.

પૂર્ણિમાની ચન્દનીના ચોકમાં બાલિકાઓ કાકતે બોલાવતી હતી.

નગરની શેરીઓ સૂની હતી, પણ એ સૂનકારમાં ચેતન ચમકારા મારતું. જીવનનાં સર્વસ્વને નિમન્ત્રણતી બે બાલિકાઓનાં રસચેતન, તહેમનાં નયનતારણિયામાંથી પ્રગટતાં, પૂર્ણિમાને જે પ્રકાશતાં હતાં.

રસને આંગણે પોતે દાને નોતરતી હતી તે એ બાલિકાઓને જે ખબર ન હતી. આકાશમાં અલક્ષ્ય જ એ શબ્દબાણ છોડતી.

સારા જગતનો મુન્દરીસંઘને પુરુષપરિવાર-આમન્ત્રણનાં એ ગીત ગાઈ રહ્યો છે. વાંચનાર ! તહેમે જે એ આમન્ત્રણ સાંભળ્યાં છે ને ?

દેવાંગનાઓનાં વિમાન અવનીમાં જાણે રમવાને ઉતર્યા હોય તહેવી તે કુમારિકાઓ ઉડતી ઓઢણીએ પધારતી હતી.

ગંગાનાં ટાઈ - મૂળ શોધે તેમ મહારાં નયનો તે ગીતગંગાનાં મૂળ શોધતાં.

સહુ તારિકામાંથી જેમ ચન્દ્રકલા તરી આવે છે, તેમ તે સખી-મંડલમાંથી તરી આવતી. ફલડાંતી ક્યારીઓમાં જેમ ફૂવારો ઉછળે તેમ તે સખીઓના પરિવારમાં ઉછળતી. અધ્વર્યુનો મન્ત્રોચ્ચાર વરણી બ્રાહ્મણો ઝીલી લે, તેમ તહેનો ગીતમન્ત્ર સખીઓ ઝીલી લેતી. સખીમંડલમાં પ્રભુની પ્રભાકલા સગી તે એક ને અદ્વિતીય હતી.

રંગબેરંગી વાદળીઓથી ઘેરાતી સૂર્યપ્રભા વર્ષાની ડ્રાઈક સહાંજરે પ્રકાશી રહે છે તહેવી સહિયરોની વાદળીઓથી તહેનો ન્યેતિદેહ ઘેરાએલો હતો, ને એ ઘેરાવમાંથી તહેની કાન્તિની કળી ઓર ઉઘડતી.

મહારા ઉરમાં ઓચિન્તોનો ધરતીકંપ થયો. મહારા મનના મહેલ પડ્યા તો નહીં, પણ તહેમનાં યુગયુગથી પૂન્ય જેવાં ખારણાં ઉઘડી ગયાં, લોગળોં લાગી ગઇ, ને મંહી અંઝાવાત વહેવા લાગ્યા. {

વીજળીને અડકતાં આંધ્ર્યકો લાગે છે તેમ તહેનાં નયનનાં કિરણો અડકતાં મહેને અન્નગળ આંધ્ર્યકો વાગ્યો.

તેજરેખા દોરતી આકાશમાં હવાધઓ ઉડે તહેવી મહારા દિલના ગગનમાં હવાધઓ ઉડી રહી, ને તેજરેખાઓ દોરાઈ.

તે સિંહ રાશિની તારિકાઓ હતી. પ્રત્યેક કુમારિકા સિંહણ જેવા ઉત્સાહના ઉમંગી વેગથી ભરેલી હતી.

દીપક દીપાવતો ન્હાનાં ન્હાનાં નાવડાંનો સંઘ સરિતાના જલ-
ઓઘમાં તરતો આવે, તેમ શેરીની સરિતાનાં જ્યોત્સ્નાજલમાં તરતી
આવતી તે કૌમારહોડીઓનાં નયનદીપક દીપતા હતા.

વૃક્ષો ને વેલીઓની હરિયાળીમાંથી જલભર્યું શ્વેત ઝરણુ ઉછળી બહાર આવે, એમ સખીઓની તરુણતાની લીલોતરીમાંથી તે ઉછળી આગળ આવતી.

કૌતુકહિન્ડોલે ડાલતો ડાલતો હું દર્શનમુગ્ધ ઉભો, ને છંદ-
ગીના લેદની ઊંડી ગુફાઓમાં નિરખી રહ્યો.

પૃથ્વી ફાટે, ને મંહીથી પ્રાચીન મન્દિર પ્રગટે, ને એ મન્દિરની દેવદહેરીઓ વચ્ચે લક્ષ્મીજી સ્વયં વિરાજતાં હોય એવાં સખીઓની દેવદહેરીઓ વચ્ચે એ સૌભાગ્યલક્ષ્મીજીનાં તે પૂર્ણિમાએ મ્હને અદ્ભુત ને ઝોચિન્તાં દર્શન થયાં.

આકાશમાં ચન્દ્રરાજ પ્રકુલ વદને પ્રકાશતો; પણ પૃથ્વી ઉપરની તેના મુખની કૌમારકલા વિશેષ અમૃતમધુરી મ્હને લાગી.

કૌમારના જેમની તે રાત્રિએ યોગમ ધારાઓ ઉડતી. તે ધારાવર્ષામાં હું એ ન્હાયો, ને કૌમારનાં ફારાં મહારા એ અંગમાંથી ફૂટવા માંડ્યાં.

મહારી અગાંસી નીચે સખીગણ આગ્યું: જાણે જગનની સૌન્દર્ય-
)સરિતાઓ મહારે આંગણે પધારી.

પણ તહેમાં મુજ સમા નિચેતનને ચેતનદાતા પુણ્યપ્રવાહ લાગીરથી તો એક જ હતી.

વણુહોતર્યા મનના મહેમાન હૃદયમાં આવી વિરાજે છે એવા ન્હોતરેલા ચોકના મહેમાન મીઠા લાગે છે ?

સખીઓ મહારા બારણામાં આવી જાણે સકલ પરિવાર સહિત પૂર્ણિમા મહારે આંગણે પધારી.

અમારાં નયનોનું ત્રાટક ધડીક જામ્યું.

હું દિઝમૂઠ ઉભો. ચેતન મહારં જાણે થીજી ગયું, અંગમાંથી ઇન્દ્રિયો ઓસરી ગઈ, ને મહુને દર્શનસમાધિ લાધી.

અરીસામાં નાચતી મૂર્તિનાં નૃત્ય તરવરે, એમ મહારા અન્તરના અરીસામાં તહેની મૂર્તિની છાયાનાં નૃત્ય નાચી રહ્યાં.

હૃત્સવનાં દર્શન કેટલી ધડીનાં હોય છે ? મહારે ચે એવું થયું. સૌન્દર્યનાં દર્શનની કાને તૃપ્તિ છે ? ને હું ચે અતૃપ્ત જ રહ્યો.

ગયાં, તે ગયાં, શોભા અતે રસનાં વિમાન તે સહુ ગયાં. માનવ-રૂપધારી તે કોકિલાઓ સૌન્દર્યની પાંખો ફડફડાવતી ઉડી ગઈ. ચન્દ્રિકાનું એક સરોવર ઓળંગી અન્ધકારના આરાઓમાં થઈ, તિમિરનાં કાતરે વીધી, તે જ્યોત્સ્નિકાની પૂતળીઓ જ્યોત્સ્નિકામાં લળી ગઈ.

અગાસીમાં હું એકલો રહ્યો. પૂર્ણિમાની ચન્દ્રિકા મહુને અભિષેકતી હતી. આશ્ચર્ય આશ્ચર્યના ઝણકારા વાતાવરણમાં ઝમઝમતા મહુને સંભળાતા.

અન્તરિક્ષમાં તે તેજનાં પીછાં ઉડતાં હતાં કે જે તહેમની સૌન્દર્યપાંખોમાંથી ખરેલાં હતાં.

દર્શનમુર્છામાંથી હું જાગ્યો ત્યારે પૂર્વમાં ઉપાની પહેલી છાયારેખ દોગટતી હતી. તહેના આછા આછા રંગની ટશરે ચન્દ્રિકામાં પ્રગટતી હતી.

ધારે ધારે મહારી દર્શનમૂર્છા ઉતરી, ધારે ધારે મહારી વૃત્તિઓની

સમતૂલા સ્થિત થઇ. અન્તરનાં સરોવરનાં તોફાન ધીરે ધીરે થંભી ગયાં, તે જલનો મૂલો મુન્દ મન્દ લહરે મૂલવા લાગ્યો.

મહારા ઓરડામાં યે અધકાર ન હતો, પણ ઉરમાંનાં જેવાં સાનન્દાશ્ચર્યનાં અજવાળાં ઉઘડતાં હતાં.

તે પૂર્ણિમાની ચન્દ્રિકામાં ઉપા એમ મહારા જીવનનાં આલમાં ઉગી, તે પ્રાણમાં પ્રભાત પ્રગટાવ્યું.

પ્રપુલ્કપાંદરી પોયણાં

પૃથ્વી તે કાણુ હતી ?

ચૌવનનો ફૂવારો હતી, ચન્દ્રિકાનો ચંદનધોધ હતી. નગરની તે એક બાલિકા હતી.

કોને પૂછું કે તે કાણુ હતી ? ત્હેનું બીજું શું વર્ણન આપીને હું પૂછું કે તે કાણુ હતી ?

અન્દનીમાં આવી અન્દનીમાં ગઈ તે અન્દનીની પૂતળી જેવી બાલિકા કાણુ હતી ?

પૃથ્વી ફેડી પાતાળગંગા ઉછળે તેમ તે ઉછળતી. કાચલનાથી ચે મધુરો ને મદલોલ ત્હેનો ટહુકાર હતો. હરિણીથી ચે વિલોલ ત્હેની ઈંબડીઓ હતી. તારલિયાના તેજ ઝાલવા બાણે ફેદતી હોય વી તે ફેદતી.

મહારં મગજ હોલવાધ ગયુ. અનુત્તર પ્રશ્નનો ટંકાર ગાલ્યાં કરે ત્હારે એવું જ થાય છે. માથું દુઃખતું હોય ને ત્હેમાં સટાકા વાગે તેમ વારંવાર વાગતાં એક સટાકાની પેઠે એ પ્રશ્નટંકાર થતો કે તે કાણુ હતી ? એ પ્રશ્ન અનુત્તર રહ્યો, ને જવાબની રીત પણ ન જડી. ગણિતનો હિસાબ કરતાં કદી રીત વીસરી ગયાં છો ? એમ લાગ્યું છે કે જોપરીમાંનું અક્કલનું તેજ ખૂટી ગયું છે, ને મૂસ્તિકનો દીપક હોલવાયો છે ? તો મહારો એ સ્થિતિ સહમબશે. અન્ધકારના વનમાં ભૂલાં પડ્યાં (હો. ને માર્ગનું કિરણ ન મળે, એવું થયું હતું. મૂંઝવણનો અર્થ ત્હારે મહેં બાણ્યો.

આલમાં ઉડી ઉડીને પંખી વલ્લખાં મારી ઉતરે તેમ મ્હારી ઉર્મિઓ ઉડતી, અને આંખીને ઉતરતી.

મ્હાડું શરીરે વધારે ઉજ્જુ રહેતું, પણ તે તો મ્હમજતું. ત્હેનાં નયનની વીજળી મ્હારામાં તે ડાલવી ગઇ હતી, અને એ વીજળીની તે ઉખા હતી.

કોઈ ઘટામાં ભૂતનો ભડોલ દીડા પડી મનમાં કૌતુક જાગે તે અદૃશ્યનાં આકર્ષણ બલવન્તાં થાય ત્હેવાં મ્હારાં કૌતુક જાગ્યાં તે અદૃશ્ય મ્હને આકર્ષવા લાગ્યાં. એ અદૃશ્યનાં જ મ્હને આમન્ત્રણ આવતાં હતાં.

કવિનાની કો કલ્પના ઉડતી ઉડતી આવે, તે ઝાલવા જતાં ઝલાય નહીં, એમ એની સુંદર કલ્પના આવતી તે આધમતી.

પ્રભાતે પડતું મોકેલું કાવ્ય લઈ હું ગમ્પોરે વાંચવા બેઠો. પાંચ ચરણ વાંચ્યાં, દસ વાંચ્યાં. પણ એકાદશમે ચરણે સન્ધ્યાની સન્ધિકા સારા પૃથ ઉપર છવાઇ રહી. ખરે ગમ્પોરે મ્હારે અન્ધકાર પડ્યો, તે એક અક્ષરે ન ઉકલ્યો. મ્હેં ધાયું, રાત્રિના જગરણથી આંખ ઝંખવાઇ હશે. શીતલ જલની અંગલિઓથી લોચન ધોઇ આવી ફરીથી તે કાવ્ય વાંચવા લીધું.

પરમ સૌન્દર્યનું તે કાવ્ય હતું. એક દેવકુમારી અને દેવકુમારની તે કથા હતી. સ્વયંવરના પરમ ભવ્ય વર્ણનનો અધ્યાય મ્હેં ઉઘાડ્યો હતો.

વાંચનાર ! સહુના સ્વયંવરમાં એ રસ તે એ કવિતા શું નથી હોતાં ?

પાંચ પદ વાંચ્યાં, દસ પદ વાંચ્યાં; એકાદશમે પદે એક છાયા મ્હારા પુસ્તકમાં પ્રસરી રહી, અક્ષરો એકબીજામાં ઢોળાઇ ગયા, તે રોશનાઇના કણને બદલે શિલાઇની રેલ રેલાઇ રહી. કાવ્યનું પૃથ ભરી એક ઓળો તરતો હતો.

મ્હેં બોધું કે એક છાયા હવે મ્હારી ને વિશ્વની વચ્ચે ઉભી હતી.

તે રોનો પડઝાયો હતો ? ત્હેને ઘાટ ન હતો, રૂપ ન હતું, રંગ ન હતો. ખીણોમાં, ગુફાઓમાં ને પર્વતશિખરે ઝાંખું ઝાંખું ધુમ્મસ ઉડ્યાં કરે છે ત્હેવી જાતનું તે કાંઈક હતું. નહીં તેજ-નહીં અન્ધારૂં, સન્ધ્યાકાળે એવી સન્ધિકા પ્રસરે છે ત્હેનો તે ફણુગો ફૂટેલો લાસતો.

શબ્દમૂર્તિ જેની નથી બન્ધાઈ એવી બાવના સમી એ જાયા તરવરતી.

એયઅરેયનો એળો આલમાં ફડડે છે, દ્વિલસુફના અન્તરમાં પલપલે છે, સૂક્ષ્મદર્શીઓની દ્રષ્ટિમાં મલક્યાં કરે છે, ત્હેવો તે એળો મ્હારી કીકી આગળ મલક્યાં કરતો.

અભિજીવનો તણુઓ પ્રગટે ને હોલવાય, ઝીણી ઝીણી તારલીની મટમટતી મીટમાંનું તેજગિન્દુ દેખાય દેખાય ને ન દેખાય, ત્હેવી તે જાયા પ્રગટતી ને હોલવાતી, દેખાતી ને ન દેખાતી. તે હતી ને ન એ હતી. ગહનતાના વેગવન્તા સર્વ આકર્ષણે તે મ્હને આકર્ષતી.

આજે થાક્યો છું ધારીને એ દેવકુમારીના સ્વયંવરસૌભાગ્યની વિચારકલ્પના કરતાં કરતાં પુસ્તક મ્હે બન્ધ કયું.

ફરતી ફરતી દષ્ટિ મ્હારા પ્રિયતમ ચિત્ર ઉપર પડી. મ્હારી બહેને તે ચીતરેલ હતું, ને મ્હને બહુ જ્ઞાલું લાગતું. એક અદ્ભૂત પ્રભાતના પ્રભાવન્તા, દેવમહેલની અટારીએ એક દેવાંગના ફૂલહાર લઈ કા ધન્યભાગ્ય પૃથ્વીવાસીને ધરાવવા ઉતરતી હોય ત્હેનું તે ચિત્ર હતું. બહેન કહેતી કે મ્હારી સૌભાગ્યરાણીની જગિ હતી. પહોરના પહોર સૂધી તે ચિત્રને નિરખી રહેવું મ્હને ગમતું. હું જાણતો ન હતો કે તે મ્હારા જીવનના પ્રભાતનું ચિત્ર હતું. આંખડી તે ચિત્ર સ્થામે હોય ત્હારે કલ્પનાનાં કિરણો બહારમાં ધૂમતાં, ને કંઈ કંઈ સૃષ્ટિઓ સૃજતાં. આજે મ્હે તે દેવપ્રાસાદ દીઠા. ફૂલમાલા નિરખી, પણ દેવાંગનાનાં મુખદર્શન ન થયાં. ત્હેના વદન ઉપર કાંઈક ઝાંખ હતી, કાંઈક જાયા પથરાઈ હતી. તે પડઝાયોકોનો હતો ?

બહારીમાંની વેલની કુંપળની ડાયા હશે ધારી વેલની નવ-કુંપળો હું સંકારી આવ્યો, સ્થો પણ એ પડાયો તો તે દેવાંગનાના વદનમંડલે વિરાજતો જ હતો. પણ પહેલાંના પ્રકાશ કરતાં આ ડાયા મ્હને વધારે ગમતી, મ્હને વધારે ન્હોતરતી.

કાણુ કહેશે તે કાણુ હતી ?

આંખમાં નિદ્રાનાં થેન ઉભરાતાં હશે, ને આવતી નિદ્રાના તે પડાયો હશે ધારી ઉંઘવા કાળ પલંગમાં જઈ હું પડ્યો. પણ આ ચમત્કાર શો ? મ્હારે ઓરડે તો એ એક જ ચિત્ર હતું, ને આજે દિવાલો ઉપર આ અનેક ચિત્રો કચ્ડાંથી ? તે શેનાં ચિત્રો છે ? શ્વેત ને શ્યામ રેખાઓવાળા જાણે તે વાદળખંડ જ હોય ને ! વાદળના ભેદ ઉકેલે તો ત્હેમના ભેદ પણ ઉકેલે એમ હતું. પીંપળાનાં પાંદડાંઓમાં ચંદ્રમાનાં કિરણો રમે ને પાંદડે પાંદડે દિવા કરે, એવી મ્હારે ઓરડાને અશ્વત્થે દીપકની ન્યોતિર્માળ ઝળકતી. એ તો ખેલા પડાયો જ.

પણ એ કૌતક દીધું છે કદી કે વસ્તુ વિનાના પડાયો ?

કંટાળીતે હું કંટાળાના તરફડિયાં મારતો હતો ત્યાં મ્હારી બહેન આવી. આખી રાતનું ત્હેનું જાગરણ હતું એટલે કસ્યાણુકિરણ શા હાથ નયન ચોળના, અને પરમ ઉદ્દાસની વાગ્ધારા મુખમાંથી નીર્જરતી.

” ભાઈ ! શું કહું ! પૂર્ણિમામાં ઉષા કાંઈ નાચતી હતી ! અમ વસુઓની વસુન્ધરા એને સ્થાપી અને ચંદ્રિકાને ખોળે ખોળે અમે એને નહવરાવી ત્હારે નો તોજતોજના અંજાર જેવું ત્હેનું રૂપ કાંઈ ઉઘડ્યું ! નયનની કીકીઓ તો જાણે પોયણાંની પાંદડીઓ પ્રકૃત્વ ! ”

હવે તે પૂરી જાગી હતી, ને આંખો ચોળતી અટકી હતી. અજા્ય સાન્દાશ્ચર્યથી તે ગાંજી ઉઠી :

“પણ આ શું? ઉપાની કીકીઓની પેઠે ત્હારી યે કીકીઓમાંથી તેજના ફવારા ઉડે છે; બાણે પ્રકુલ્લપાંદડી પોયણાં! ત્હને યે ક્રાઇએ પૂર્ણિમામાં ચન્દ્રિકાથી ન્હવરાઓ છે કે શું? આંખડલીમાં એ અંજન અંજન્યાં લાગે છે.”

તે હસતી હસતી ગઈ. પાછળ ત્હેના હર્ષના જલની લહરીઓ મ્હારે ઓરડે ઉછળી રહી.

પણ એ ઉપા કોણ હતી? સુન્દરીઓના સૌન્દર્યનગરની સૌન્દર્યદેવી એ ઉપા તે કોણ? જગતની દ્વિલસુરીમાંના મહાવિકટ પ્રશ્ન સમે મ્હારો એ પ્રશ્ન ત્હારે તો અનુત્તર જ રહ્યો.

વૃક્ષશાખાઓમાં વીજળીના ચમકારા ચમકે, એમ મ્હારા દેહની ડાળીઓમાં અદ્ભુત કિરણોના ચમકારા ચમકતા. શળાના શર સમું વિદ્યુત્તણાણ મ્હારા હૃદયની આરપાર સુસવાટા કરતું ચાલ્યું ગયું. મસ્તિકમાં જઈને એ વિજળીનું કિરણ પ્રકુલ્લયું ને ત્હેને પુષ્પો પ્રગટ્યાં.

મ્હારી નજર દીવાલો પર પડી તો પ્રકુલ્લપાંદડી પોયણાંની માલા સારા ઓરડાને શણગારતી દીડી. બહારીમાં જોયું તો વેલની ડાંખળીડાંખળીએ પ્રકુલ્લપાંદડી પોયણાં વળગેલાં નીરખ્યાં. પુસ્તકમાલા જોઈ તો પુસ્તકપુસ્તકમાં એકએક પ્રકુલ્લપાંદડી પોયણું, કલગી સમું, વિરાજતું.

પદાર્થવિજ્ઞાનીઓ કહે છે કે જડમાં યે ચેતનકિરણોના વિદ્યુત્તણા (Electrones) ઉડે છે, ને મહાસમર્થ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર વડે નિરખાય છે. એ વિદ્યુત્તણાનાં બાણે પુષ્પો ગૂંથાયાં હોય ને ઠામઠામ પ્રગટી પ્રકાશતાં હોય એવાં પ્રકુલ્લપાંદડી પોયણાં ઠામ ઠામ મ્હને દેખાતાં.

એ પંડાયા શેના હતા? કામણુ ટુમણુ ને જાંદુમાં હું માનતો નહીં, પણ મ્હારે ઓરડે સ્થાજ જાંદુ અને કામણે પ્રવેશી રાજ્ય સ્થાપ્યાં હતાં.

નળૂમી, રમણી, પ્રાણુવિનિમયવેત્તા, યાગક્રિયાઓના પડિત. અગમ્યના યાત્રાળુ, અન્તરના રોગોના વૈદ્યઃ એવા એવા ઢોંગસોંગના અભિનામધારી એક આધૂનિક ભૂવો મ્હારો મિત્ર હતો. એ અર્ધ-સત્યોની અશાસ્ત્રીય કલ્પનાભૂમિમાં ન્યાયવિવેકનિઃશૃંખલ ભમવાનો મ્હને એ કંઈક શોખ હતો. તે મિત્રને સ્કાંજે જાદુની વાત કહી તે પૂછ્યું કે વસ્તુ વિનાના એ પડખાયા શેના ? તે પ્રકૃત્વપાંદડી પોયણાં કહ્યાંથી ?

એણે મ્હારી આંખોમાં જોયું, પોતાની ઈંગળા, પીંગળા અને સુસૂક્ષ્મણાને પારખી, આકાશમાં એક મટકું ભર્યું, ને કહ્યુંઃ “ જો ! ત્હારી આંખોમાં અન્ધકારનું નહીં પણ તેજનું ફૂલું પડ્યું છે. એક કીકી હતી ને બીજી પ્રગટી. જીંદગીના ગુરુત્વાકર્ષણના તે દીવડા. ત્રાટક સાધનાં જે સ્યામગિમ્ય હોય છે તે ત્રાટકસિદ્ધિને સમયે પ્રથમ તેજગિન્દુ ને પછી તેજગિમ્ય સમોવડ ઝગમગી રહે છે; એવાં આ ત્હારાં કોઈક ત્રાટકનાં પોયણાં. **દિવ્યં દદામિ તે ચક્ષુઃ** વદીને શ્રી કૃષ્ણચંદ્રે ગાંડીવધન્વાને જે દષ્ટિ દીધી હતી એ અદસ્યદર્શની દષ્ટિ અમારે સૂક્ષ્મવિશ્વાસીઓને પ્રગટેલી હોય છે, ને આજે ત્હને એ તે પ્રગટી. -દોસ્ત ! તું એ હવે ડાહ્યો મટી દિવાનાની દુનિયામાં પેઠો. ત્હારાં નયનમાં જે મૂર્તિ છે ત્હેના તે પડખાયા. ”

મ્હારે ગાંડા થવું એ ન હતું. ને ત્હેનો ભાપયુવિસ્તાર વધારે સાંભળવો એ ન હતો. નમસ્કાર કરી હું રસ્તે પડ્યો. મ્હારા મસ્તિકમાં ત્હેનો શમ્ભટકારવ થનો કે ત્હારાં નયનમાં જે મૂર્તિ છે ત્હેના તે પડખાયા.

પણ પેલા પડખાયા તો રસ્તામાં એ પથરાયેલા હતા. ડાહ્યા થવું કે ગાંડા થવું એ મનુષ્યના પોતાના હાથમાં છે કે સંજોગવદના ? નૌરના જનમાર્ગ પ્રકૃત્વપાંદડી પોયણાંની માક્ષાઓથી તે દિવસે મ્હને શશુગારાયેલા લાગ્યા.

પણ તે મૂર્તિ મ્હારા નયનમાં હતી કે હૃદયમાં ?

રાત્રિએ દીપકદીપકની ન્યોતમાં પ્રકુલપાંદડી પોયણું ઉઘડતું ભાર્યું. હું નહીં તો મ્હારી આંખ તે દિવાની ખેંચી જ હતી. કોઈને વાતે ન થાય, ને કહીએ તો કહેશે ભાઈને ભાંગ મ્હડી છે તે લાંબપીળાં દેખે છે. બહેનને પૂછ્યું કે દીપકની શિખાશિખામાં પ્રકુલપાંદડી પોયણું પ્રગટે છે એ શું ? તોફાની હાસ્યથી ભરેલાં પોપચાં નવાવતાં તેણે કહ્યું, એ તો ઉપાની આંખો.

ત્હેના મુખનું વાગ્યાણ મ્હારા મર્મસ્થાનમાં પેકું, ને સાલ્યું. ત્હેનાં તોફાન ન રહેવાયાં, ને ત્હાંથી હું ચાલ્યો ગયો.

પણ એ ઉપા કાણ ?

પેલી પૂર્ણિમાની પૂતળીની મ્હારા મનને તાલાવેલી લાગી હતી ને તનને તનમનિયાં થતાં હતાં. ચન્દનીમાંની એ આનન્દમૂર્તિની મોહિતી મ્હારાં સ્મરણને જીલોવી નાંખતી.

સિન્ધુ નદીના મૂળશોધક મુસાફરને જે આકર્ષણ આકર્ષે છે તેથી જે અજ્ઞ મ્હારાં અજ્ઞેયનાં આકર્ષણ હતાં; કારણ કે મ્હારે તો જીવનનાં રસસિન્ધુનાં મૂળ શોધવાનાં હતાં.

અન્ધારી રાત્રિએ ચંકાર જેમ ચન્દ્રને ઝંખે છે એમ હું એ મ્હારી ચન્દ્રકાને ઝંખતો.

મેઘલી રાત્રિએ મેઘગોરલામાં વીજના ચમકાર ને પલપલાટની લતાઓ ચમકી રહે, એકબીજાને વીંધતી ને વિશ્વના પડદાઓમાં સોનાં રૂપાના દેવભરત ભરતી જેવી અદ્ભુત ચિત્રમાલા સળગાવે ને હોલવે, ત્હેના ત્હેના સ્મરણનીજળીના તાર મ્હારા દિલના પડદાઓમાં ભાત પાડી ચમકી રહ્યા હતા. પણ અત્થારે તો તે ચમકારાની તેજવેલો આસપાસના અન્ધકારના મહાસાગરને જ માત્ર વિશેષ સુદર્શનીય કરતી.

ગાન્ધર્વનગર કદી દીકાં છે ? સન્ધ્યાની સન્ધિકામાં સોનારૂપાનાં વાઙ્મનાં મહાલયો ક્ષિતિજ ઉપર મંડાય; ને મણિમય અટારીએ ને અગારીએ દેવજરિયાનના ઇન્દ્રધ્વજ ધરતી રહે ને તો દીકા હશે. એવા

દેવમહેલોની દેવવાડીઓમાં મ્હારી પૂર્ણિમાની પૂતળીને શોધતો હોઉં એમ મ્હને લાગ્યું.

જગતનાં થાકથી થાકી રાત્રએ વિશ્રામ કાળે સૂતો, ત્યાં વાતાવરણ ઉપર તરતો તરતો સંગીતનો શબ્દ આવ્યો. દૂર દૂર ચન્દનીના મહેલમાં કોઈકે ગાતું હતું.

જગતનાં છે ઉંઘાં ચરમાં, કાલા દિવાના લાગે :

પીધું આખે હયાત તે કાલા દિવાના લાગે :

જગતનાં છે ઉંઘાં ચરમાં, કાલા દિવાના લાગે.

આગળ શાં ચરણ હતું, તે મ્હેં નધી સાંભળ્યાં, કારણ કે ચિન્તન માટે એ એક કડી બસ હતી. એ ચિન્તનદેશમાં નિદ્રાનાં ઘેન મ્હને ઘેરી વળ્યાં, ને નિદ્રાનાં રાજ્યમાં એ કંઈ કંઈ સ્વપ્નાંની વાડીઓ તે રાત્રે મ્હેં નિરખી. એ સહુ ઉપવનના વૃક્ષેવૃક્ષે ને પ્રત્યેક વૃક્ષની શાખાએ શાખાએ તે પ્રજુલ્લપાંદડી પોયણાં જ ઝૂંકતાં હતાં.

સ્વપ્નાંએ નિદ્રાને કહોળી નાંખી, છતાં યે આંખ ઉઘડી ગઈ ત્યારે આકાશને આંગણે અવનવા રંગો ઉઘડતા હતા. મ્હારી માનસઘંટાના પ્રશ્નકારનો ઉત્તર જ બળે ઉગ્યો હતો. બળે વિધાત્રીએ વિશ્વના સૌભાગ્યનો મહાગ્રન્થ ઉઘાડ્યો હોય તોયું કુંકુમ ને કસરને અક્ષરે પ્રાચીનું મહાપૃષ્ઠ આલેખાયેલું હતું. પૃથ્વીવાસીઓના મુગટગિન્દુ સૂધી તે વિરાટ કેવડાની ફણુશો ફેરતી હતી. ગુલાબી સાડીમાં સોનેરી અંગ અર્ધ હંકાય-અર્ધ ઉઘડે એમ કાંઈકે ભાસ થતો. રજતસ્ત્રોત છાતીમાં આછી આછી જાંબૂડિયા ટશરો દોરાતી હતી. વર્ષા ને પ્રભાનાં દેવ-પરિધાનધારી હોય આકાશના ઉમરામાં ઉભી હતી.

હું તે દેવચિત્ર નિહાળતો અનિમિષ હોયો. પ્રજુલ્લપાંદડી પોયણાં ઉપાંગી ટશરે ટશરે શોભતાં નિહાળ્યાં: બળે વિશ્વની છુટ્ટી વેણીમાં લેલેલે પરોવેણાં પુખ્તો.

આસપાસ પ્રભાતની નિર્મળતા ઉડતી, અને પ્રભાતના અલમહેલના ઉમરામાં એ પુણ્યદર્શન મ્હને થયાં.

વાદળીની પેઠે જગતમાં વરસીને અને ગગનને વધાવ્યું તેમ અ-
હાંડને અભિપેક્ષી તે ઉપા ઉડતી ઉડતી અન્તરિક્ષમાં ઓગળી ગઈ,
મહાવિરાટમાં સમાઈ ગઈ; મહારી પૂર્ણિમાની પૂનળીની પેઠે, દર્શન
દઈ અદશ્ય થઈ.

પુનરપિ પ્રશ્નટંકર નગ્યો કે એ કાણુ ? જીવનના એ કાયડાની
હું કૃત્તી શોધતો હતો.

સ્તંભારના કેસરિયા તડકાના અટાપટા નગરની શેરીઓમાં પડ્યાં
હતા; ને લોકસંઘ તે તેજછાયાના રંગે ઓઢતા-અદક્તા જગતમાં
વહતા હતા. અહાંડમન્દિરના શિખરકળશ સરિખડા સૂર્ય ભગવાન
જગતની હવેલીઓના કળશરૂપે વિરાજતા.

એવે એક પાણી ભરી પનિહારી આવી. સ્તંભારના સમી ઉજ્જ-
વક્ષતા, પ્રકાશના સમી નિર્મલતા, તહેના ફરતી રજુરતી હતી. લજ્જ-
ની સાડી સમી ચોરસાની ફૂલવાડીમાં ફૂલવાડી જેવું તહેવું આંગ સર્વાંગે
ઢંકાયેલું હતું; માત્ર વદનકમલનો ખુદ્સા શ્વેતશુક્લાખી દિવ્ય હાસનો
રંગ જ નિરખાતો. માથે જલની હેલ છલકતી, ને હેલના જલમાં ને
પીતળમાં સૂર્યતેજની લહરીઓ ઉછળતી. જગતનાં પાપ ધોવા પુણ્ય-
જલ લાવતી જેવી તે સુન્દરી જગતના ચોક્કમાં એકલી જતી હતી;
જાણે ગગનમાં વહતી જલભર વાદળીની એકાકી સુવર્ણહોડલી આ-
વતી હોય ને ! પૃથ્વીને યે આરે પડવા માગતી ન હોય તહેવાં તહેનાં
સુકુમાર પગલાં પડતાં.

મધ્યાતો અજ્ઞપરંગી નિર્મળો ઇશ્વરી ફૂલગાગ આલના કયા-
રાઓમાં નિરખી નિઃસ્વાર્થ સહજ આહ્વાદ પ્રગટે, તહેવો નિષ્કામ
આહ્વાદ મૂતે પ્રગટ્યો. આહ્વાદમાંથી આશા જન્મી, ને આશાવૃત્તા
અન્તરમાં સાધન પ્રગટ થયાં.

પૂર્ણિમાની પૂનળી ફાણુ હતી તે હિસાબ ગણવાની કૃત્તી મ્હને
જડી. અજ્ઞેયનાં ગહન મન્દિરનો માર્ગ મ્હને લાધ્યો.

હું ય તે જગતના અટાપટી તેજઝાયાનાં પરિધાન પહેરતો-
ઉતારતો ને વળી પાછો પહેરતો, પહેરતો નગરના જનમાર્ગો ઉપર થઈને
આલ્યો. પેલા કુલયોગિની પનિહારી જેવી એકદષ્ટ હતી તહેવો હું યે
એક-જ-દષ્ટ હતો. આશાની મૂર્તિનાં આણદીક આકર્ષણના વડા અનિલ,
શોધના સાહસના મહાવાયુ, મહારા શઢમાં ભરેલા હતા. નગરની હવે-
લીઓ વટાવી નગર બહાર ગયો, ને પીયાવા કાંઠે પંખી જઈ જેસે તેમ
મીયાવાની પાળે જઈને ઉભો.

જલને તીરે જનકથા સંભળાય છે એટલી ચોટે કે ચારે યે નથી
ચર્ચાતી.

અહિંયાં અમારે યે વડની એક પંચવટી હતી; ને એ પંચવટીને
એક આરે વિશાલ વાવ હતી.

પંચવટીની છાયામાં નગરના બંસીધર જેસી બંસી વાતા, ને
જમના જેવી વાવમાંથી નગરની ગોપિકાઓ જલ ભરતી.

પપૈયો જેમ વાદળી વરસવાની વાટ જોતો પુકારે તેમ મહારી રસ-
વાદળીની વાટ જોતો મહારો ઉરતો પપૈયો પુકારતો.

અનુકરણ ને ઉપમાઓ કંઈ અસલ છે ? અસલના નિર્દેશનાં એ
તો અધૂરાં સાધનો છે. ગમે તેટલી ઉપમાઓ આપું પણ ઉપાને નથી જ
દીડી તહેને હું ઉપા શી રીતે દાખવવાનો હતો ?

આજે હું ત્રણ અવધાન કરતો હતો; એક તો પંચવટીનાં પાંદડાં
ગણવાનું, ખીલું પનિહારીઓનાં દર્શન કરવાનું, ને ત્રીજું પનિહારીઓના
બોલ કીલવાનું.

કેટલાંક અવધાન તો એમની મેળેજ આવડે છે એ વાતની
તો વાંચનાર ! સાક્ષી પૂરો છો ને ?

એવે યાત્રકોની એક મંડલી બોલતી-કલ્લોલતી દોડતી આવી
ને ગઈ: જાણે શુભશુભનાં બચ્ચાંઓ કે નગરના દિરિસ્તખો.

સ્થવાર જામ્યું હતું, ને મહારી આતુરતા જેવા તડકાના તાર .
તણાના હતા. નેજમાંથી ઉખા યે ફોરતી હતી.

પણ આ કોણ ? નગરમાંથી આવતી હતી તે એ જ હતી; તે પૂર્ણિમાની મ્હારી પ્રમોદપ્રતિમા, અન્તરમાંની મ્હારી આશામૂર્તિ.

પંચવટીની વડાવાઘઓ ઝાઝીને હું વડની કુંપળો ગણતો હતો. સૂર્યોદય થાય તે કમલસંપુટ પ્રકુલ્લે તહેવું મ્હારું અન્તર પ્રકુલ્લતું હતું.

પણ એજ તે. હરિણીની ગતિથી આજે તે આવતી હતી. સિંહ-
ણની ભાવના તહેના દેહ ફરતી ઉડતી હતી. બાહુકમાનની નીચે એક
ને કરચંચુલિઓમાં બીજી-એમ હેલનું બેડલું ફૂલદડા જેવું જૂલનું હતું.
ચરણો ઉલ્લાસથી ઉછળતાં હતાં; નયનો ત્રિલોકમાં મીટ ભરતાં, તે
લોકલોકને માપી લેતાં હતાં. ભૂકુટિનાં શ્યામરંગી પિનાક અનંગના બાણ
સમાં મ્હડાવેલાં હતાં. ગગનરંગી ચણિયા ઉપર ઉપારંગી ઓઢણી
હતી; મહીથી કસરવણી ચોળી તગતગતી. વદને રિમતરેખા હતી, તે
ફરકતો અધર ગીત ગુંજતો. તે ગીતનાં લયમાં ચરણો નાચતા વહતા સહ-
વારની તેજોમય મૂર્તિ હોય, ઈમારની શુદ્ધમ્ અપાપવિદ્યમ્ નિર્મળતા
હોય, સુન્દરીસંધની સૌન્દર્યકલા હોય, યૌવનનો આહ્વાદ હોય, સદૃ-
ણીઓનાં રસલાવણ્ય ને કામિનીઓની કવિતાની કમનીયતા સાક્ષાત્
થતાં હોય; એવી તે આવતી હતી. મ્હારાં અન્તરનાં પૂર તહેનાં ચરણો-
માં ઢલવાયાં, મ્હારાં ચેતન તહેનાં પદપંકજમાં જઈ પથરાયાં, મ્હારી
આશા ને પ્રાર્થના સુન્દરીદેહે પ્રગટેલી મ્હેં દીડી.

ને એ જ એ પ્રકુલ્લપાંદડી પોયણાંનાં બે ફૂલ. એના ઓઢણામાં
ચણિયામાં ને ચોળીમાં જેવાં ભરેલાં હતાં, તહેવાં જ તહેના વદનપટમાં
તે બે ગૂંથેલાં હતાં. એ જ એ પ્રકુલ્લપાંદડી પોયણાંનાં પુખ્તો.

જગતનું સકલ સૌન્દર્યધન મૂર્તિસ્વરૂપે મ્હારી ભણી આવતું મ્હને
લાગ્યું. વેલની કુંપળીઓના જેવાં તહેનાં જ્યંગ ફરકતાં હતાં. સરોવરની
લહેરીઓના જેવી તહેના ઓઢણાની કરચલીઓ છલકાતી. ઘટાના ઘેર
જેવો તેના ચણિયાની જૂલનો ઘેર ઢળેલો હતો. ચન્દ્રમાંના શશાંકના
સમી તહેના વદનચન્દ્રમાં કુંકુમની ટીલડી શોભતી. મધરાતમાંની આકા-

શગંગા સરિખડી તહેના કેશપગથારમાંથી સેંથીની સેર વિસ્તરતી. રજનીનો ધુંધટપટ સંકારી સેતાં પ્રભાતના વિધવિધ દેવવર્ણો આકાશ-વદને તરવરે છે તે દેવવર્ણો તહેને વદનમંડલે તરવરતા. દેહની પાંખડી-ઓમાં તહેના ઉરભાવના મંત્રો આલેખેલા હતા, ને એ પુણ્યમન્ત્ર-ક્ષેત્રોમાં પરમ પ્રભુતાના જ પાઠ હતા.

નગરની સૌભાગ્યદેવી જેવી સહુને આશિષો આપતી હોય તહેવી તે પધારી, ને મ્હારી પાસે જ થઈને તે જલ ભરવા સંચરી. જગતનાં ગુરત્વાકર્ષણનું મધ્યગિન્દુ જાણે હોય તેમ સહજ ભાવે મ્હારે પ્રાણ-વિનિમય કરી ચેતનને પોતાના પ્રાણચુંબકથી આકર્ષી ઝોળીમાં ભરી તે જલગરી રસજોગણ આવી ગઈ. સૂર્ય ફરે તે તે દિશામાં સૂર્યમુખી ફૂલ ફરે તહેવી રીતે મ્હારાં નયનનાં ફૂલ તે મ્હારા સૂર્યની પાછળ પાછળ ફરતાં.

છતાં યે હું તો પંચવટીનાં પાંદડાં જ ગણતો હતો.

દંડકારણ્યમાં સીતાવેલ પાણી સાંચરે તેમ તે અમારા નગરની પંચવટીમાં જલ ભરવા સંચરી.

પાણીઆરે સખીઓએ તહેને માર્ગ અને સત્કાર દીધો. પાણી ભરવાને તે જલ ઉપર નમી તો જાણે સાગર ઉપર નમેલો ઇન્દ્રધનુષ્યનો લતાખંડ.

કેટલીક સખીઓનાં ખેડલાં ભરાયાં હતાં, કેટલીકનાં ભરાતાં હતાં; સહુ તહેની વાટ જોતી ઉભી. એક અંધીરી સખીએ પૂછ્યું: ઉપા ! ત્હારી રસહેલ ભરાઈ કે ?

સખીઓ સહુ હસી પડી, જાણે મોતીના થાળ વેરાયા.

કોઈ મહાસત્યની આકાશવાણી ગાજી રહે તહેવો તે એક ખોલ, તે શબ્દ 'ઉપા,' મ્હારી અન્તર્ગુહામાં ગાજી રહ્યો, જીવનકુંજને આલંત ભરી રહ્યો, ધૃણિમામાં પ્રગટી હતી, પ્રભાતે પધારી હતી,

ગહેને પારખી હતી, તે જ એ ઉપા મ્હારા ડવનનો ન્યોતિ.

ઉપાએ હસીને કહ્યું ; ના, મ્હારી દસહેલ હજી અધૂરી છે.

જલનાં કણ નિર્ઝરતાં ये એવું મધુરું નથી બોલતાં. બ્રહ્માંડભરમાં જે માધુર્યના સિત્તરતરે છે, તે નરનારીઓના કાનમાં ટંક ટંક મીસી મીસી ફૂંક મારી જાય છે, તહેવી એક. અગમ્યની લહેર આવી અને લની ફેરમ જેવી કાંઠકુંડુંકુંકું મ્હારા અંતરમાં ફૂંકી ગઈ.

તે પ્રછી શું અન્યું તે મ્હને ખગર નથી. ધ્યાનયોગમાં યોગીજનો ફૂળી જાય તેમ હું ક્યાંક ફૂળી ગયો. જાગ્યો ત્યારે પંચવટીમાં મ્હારા માથા ઉપર એક મેના બોલતી હતી, ને તહેને માથે મધ્યાહ્ન તપતો હતો.

કુમારિકાઓનો બગીચો

ઉપા કાળે ઉગ્યો એટલો પૂજ્યભાવ પરમેશ્વર વિના અન્ય કાષ્ઠને કાળે મ્હને કદી ઉગ્યો નથી.

કન્યાકેળવણીના રસવન્તા ક્રિયાધર્મમાં કદી ત્હમને રસ પડ્યો છે ? કમ'હોના ક્રિયાકાંડથી વેદાન્ત વેગળું જે તેટલા જ અમારા ન્હાનકડા રજ્યાધિકારીઓની કન્યાકેળવણીથી ચેતનભાવ એક વેળા વેગળા હતા.

એક ચાતુર્માસમાં અમારા નગરની કન્યાશાળાની કાર્યવાહીમાં મ્હને એટલો રસ પડ્યો કે એક ટી'બળીએ ટી'બળે કર્યું હતું કે હું તો વિધવા મહેતીશને પરણવાનો છું.

કુમારિકાઓની કેળવણીનો પ્રશ્ન એટલે ભવિષ્યની પ્રિયતાઓનો પ્રશ્ન, વર્તમાન અને ભાવિ પ્રિયતમોના મનમાંનો મહાપ્રશ્ન. નેત્રપક્ષવીથી પ્રીતમપ્રિયા પરસ્પરને પહાંવ છે તેમ અક્ષરપક્ષવીથી એ પહાંવે તો એ પ્રશ્નના ઉત્તર કેટલા સુગમ થાય ?

કોઈ નગરગેહની નજી દીવેલી પુરાણી ફૂલવાડી તો દીડી હશે. ફૂલછોડને રચાને ક્યારીઓમાં ઘાસ ઉગ્યાં હોય, ફૂલઝાડની ડાળીઓ અધકરમાયેલી ને અધપાંદડીમૂતી હોય, ઠામકામ મૂકાં માન ને તાજો કચરો વેરાયેલ હોય. છતાં તે મેલના દ્રાહર ને ગંદવાડના ભંડારમાં એ ગન્ધવતીના રસગન્ધ ઉભરાતા ઈશાય:એવી મ્હને કન્યાશાળા લાગી. યાજ્ઞ તહેવી વાડી. પહેલાં તો આશ્વિધવા મહેતીશ જ

ધરના ને લોકસમાજના હાડમાં ઉછરેલી ને અધકેળવાયેલી હતી. સૌભાગ્યના ઉત્સાહી ઉમંગનેજને જદ્દે વૈશ્યની નિરુત્સાહિની નિરાશાની છાયા શાળામાં ઉડતી. માસ્તરાણીઓનાં હતાં તહેવાં ભલકાદાર કે ગંદાં કપડાં વિદ્યાર્થીનીઓનાં હતાં; કારણ કે ભલકને સ્વચ્છતા માનતાં ને ગંદવાડને સાદાઇ ગણતાં. છતાં તેજસ્વી અંગે ઉપર એ મેલાં ઓઢાણાં સૂર્ય ઉપરનાં વાદળાં જેવાં શોભતાં. પાટિયા ઉપર હિસાબ અડધો ગણેલો અધૂરો હતો. પાટીઓમાં લખેલું વણસુધરેલું હતું. ન્હાના મંકોડાની હાર જેવી પણ સ્વચ્છ અક્ષરમાલા હતી. જોડણી પુરુષવર્ગનાથી સહેજ ચડિયાતી હતી. ઉકરડેથી થે કન્યારત્ન શોધી સ્વીકારવાના આસાદાતા મહર્ષિએ આ ભવિષ્ય વાંચીને તો આજ્ઞા નહીં કરી હોય ? શાળાના એ કચરામાં થે અનેક રત્નો ઝળકતાં હતાં.

અને શાળામાં સ્વચ્છતા કોઇ દિવસ નહોતી જ પધારતી એમ ન હતું. ધનામસમારંભને વાર્ષિક દિવસે, રાજેન્દ્રની જન્મતિથિએ મીકાઇ બેઠ્યાતી ત્હારે, એમ ચારપાંચ વાર્ષિક પવોને મહાદિવસે શાળામાં સ્વચ્છતાનું રાજ્ય સ્થપાતું; કારણ કે સ્વચ્છતાને નિત્યવસ્તુ નહીં પણ એક શણગાર ગણવામાં આવતી.

તે મહર્ષિની આજ્ઞા પાળવા અને મ્હાડે રત્ન શોધી સ્વીકારવા હું ગયો ત્હારે શાળામાં કેટલીક કન્યાઓ ઝીકનાં સોનારૂપેરી ભરત ભરતી, કેટલીક ગૂંથણ ગૂંથતી, કેટલીક જૂનાં ગીત ગાતી, ને એક વર્ગમાં વાચન ચાલતું હતું. પહેલે દિવસે તો જ્યાં વગોની પ્રદક્ષિણા ફરી એક વર્ગ નિરખી લીધો. જતાં પહેલાં મહેતીછને દસ રૂપિયા આપ્યા, ને કહ્યું: શાળા ફરતા ઉબ્જડ વેરાનમાં ફૂલવાડી રોપાવજો. અને શાળાના ખડોમાં ફૂલપાત્ર ગોઠવજો. સહુ વર્ગમાંથી પહેલી પંચકડીને ક્યારીઓ ને ફૂલછોડની સંભાળ સોંપજો. ઉપર નંબર લાવવાની સ્પર્ધા થે એમ વધશે.

ઉપાનો નંબર તો પહેલા વર્ગમાં પહેલો જ હતો.

રસિકાઓની શુદ્ધ રસવૃત્તિના વિકાસનો પાયો એમ મંડાયો.

ત્રીજે દિવસે વળી જવાનું હતું તે પ્રમાણે હું ગયો. મહેતીજીની વાંકી સેંથી આજે સુરમણીય રીતે કારેલી હતી. ગવન થોડુંક વાપરેલું નવું હતું. ચોળી ઉપર ઝૂલ લટકતી.

શાળાફરતા ક્યારા પાડેલા હતા ને ક્યારાઓમાં કુંડાળાં કારેલાં હતાં. થોડાંક કટોરાઘાટ કુંડાં પણ આણેલાં હતાં. કુલસામ-ગ્રીઓને સ્હેજ સુધડતા ને વ્યવસ્થા આપી કુલઉછેરનારીઓને તેડાવી.

અહા ! શા લાવણ્યની તે. મૂર્તિ હતી ! શા લાક્ષિત્યથી તે પગલાં ભરતી ! જીવનનો ઉછળતો દડો ઉતરે તેમ તે શાળાનાં પગથિયાં ઉતરી આવી.

સુકુમાર કુંપળો ઉપર રજનાં પડચ્છડ્યાં હોય તહેવી કુમારિકાઓ દીસતી.

એ દિવસે ખીજ રાખ્યાં, પાણી પાયાં, ને ઉછેર ઉછેરનારીઓને સોંપ્યો. ‘ મહાબ્રહ્માંડમાં, તહેવું અણુબ્રહ્માંડમાં ’ એ મૂત્ર તે પ્રમંગે મ્હને સુગમ થયું. મ્હારા ચે અન્તરમાં ખીજ ઊંડાં ગેપાયાં, ને ઉપર રસજલનું સીંચન થયું.

મહેતીજીને કશું, લહારાં નિર્મળાં છે તહેવાં વસ્ત્રો ખાળાઓ ન પહેરે ? મહેતીજીએ સસ્મિત લલ્લનમન કર્યું, ને મ્હાણાઓને એકઠી કરી. કહેવાનું મ્હેં મહેતીજીને સ્હમજાવ્યું હતું તે પ્રમાણે લહેમણે ભાગીતૂટી છટાથી ખાળાઓને કશું કે નવાં વસ્ત્રો લેવાના ઘેર કળ્યા કરવાના ન્હી, પણ છે તે જ નિત્યવસ્ત્રો જતે ધોધને ખધાંથી જે ઉજળાં પહેરશે ત્હને મહિને મહિને ઇનામ મળશે.

જગતને સુન્દરીઓ જ સુન્દર રાખશે તેટલું તે સુન્દર રહેશે; કુટુંબને કુલવાંતી ગૃહિણી મેલ નહીં ચ્હડવા દે તેટલા નહીં ચ્હડે;

સંસારને એ સ્ત્રીસમાજ નિર્મણી છાંટશે તેટલો ને નિર્મળ રહેશે; એ કાણ નથી જાણતું? ને કેટકેટલા પાળે છે?

વળી નિર્મેલે દિવસે ગયો ત્યારે મહેતીજીની આંખમાં અંજન આંજેલું હતું. સ્યામ પટ વચ્ચે વિરાજતી કીકીઓ તેજસ્વી હતી.

મહારા પિતા તરફથી તાકા આપ્યા ને કહ્યું: ચોળીઓ કમખા ચણિયા ઝલકાં કળગા પહેરણ ચોરણીઓ રૂમાલ ચદીઓ શીવતાં સહુને શીખવજો. જે પોતાનાં નિત્યવસ્ત્રો પોતે શીવીને પહેરશે ત્હોને મહારા પિતા બક્ષીસ આપશે. મહેતીજીએ કહ્યું દરજી નથી, કાણ શીખવશે? વળતા દિવસથી સ્ત્રી બાલક ને પુરૂષનાં સાદાં નિત્યવસ્ત્રો શીવતાં શીખવવા મહારા પિતાએ દરજી મોકલવા સાંડ્યો. પિતા વૈ પુત્ર: એ શ્રુતિ યાદ છે ને?

ઉપાએ પહેલી સોય બક્ષી ત્યારે જાણે મહારા જીગરને ને ત્હોના જીગરને સાંધતી ન હોય એવું મ્હને લાગ્યું.

શીવણ ધોવણ ને ફલગાગ લણી શાળાનો પ્રવાહ ઢગવાથી ભરતગૂંથણની ખર્ચાળ શોભાતું શિક્ષણ ગોણ થયું. પહેલું પોત ને પછી ભાત: એ મહારી માતાનું પુરાણું ને સાચું સૂત્ર હતું.

એકલી શોભાવતી ને ખર્ચાળ કસરતો સહુ સંસારીઓને સુલભ નથી એમ મ્હોં મહેતીજીને સ્હમજાવ્યું હતું. ધોવણથી બાળાઓને, સ્વચ્છતાની લાવના કેળવાયા ઉપરાન્ત, મગદળની કસરત થતી ને શાળાની ફૂંકમાંથી જલ સીંચી ઝારા ભરી ફૂલરોપને છાંટવાથી, રસિકના વિકસવા ઉપરાન્ત, સહુ અગો કસાતા. જલ-પ્રીત્યનનો સુવર્તિઓનો અંગહિડેળ તો નિરખ્યો છે ને? ભાંડુઓ પાંજરે એ જલ એ બાલિકાઓ બનતાં ભરી લાવતી, ને આરસની પૂનળીઓના નહિ પશુ કુલસેવિકાના લાવમાં સહુ ઉછરતી.

હિમાદ્રિમાલા જેવો મહારો એવો અવિચળ સિક્કાન્ત હતો કે

શાળામાં લણુતી સરસ્વતીની પુત્રીઓમાંથી ૯૫ ટકા ગૃહિણીધર્મ સ્વીકારશે; અને હોમાંથી' એ ૯૦ ટકા ગરીબ કે સામાન્ય સ્થિતિના વરને વરશે. એટલે ખોટા શેઠાણીવેડાની પતંગિયા સહી શોભાના ખર્ચાળ શિક્ષણને બદલે કુટુંબસેવાના ગૃહિણીધર્મોનું સગીન જ્ઞાન આપવાનો લક્ષ્ય શાળામાં સાધવાનો મ્હારો હેતુ હતો. ને તેથી કુલધર્મોની પવિત્રતાના પાક સહુને ત્યાં શીખવાતા હતા.

ઉપા ઘર માંડશે ત્યારે જેનું કુલમંદિર રચશે એનાં તરંગ મ્હને વારંવાર આવતા. આજે તો એ કવિતા આસપાસ પથરાયેલી છે, ને રસિકડી ઉપાના રસસોહન ગૃહિણીભાવના ઉદ્યાનમાં જ અમે વસીએ છીએ.

તે પછી નવા રાસ શીખવાયા, ને અંગઅંગનાં નવનૃત્યે કુમારિકાએની કૌમારહિંગિઓ ઉછળવા માંડી ત્યારે એ બાલાઓ તન્વીગી વેલીઓ મટી વસન્તાનિલમાં એકાં ખાતી મ્હોરથી લચીનમી જતી આંખાની રસવન્તી ડાળીઓ જેવી મ્હોરી રહી. સહુને અન્તરમાં રસતરંગ ઘૂમતા ને અંગેઅંગે મ્હોર ફૂટ્યા. વેલીની છટા ને નમણાં પક્ષવહિન્ડોલમાં સહકારની સાખાની રસવન્તી બલરેખાઓ તરી આવી.

સુંદર કલાઓના શાસ્ત્રમાં લખેલું છે કે સુંદરતા એટલે અરૂપણું નહીં, પણ છટા હિન્ડોલ તેજસ્વિતા. હયશાળામાં પાણીદાર વછેરા ને વછેરીઓ હોગ છે ત્હેવાં કુમાર અને કુમારિકાએને પાણીદાર સુસુંદર ચેતનબચાં આત્મવાન્ ખીલવવાં એ સર્વ શાળાસ્થાપનનો હેતુ છે, સર્વ કેળવણીનો સિદ્ધાન્ત ને લક્ષ્ય છે.

હું શીખવતો ને સુધારતો તેમ હું એ ને કન્યાશાળામાં ઘણું શીખતો ને સુધરતો. કૃત્તની પૌખડીઓમાંના જેવા સ્વાભાવિક હાવભાવ ને અકૃત્રિમ ઉરપરિમલ મ્હને ત્યાં દર્શાતા. કુદરતના અન્તરમાંના અંકુરનાં ફિરણો ઉઘડતાં હું ત્યાં નિહાળતો. લાવશ્ય અને લગ્ન, રસિકતા અને વિનયઃ ઉંડું ઉંડું કરતી બાલપંખીણીની ચુકુમાર પાંખોના જેવા મુઝ

કૌમારભાવ ત્યાં હું અનુભવતો. નવા રાસ શીખશે ને છટાથી ભજવશે ત્હેને મ્હારી માતા વની ધનામ આપવાનું કહ્યું તે સાથે જૂના રાસ કેટલાક મ્હેં એ ઉતારી લીધા. કાટક જૂના ધરણામાં હોય છે, કાષ્ટક જ જૂના રીતરિવાજમાં હોય છે તેમ ત્હેમાંના એ કાષ્ટકમાં ભારેભાર સુવર્ણ હતું.

હૈયાની ભરતીએ બહુ ઉછળે લીધો તેથી થોડાક દિવસ ત્યાં જવાનું મ્હેં ઝોધું રાખ્યું. પણ સાંજરે-મન્યાએ શાળાની છૂટકાળીમાં હું જતો ને કુમારિકાઓનો બગીચો નિરખી આવતો. ઉપાના કૂલ-છોડ પાસે મ્હારા પગ થંભી જતા, ગતિગત ઝોસરી જતું. તે ક્યારી જાણે ઉપાની ઉરક્યારી હોય તેમ હું દર્શનમુગ્ધ નિહાળતો. ત્હેના અંકુર જાણે ઉપાના ઉરઅંકુર હોય તેમ હું પંપાળતો.

એક દહાડો વિદ્યાધિકારી સાહેબ એ ક્યારીઓમાં મ્હને મળ્યા. ત્હેમની આંખોમાં મદ હતો. ત્હેમની ભમ્મર ઉપર અધિકાર વિરાજતો. આઘ વ્યંજન ઉમેરી કેટલાક ત્હેમને વ્યંજનામાં વિદ્યાધિકારી સાહેબ કહેના. કારણ કે વિદ્યા ઉપર એમનો એવો ને એટલો ભાવ હતો. તેઓ સાહેબે મ્હારો ઉપકાર માન્યો કે ત્હમે દીક બગીચો ઉછેરો છો. કેટલાકના શબ્દ નાભીના ઉંડાણમાંથી ઉછળે છે ; કેટલાકના હૃદયની લાગણીમાંથી ઉભરાય છે; કેટલાકના મગજની શુદ્ધિમાંથી નિર્જરે છે; ત્હેમના શબ્દ મુખના ગોખલામાંથી જ આપતા હતા. મેં કહ્યું, આજ તો બીજ વાવવાનાં છે; પાક તો પરમેશ્વરની કરુણા છે. વિદ્યાધિકારી સાહેબ પોતાને વિતાનવાદી કહેતા ને નારિતક હતા; તેથી પરમેશ્વરનું નામ આવતાં જાણે અભદ્રાયા હોય એમ સાહેબજી કહી આવતા થયા.

જગતના સ્કરામાં સારા કેવિ દ્વિસુક પંચમ્યરો માત્ર બીજ જ વાવે છે; પણ એ અનન્તતાનાં વાવેતર, ને ત્હેના અનન્તા પાક અનન્તતાની અનન્ત પ્રગ્ભઓ ઉતારે. મ્હારા અદ્ય જન્મના પ્રવર્તને તો આજની જ આશા હતી

ઉપાદર્શન મહારા આત્માનો પ્રથમ અલિલાપ હતો. તહેની કૌમારમૂર્તિના આદર મહત્ત્વનામાં એ યોગાવતા. મહારા આત્માનો દ્વિતીય અલિલાપ તે આશીર્વાદ એ હતો કે મહારી ઉપા જેવી જગતના સહુ કુમારોને ઉપા મળે. ઉપા અદ્વિતીય હતી, માટે જ ઉપા જેવી અન્ય કુમારિકાઓને શણગારવા હું મથતો.

તે જગતવિખ્યાત શરતપૂર્ણિમાની રાત્રિએ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રે રાધિકાજીને રાસ રમાડ્યો ત્યારે નિજ કૃષ્ણરૂપ ગુણી ગુણીને ગોપીકા-પરિવારમાંની પ્રત્યેક રસકાન્તાને રસકાન્ત સમર્પ્યો હતો તેમ મહારે એ ઉપાની સખીમૂર્તિઓ રચી રચીને પ્રત્યેક રસકુમારને રસકુમારિકા આપવાના અલિલાપ હતા. ક્યાં સૂર્ય અતે ક્યાં તેનું કિરણ ? ક્યાં કૃષ્ણચન્દ્ર ને ક્યાં હું ? એ તો હું સમજતો જ હતો ; પણ પરમાર્થના જોમમાં મારી આશા હતી. મહતે મળે એવું સહુને મળજો એવા અન્તરમાંથી નિરન્તર આશીર્વાદ ઉછળતા.

અક્ષરનું ને વાંચનનું ઇનામ ઉપાએ જ્યારે મહારી પાસેથી લીધું તે ચિરસ્મરણીય પ્રસંગ હું હજી વીસર્યો નથી. તે દિવસે મહારની શાળા હતી. રજતનિર્મળ પ્રકાશમાં સોતેરી તડકાંની જાજમ પથરાઈ હતી. સ્વચ્છ ને જટાદાર કુમારિકાઓના અતેકરંગી મયૂર-કલાપ સફેલેલા પણ કલગી સમારેલા ટોળે મળ્યા હતા. અનેકના અક્ષર જાણે ભૂમિતિનાં ઝીણાં ઝીણાં ચિત્ર સરિખડા સુમુન્દર હતા. પણ ઉપાના અક્ષર ! મહેતીજીએ કહ્યું કે એ તો મોતીના દાણા. મયૂરના દેહ સમી ગોઢગૂંથીમાંથી કર લંગાવી ઉપાએ પાટી ધરી ત્યારે કલાપમાં જાણે મોરપીંછનાં ચાંદલિયાની જ માલાઓ ગોઢવેલી મહતે લાસી. વિધાત્રીના મહારા લાગ્યાક્ષર મહે તહેમાં નિરખ્યા. સહુએ કહ્યું, ઇનામ ઉપાનું.

ને વાંચન ! પૃથ્વીલોકની કાયલો ગોલતી તો તહેમે સાંભળી હશે, પણ આ તો દેવલોકની કાલિકા યોલતીજીતી. મહેં શીખવ્યા હતા તહેવા શુદ્ધ અને છુટ્ટા પાડી પાડી વણોચ્યાર ને શબ્દોચ્યાર કંઈ કંઈ બાલિ-

કાઓએ કીધા. કેટલાંક ઇનામ આપીશું એ ચિન્તા થતી હતી ત્યાં
 ઉપાએ વાંચન આદર્યું. શ લ ને બ ના ઉચ્ચારણમાં ભૂલ થવી તો
 રહી પણ એવું કંઈક વિશુદ્ધ પરમ સુકુમારત્વ ને માધુર્ય તે કુમારિકા
 મૂકતી કે અજ્ઞા ! સન્ધીઓનો એવો પદચ્છેદ કરીને બોલતી કે
 અધ્વર્યુને યે શરમાવે. શારદાની વીણા સરિખડું કંઠમાધુર્ય તો ઘણી
 વેળા સુણ્યું હતું ને ઘણાએ સુણ્યું હશે; પણ આ તો સાક્ષાત્ વાગીવ-
 રીની જ વાગધારાનાં લાવણ્ય ને લાલિત્ય હતાં. સારંગીના સંવાદો
 સરોદ ઘણીઓએ વાંચનમાં ગાયા; કેટલીકે સિતારની રણકતી ગતો
 વગાડી; થોડીકે પિયાનાનો છૂટ્ટી છૂટ્ટી સુરમાત્ર ગજનવી; પણ જલતરંગના
 પૃથક પૃથક મીઠા બોલો તો ઉપાજ બોલી રહી. સહુ બાલાઓ ગાથ
 ઉડી કે વાંચનનું ઇનામે ઉપાનું.

પાળેલાં હરિણ લગ્નનાં નથી, શકુન્તલાનું મૃગલું શરમાતું ન
 હતું; ઉપા યે એવી હસતી-રમતી આવી. મૃગી સમી વિશાલ આંખો,
 મૃગચર્મ સમી તેજસ્વી ઓઢણી, મૃગલી સરિખડાં સુકુમાર ચરણ
 હતાં. સૂર્યનાં કિરણો સરિખડાં તે પદકિરણો નાયતાં નાયતાં આવતાં.
 આંખડી ખુલી ને જગતનું તેજ સંગ્રહી પીતી હતી. વદને ઉત્સાહ
 ને આહ્વાદ હતો. વીરાંગનાનાં નિડરતા ને ઓજસ લલાટમાં તગ-
 તગતાં. ઉપાનાં નયન ન નમ્યાં, પણ મ્હારાં નયન નમી ગયાં તે
 જગદંબાની જ્યોતિર્જ્વાલા ન ઝીંકાઈ. ઇનામ આપતાં આપતાં ફલ-
 છોડતી ડાંખળીઓ સમી મ્હારી અંગુલિઓ ધૂણી ઉડી. કાવ્યકલાના
 મુગટમણિ જગદ્વિખ્યાન મેઘદૂત ને અલિંગનશાકુન્તલ ઇનામમાં
 આપ્યાં. પણ એ સૌન્દર્યચૂડામણિ કાવ્યયુગ્મથી યે વધારે સુંદર
 રસકાવ્ય તો મ્હારી ઉપા કુમારિકા પોતે જ હતી.

દેવને શું નથી તે અર્પણ ? દેવમંદિરે દેવ સમીપ ભેટ ધરીએ
 છીએ તે લાવથી ઉપાને હું ઇનામ આપતો. ઉપા સ્વીકારતી હોને
 હું અનુગ્રહ માનતો.

તે દિવસે બપોરે દેહખંડમાંથી હૃદયદેશને કારી કાઢી નયન

સન્મુખ મૂક્યો, ને તહેનું પૃથક્કરણ કરવા હું એઠો. ઉપાનાં રસનાં ઝરણાં ક્યાંથી પ્રગટતાં ? તહેનાં નયનમાં હતાં કે તહેના વદનમાં ? તહેની છટામાં હતાં કે તહેના સૌન્દર્યમાં ? તહેનાં તેજસ્વરૂપમાં હતાં કે તહેનાં નૃત્યઉદ્દાસઆહ્વાદમાં ? ઉપાનાં આકર્ષણ ક્યાંથી આવતાં ? ઉપાની કંઈ વિભૂતિ મ્હને નિમન્ત્રણતી હતી ?

મ્હને લાગ્યું કે મ્હારો શ્રમ મિથ્યા હતો. આલનાં અંગમાંનાં અનન્તકોટી આંદરણાંમાંથી રાત્રિનાં રસઝરણાં નિર્ઝરે છે, તેમ ઉપાની અંગકલાના છિદ્રછિદ્રમાંથી રસનાં ઝરણ નિર્ઝરતાં. વિરાટના અદ્ભુત-ત્વના પૃથક્કરણ જેટલું ઉપાના અદ્ભુતત્વનું પૃથક્કરણ અઘરું લાગ્યું.

સૌન્દર્યઉપવનમાંથી એ જ ફૂલ મ્હને કેમ નહોતરતું ? કુમારિકાઓના બગીચામાંથી ઉપાની જ રસસુગન્ધ કાં મ્હને આદરતી ? જાંડું ચિન્તન આદ્યું ને એક ઉત્તર મળ્યો.

સીતા અને દ્રૌપદી, તારા અને દમયન્તી સહનશીલતાની ક્ષમયા ધરીત્રીની જગદ્વન્દ્યમૂર્તિઓ છે. જૂલિયેટ ને શકુન્તલા, લયલા ને શીરીન ને ઝુલેખા વિલાસની-શયનેષુ રંમાની રસવિલોલ પ્રતિમાઓ છે. લોરા અને બિયેટ્રિસ કવિજનોની મહાકલ્પનાની રાજકુંવરીઓ છે. પણ ઉપા ! સત્યલોકમાંના પરમ સત્ય સમી ઉપા ! પારિજાતકના પુષ્પ સરિખડી ઉપા દેવલોકની દેવાંગના હતી, પ્રકૃતિની પહેલી પુત્રી હતી. જાણે આલને એ અદ્ધર ઝીલી ચાલતી; જાણે પૃથ્વીની પરિસી-માઓ એ તહેને માર્ગની રેખાઓ લાગતી. તારલિયાનાં એ તેજની પાર જતાં તહેનાં દૃષ્ટિતેજ જાણે ઘ્ર્ણાંડપર પરવરતાં. કમલદલ સમાં તહેનાં પગલાંની નૃત્યગતિ વત્થુરાજની લહરીઓ સમી સુરસરતી. તહેની ઉછળતી અંગધારાઓ તો જાણે પૃથ્વીનાં પડ ફેડી ઉડતી પાતાળગંગાની રસસેરો હતી. જયના કેતુ સમી, રત્નેશ્વરી વહ્ની સમી, પરમ સત્યની માનવકલા સમી, ઉપા ઉદ્દાસતી હતી. તે દીન સહનશીલતા ન હતી,

તે વિદ્યાસરંગી રમણપૂતળી ન હતી, તે હુમ્મસમૂર્તિ સમી કલ્પના જ ન હતી. તે આશા ને ઉત્સાહની, પ્રેરણા ને પ્રતિભાની તેજકલિકા હતી. તે રસિકતા ને આનન્દની, કવિતા ને સૌન્દર્યની દેવલતિકા હતી. તે સમ્વિદ્યાનન્દની પરમ ભાવકલા હતી. જગતને સહી લેવા જ નહિ પણ જગતને જીતવા, જગતને શોભાવવા જ નહીં પણ જગતને સાચું સિદ્ધ કરવા, જગતને કલ્પવાને જ નહીં પણ જગતના પડદા પાછળની ગહન ભેદાવધિ સ્હમજવા ને સ્હમજાવવા તે જગતમાં અવતરી હતી. સૌન્દર્યઉપવનમાં, કુમારિકાઓના બગીચામાં ઉપાનું એ વ્યક્તિત્વ હતું, ને તે મ્હને આમન્ત્રણતું હતું.

સૌન્દર્યઉપવનની સહુ કલિકાઓ એવી ઉઘડે તો ? મહારા અદ્ય પ્રયત્ન એ દિશામાં હતા.

પ્રભુ પોતાની પ્રભુતાથી લકતને આકર્ષે છે એવી ઉપાની પ્રભુતા મારા લાવને આકર્ષતી હતી. પ્રભુની વિભૂતિઓનો પાર પ્રભુલકતોને લાખ્યો નથી; ઉપાના વિભૂતિમંડળનો પાર હજી મ્હને જડ્યો નથી, ને જડશે એ નહીં. ઋક્ષ સમી ઋક્ષકલા ઉપા એ અનંત જ છે.

પુરેડના ઉપાના રંગની ઝીકલરેલી મખમલની પટ્ટી તે દિવસે મ્હેં ખરીદી. ઇતિહાસ અને ભૂગોળમાં-માનવજાતિની અદ્ભુત વાર્તા અને માનવજાતિના મહિમાવાન મન્દિરોની મનોવેદક કથામાં-પહેલે નંબરે જે આવે તહેને તે આપવાની હતી. સૂર્ય ને ચન્દ્ર સમાં જગન્માર્ગમાં અજવાળાં પાડતાં મહાનામ નરનારીઓની ભર્ગવન્તી જીવનકથનીઓ એ શાળામાં શિખવાતી શરૂ કરી હતી. તે ઇનામે ઉપા જીતી, ને તે ઉષારંગી પટ્ટીથી ઉપાએ પોતાની વેણી બાંધી.

ગણિતની પરીક્ષા પરીક્ષકો જ અધરી લેના. એટલે તે વિષય સારો શીખવાતો હતો. લેખાં ને પદ્યાંમાં તો સહુને જીવાત્રે હતાં. પણ જીવંતીનાં લેખાંપદ્યાંનાં કાયકા તે કુમારિકાઓને હજી શીખ-

વાના બાકી હતા. અંકગણિત અને વસ્તુગણિતમાં ફટલો ભેદ છે એ તો આપણે સહુ જાણીએ છીએ.

‘ શું જાણે વ્યાકરણી ? વસ્તુને શું જાણે વ્યાકરણી ? ’ એ સૂત્ર-માંના સત્યનું પરિપાલન કરી શાળાના અભ્યાસક્રમમાં વસ્તુજ્ઞાન ઉપર ભાર મૂકવામાં આવતો.

ઉપાનો આ શુકલ પક્ષ હતો. ચન્દ્રગિમ્મ કદી એ અમૂર્ત પ્રકાશમાન નથી, પણ શુકલ પક્ષમાં ચન્દ્રકલા દિનપ્રતિદિન ઉઘડે છે ; તેમ ઉપાની રસકલા ઉઘડતી હતી. વસન્તના ઉત્સવિયા વસન્તચન્દ્રિકાને જે ભાવથી સત્કારે છે તે ભાવથી હું ઉપાની ચન્દની સત્કારતો. ઉપા મહારા જીવનની વસન્તનો શુકલ પક્ષ હતી.

કન્યાકેળવણીનો પ્રશ્ન ભવિષ્યની પ્રિયતમા પત્નીઓ તેમ જ માતાઓનો છે; અને અત્તપૂર્ણાની સહુ પુત્રીઓ **મૌજ્યેષુ માતા** રિસ-ખડી વિષ્ણુધર્મ પાળનારી વૈજુવીઓ છે; એ કારણે શાળામાં રાંધણ-કલા શીખવવાનો એ દિવસ રખાવ્યો હતો. ખોટા રૂપેયા જેવાં અનુ-કરણના ઢોળવાળાં ફટલાંક શેફેડાણીઓ શાળા જેવા પધારતાં તહેમને તે નહોતું રૂચતું. રસોઇયા નહાસી જાય ત્યારે વરને ને બાલકોને કાચાં-પાકાં પોતે પીરસતાં એ સ્મરણો ન વીસર્યાં છતાં એ રાંધણકલાનો ગૃહિણીધર્મમાંથી તેઓ બહિષ્કાર કરતાં. ધવરાવવા જેવો ને જેટલો જ જમાડવાનો એ કુદરતનિર્મિત ગૃહિણીધર્મ છે એ સિદ્ધાન્ત ધાવને દૂધે ધવરાવનારાં ને રસોઇયાને હાથે જમાડનારાં નરનાર સહમજતાં ન હતાં. એમનાં જેવી માત્ર નવલકથાઓ વાંચનારીઓની આ શાળા ન હોવાને કારણે જમાડવાની રસિક ને નિત્યઉપયોગી કલાઓની કુમારિકાઓને કેળવણી અહીં અપાતી હતી. વારપરવે વિધવિધની રંધોળી પૂરવી, અવનવા સ્વસ્તિકો ને કુંડ પાડવાં, અટાપટા ને કાંગડીઓ, મયૂર ને મેનાનાં ચિત્રો માંડવાં ચિત્રવિદ્યાનું એ અમારે

પહેલું પગથિયું ગણાતું. નવી નવી વાનીઓનું કાઠ કાઠ દિવસ પ્રદર્શન ભરાતું. થોડા વખતમાં ને થોડે ખરચે કેમ રંધાય ત્હેના ગૃહશાસ્ત્રમાંથી સિદ્ધાન્તો શીખવાતા. નિત્યવસ્તુઓ શાળામાં રંધાવવાને બદલે બાલિકાઓ પોતપોતાને ઘેર રંધે-પીરસે, ને ઘેરથી ત્હેની નિત્યનોંધ લાવે એમ મહેં સૂચવ્યું હતું. મહેતીજીએ શાળાખાતાને લખ્યું. શાળાખાતાએ સહુ સૂચના મંજૂર રાખી, એવી ઉત્તમ વ્યવહાર સૂચનાઓ કરવા માટે મહેતીજીને ધન્યવાદ આપ્યો.

અમારી શાળા ગૃહિણીઓ કેળવવાની હતી, ઢીંગલીઓ સરજવાની ન હતી.

આરોગ્યવિદ્યાનાં અને ધરવૈદકનાં મૂલતત્ત્વોની પ્રથમ પોથીઓ શાળામાં શીખવાતી. પણ એ વિષયોમાં પોથી કરતાં અનુભવ મહોટો ગુરૂ છે એ સ્થમજવવાનું અધૂરું હતું તે સહુના મનમાં ઉતરાવ્યું. ભવિષ્યની માતાઓ પોતપોતાની માતાઓને હાથે કટલેક અંશે કેળવાય એ સર્વથા ઇષ્ટ જ છે.

ધર્મ શીખવવાં નહીં પણ પળાવવા માંડયો હતો. મહેતીજીને ભાપણો કરવાનો શોખ હતો તે મહેં જોયું હતું. મ્હારા ઘર પાસેના મન્દિરની વૃદ્ધા પૂજારણને દક્ષિણા આપીને મહેતીજીને મન્દિરમાં નિત્યકથા વાંચવા બોલાવરાયી. મહેતીજીને દ્રવ્યપ્રાપ્તિ યે થઇ ને ઉપદેશનો શોખે સચવાયો. કાળે કરીને કથાના રંગમાં તે વિધવા રંગાઇ, વૈધવ્યનાં દુઃખોનો દિવાસો પામી સેવિકાવ્રતનો પરમાર્થધર્મ સ્વીકાર્યો, શુદ્ધ ને સાચું બ્રહ્મસંમર્ષણ લીધું, અને કુમારિકાઓના બગીચાની તે અધિષ્ઠાત્રી સંન્યાસિની સમી બની રહી. આમ ધર્મ શીખવવાને બદલે પળાવવાના મુખ્ય સાધનની સગવડતા થઇ.

મ્હને વારંવાર એ વિચાર આવતો કે પ્રિયતમા કેવી જોઇએ તે પ્રિયતમ સ્થમજે છે, ને તેથી કન્યાશાળા કાઠ પુરુષ પોતાના

અભિક્ષાપ ને આદર્શ અનુસાર સુધારવા મથે છે. તહેવી જ રીતે પ્રિયતમ કેવા જોઈએ એ 'પ્રિયતમા જ પૂરું રહ્યું, ને તેથી જ કુમારશાળાને કોઈ કોઈ સુંદરી પોતાના સુંદર અભિક્ષાપ ને આશાઓ અનુસાર સુધારે તો કેવું સારું ? વાઝડાની ગમાણો જેવી કુમારશાળાઓ તો કેવી સુજનતાના માંડવા જેવી સુંદર બને ?

! સુંદરમાં સુંદર મહેલનાં સૌન્દર્ય સુંદરીની સુંદરતાથી ઝંખવાય છે. પ્રિયતમાને કાજે પ્રિયતમ પોતાની પર્ણકુટી કે ' પ્રાસાદ નિરન્તર શણુગાં કરે, તો પણ પ્રિયજનને લાયકના આવાસ કોઈ હજી શણુગારી રહ્યું છે ? ઉપાને કાજે ચે મહતે બધું અધૂરું અધૂરું લાગતું.

કુમારિકાઓ અને તહેમના ભાઈઓની ચે એક સ્પર્ધા આદરી હતી. ભૂતકાળનો ઇતિહાસ લણે ને વર્તમાનનો ધડાતો ઇતિહાસ ન જાણે એ અજૂગતું કહેવાય. એટલે આધુનિક વિદ્વાનોના નવગ્રન્થો અને વર્તમાન સમયનાં ખરાંખોટાં રેખાચિત્રો સમાં વર્તમાનપત્રો વાંચવા-વિચારવાનું શક્ય હોય ત્યાં કુમારીના ભાઈ સાથે ગોઠવાતું, ને અશક્ય હોય ત્યાં સખીમંડલમાં તહેની વ્યવસ્થા થતી. ઉપાના ભાઈઓ કરતાં ઉપા એમાં હંમેશાં વધતી.

અમારા નગરના એક સંસારનિરીક્ષક ને વસ્તુવિચારક મિત્રે એક વેળા મહતે કહ્યું હતું કે જગતના જીવાનિયાઓને રસિકાઓ જોઈએ છીએ, ગૃહિણીઓ નથી જોઈએ; અને પૂરાવામાં તહેમણે પૃથ્વીનો સકલ પ્રેમભાવનો કાવ્યભંડાર રજૂ કર્યો. ભાવનાદેશમાં કે સિદ્ધાન્તવિવેકમાં એવો રસિકા ને ગૃહિણીનો મ્હારે તો ભેદ જ ન હતો, કારણ કે મોરનાં ઇંડાં સ્ત્રીતરવાં પડતાં નથી; તેમ જ વળી રસિકા ગૃહદેશમાં રસનાં વાવેતર વાવે ને ઉગાવે તો ગૃહિણી કહેવાય, ને ગૃહિણી રસદેશમાં ગૃહભાવ પ્રકૃષ્ટાવે ને મ્હોરાવે તો રસિકા કહેવાય. ઉપા મ્હારે અજી રસિકડી ગૃહલક્ષ્મી કે કુલયોગિની રસિકા જ છે. ક્યાપ-

જુનો સિદ્ધાન્ત ને અપવાદનો અનુભવ એ જતાં એ એ વિચારક સિ-
ત્તના કથનમાં સત્યાંશ હતો. મ્હને એ પ્રથમ દર્શન ઉપાની રસિકતાની
મોહિની લાગી હતી, ગૃહિણીભાવની નહિ. પ્રિયતમાના ગુણતત્ત્વના પરમ
સ્નેહીઓને એ પ્રિયાઓનાં અંગની ને અંગને શોભાવતાં વસ્ત્રાલંકારોની
સુંદરતાના બહુની ચટકી લાગી જાય છે. જ્યાં સૂધી સાળુની રંગીલી
ભાતનાં ડાહ્યામાં ડાહ્યાને એ આકર્ષણ છે ત્યાં સૂધી માત્ર પોતને જ
મનુષ્યજાતિ નહિ પારખે. પણ એ ભાતમોહને લીધે પડછાયામાં જ
પથરાતી આંદરણાંની ભાતીગર સુંદરીને કાઈ આઢવા લેતું નથી.
કાશીમાં ત્રાંખાપીતળ ઉપર તેમ જ સોનારૂપા ઉપર નકશીની આવનવી
ફૂલવેલો ચીતરાય છે. અમારા નગરની કન્યાશાળામાં તાંબુ ને પિત્તળે
હતું, સોનું ને રૂપું એ હતું. તે સહુ મૂળતત્ત્વોને પરિશુદ્ધિ પછી ઉપર
ભાતભાતના ચીતરામણ ચીતરવાનું મ્હારે મન હતું. મ્હને અણગમે
તો માત્ર પતંગિયાંની આંખો ચીતરવાનો જ હતો.

ઉપરનાં મહુ કારણે કુમારિકાઓના જગીચાનાં ફૂલ ઉતર્યાં
ત્યાં વીસરાઈ ગયેલાં ભરતગૂંથણનો પુનરુદ્ધાર કર્યો. ગૃહ અને પ્રિય-
જનને શણગારતાં પુષ્પાભૂષણો ગૂંથાતાં, પણ નવરાશની વેળાએ.
કેટલીક બાલાની રસિકતા ઉભરાતી હતી તે ચિત્ર ચીતરતી; ને એ
કુમારિકાઓ કવિતા પણ રચતી; સુંદરીની પ્રધાન ભાવનાઓ એમ
શાળામાં રસપોષણ પામતી થઈ.

મૂળાક્ષરોમાં કવિતા એ એ જ બાલાઓ રચતી, પણ જીવનની
કવિતા એ શાળાની ઘણી બાલાઓ રચતી એમ હું માનતો. કેટલીક
કુમારિકાઓ તો તે જ સમયે મૂર્તિમન્ત કવિતા હતી. જગતનું
સુંદરમાં સુંદર કાવ્ય લ્યોઃ મ્હારી ઉપા તેથી એ વધારે સુંદર હતી.
ઉપાના અંગઅંગમાંથી કવિતાના માર્મિક સન્દેશ, ધ્વનિ ને વ્યંજના,
ઉડતાં હતાં.

જગતમાં ઉપા વિના અન્યથા સૌન્દર્ય નથી એમ મહારૂં કહેવું નથી. પણ બીજી સુંદરીઓ સૌન્દર્યના અવતાર હતી, તે ઉપા સૌન્દર્ય પોતે જ હતી.

જે ભાવળી ભક્તજન દેવમંદિરે સંચરે છે તે પુણ્યભાવથી હું સદા કુમારિકાઓને બગીચે જતો. મુજ રસદેવીનાં સિંહાસન ત્યાં હતાં. તે રસદેવીને ચરણે ધૂપ ધરતો તહેની સુવાસના જગતમાં ફેરતી. જગતની સર્વ સરિતાઓ સમુદ્રમાં ઢોળાય છે તેમ મહારી સર્વ ભાવનાઓ તે સૌન્દર્યસાગર ઉપાને અભિષેકતી.

કન્યાશાળા એમ પુણ્યમંદિર બની, અને કાજની કે આરસની પૂતળીઓને બદલે આત્મલક્ષ્મીવન્તી બાલ પુણ્યમૂર્તિઓ ત્યાં વિરાજતી થઈ. ઉપાના ઉરના પુણ્યરંગો સારી શાળામાં ઉડતા, અને સહુ કુમારિકાઓને વધાવતા હતા.

એમ અલ્લકુમારિકાનાં અદ્ભુત તેજ તે કન્યાશાળામાં ઠામઠામ ચુરી રહ્યાં.

અને એ ઇનામનો સમારંભ ! અલ્લચારિણીઓનો વાર્ષિક અલ્લ-મહોત્સવ ! કુમારિકાઓની ઉરભાવનાઓનો તો દરિયાવ ઉલટયો હતો. મુખશાળાનાં ફૂલનાં તોરણ તે પદ્મવની વેલો બાલાઓનાં ગૂથેલાં હતાં. પોતાનાં ઓઢણાં સમી અખીલગુલાલની વસન્તવાટિકાની રંગોળીની તરંગાવલિ નગરકુંવરીઓએ ફારેલી હતી. સભામંડપના શણગારને વિદ્યાર્થીનીઓએ શોભાવ્યા હતા. અમારા લોકહિતૈષી સકલપૂજ્ય શુદ્ધિવૃદ્ધ લોકનાયક વેલીને સિંહાસને સંસારભાસ્કર સમા વિરાજ્યા હતા તે સિંહાસનને ફરતી ફૂલમંડલિ કુમારિકાઓએ ભરેલી હતી. ઠામઠામ દીપતા કુકુમ ને કેસરના આંશીર્વાદમન્ત્રો તે ઉદ્દેશોધનસૂત્રો અલ્લચારિણીઓએ આલેખેલાં હતાં. આસપાસ નક્ષત્ર-મંડલ સમા વીંટતા નગરના મહાજનો ખેડા હતા તહેમની રથાન-

સરસ્વતીની કુંવરીઓએ સમર્પેલી હતી. આગલી રાત્રિએ બાલાઓએ વાર્ષિકાત્સવનું જાગરણ કીધું હતું, ને સર્વ વ્યવસ્થા ને શોભાનો કાર્યક્રમ સમેટી રહે નવવર્ષના પ્રભાતનો રાસ રમી હતી. સ્વચ્છ ને સુવદ્ નિત્યવસ્ત્રો જ આજ કુમારિકાઓનાં ઉત્સવવસ્ત્રો હતાં, પણ તહેમના રંગબેરંગી ચમકારને લીધે જાણે ઈર્ધનુષ્યની અર્ધવર્તુલ માળાઓ માંડેલી હોય એમ દર્શાવું. સાધ્વી સમી વિધવા મહેતીજી પવિત્રતાનો બધે પ્રકાશ પાડતી. આહ્વાણભાવનાવન્તો સૌમ્ય-મૂર્તિ ઋષિકુમાર સરીખો એક તેજસ્વી સદ્ગૃથસ્થ સરસ્વતીશાખાનો અધિષ્ઠાતા નિર્માયો હતો. વિષ્ણુ જેવા પ્રજાપ્રમુખના સંગે નગરનું પિતૃમંડલ ને તહેમનાં ગૃહલક્ષ્મીજીની સાથે નગરની માતૃમંડલિ વિરાજતી. આજે ઉપાનો જ જાણે વિજયમહોત્સવ ઉજવાતો હોય એમ મ્હને તો લાગ્યું. સજ્જનને પ્રિય રસ અને મર્યાદાથી બાલાઓએ પ્રથમ રાસ ઝીલ્યો. પછી ઉર્ધ્વઉડણ (Excelsior) ની લાવણી ગાઇ. સુલટમણિ જયમલ્લ ને કૃતાની વીરવત્સલ વૃદ્ધ માતા તથા યૌવન-શ્રીપ્રજ્જવલિત સિંહણપત્ની વીરાંગનાઓના નિજ પરિવાર સાથે જગતના સકલ ક્ષત્રિયવંશવિસ્તારના પરમ તીર્થગિરિ ચિતોડગઢ ઉપરથી ખુદી તરવારે સમરાંગણમાં ઉતરે છે એ નાટકપ્રયોગ કુમારિકાઓએ ભજવ્યો. માથે મુગટ પહેરી કર્વેલમાં શમશેર ધારી જગતને જીતવા મહામાયા વાઘેશ્વરી આવતી હોય તહેવી નવયૌવના રાજકુમારીના વીરવત્સવાંગે ઉપા પધારી ત્હારે સલામંડપ ધન્ય ધન્ય શબ્દે ગાજી રહ્યો. નગરનો ને વિશ્વોદ્ધારનો ગરબો હીંચ સાથે ગવાયો. ને પછી ઇનામ વહેચાયાં. ન્હાનકડી બાલાઓને પહેલાં ઇનામ અપાયાં. કોઇએ એક લીધું, કોઇએ બે ઇનામ લીધાં. કેટલાક પ્રેક્ષકજનો ઉત્તેજન ને પ્રોત્સાહનની, તો કેટલાક વિવેક ને શિષ્ટાચારની, તાળીઓ પાડતાં. શુભલા સમી મ્હારી બહેન આવી પોતાનાં ઇનામ લઇ ગઇ. પછી મહેતીજીએ નામ પુકાર્યું ‘ ઉપા ’. વરસાદની ધારાઓ જેવી સહુની દ્રષ્ટિઓ ઉપાની ઉપર વરસી. ઉપા ઉઠી, જાણે ચન્દ્રમા

ઉગ્યો. ગગનમંડળના મધ્યમાં પધારે તેમ તેમ ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા ખીલે છે એમ ઉત્સવમંડપના મધ્યમાં આવતી ગઈ તેમ તેમ ઉપાની તેજસ્વિતા ખીલતી વાધી. નાચતી ને નિઃશક્ર તે આવી; ત્હેને સલાક્ષોભ ન હતો. વિશ્વને વિભૂતિ આંજતી જાણે વાગીશ્વરી સ્વયં ઉતરતી હોય ત્હેથી તે કુમારિકા પધારી. અલ્લપુત્રી વિધાત્રી હોય તેમ ત્હેણે સર્વપૂજ્ય દંપતીનાં આવારણાં લીધાં. એક-એ-દસ ધનામ નગરલક્ષ્મીજીએ પ્રકુલ્લ વદને હસતાં હસતાં આપ્યાં, ને ઉપાએ પ્રકુલ્લ વદને હસતાં હસતાં લીધાં. વળી એક વેળા આવારણાં વારી કૌમાર-સૌન્દર્યનો વિજયકેતુ જતો હોય તેમ તે ઉડતે આઢણે પાછી પધારી. ને તે પાછી વળી ત્હેવે જ રોટ્ટી રાખેલું વાદળ ઉલટે ને ગરજે તેમ સમસ્ત સલામંડલ-નર ને નાર, લોકવન્દ્ય સલાપતિ અને ત્હેમનાં પુણ્યપત્ની, - સહુની રોકેલી સાનંદાશ્ચર્યની વાદળીઓ ઉભરાઈ જઈને વરસવા લાગી, ને ધન્યવાદની ધારાઓ સાથે તાળીઓની મહાગર્જના ગાછ રહી. છતાં મહારા જીવનનો પરમ પ્રસંગ તો તે નહિ; પણ તે પછીનો હતો. ગર્જનગોરલામાંથી સૂર્યકિરણ ક્રા પ્રગટે તેમ ઉપાનું નયનકિરણ પ્રગટ્યું ને મહારી ઉપર ઢળ્યું. પોતાના ઉપર વર્ષતો ધન્યવાદ તે એક દગખાણ દ્વારા ઉપાએ મહારા ઉપર ઢાળ્યો. સદ્ભાવમૂર્તિ સલાધીશે ત્હેને ધરાવેલ પુષ્પમુગટનાં તેજ ઉતારી તે તેજમુગટ ઉપાએ એ દષ્ટિસેતુ ઉપર મૂકે પાડ્યો ને પહેરાવ્યો; અને કરસંપુટ કરી, સૂર્યકમલ નમે તેમ વદનમંડલ નમાવી, વન્દનથી મૂકે વધાવ્યો. મહારા જીવનની તો પુણ્યક્ષણ તે હતી.

તે દિવસે અમારા નગરના નાગરિકાની મહાસલામાં વિજયકેતુ વાગ્યો કે કુમારિકાઓના, જગીચામાં સર્વોત્તમ કૌમારપુષ્પ ઉપા છે.

અન્દ્રકાને મન્દિરિયે



હમણાં હમણાં મ્હારે મન્દિરિયે જાદુ થતાં હતાં.

થોડાંક વર્ષો ઉપર અમારા નગરમાં એક ઘરનાં પીઠિયામાંથી જે આનીઓ વરસતી, જમવાના થાળ એક ખંડમાંથી બીજા ખંડમાં અંદર ઉડતા, થાળમાંથી ભોજનસામગ્રી અત્રોપ થતી ને આવતી. દિવસના પ્રકાશમાં તે જાનતું, ને લોકસંઘનાં ટોળેટોળાં કૌતુકનયને તે નિરખતાં. છેક એવાં તો નહીં પણ કંઈક એવાં જાદુ હમણાં હમણાં મ્હારે મન્દિરે થતાં.

ને એ સહુને વાત્સલ્યનાં જાદુ મ્હેં પાછળથી જાણ્યાં.

એક દિન સહાંજરે રાજ્યાગમાંથી ફરીને આવ્યો તો ઝોરડાની છટા જ અનેરી. વસ્તુઓ એની એ જ ને ત્યાંની ત્યાં જ હતી, પણ કંઈક અવનવી શોભા જ સહુ ધારતી. પયોધરની પ્રથમ પયવર્ષા પછી ધોવાયેલાં વૃક્ષોની કુંજ જે નવશોભાથી શોભે છે એવી મ્હારા ઝોરડાની કુંજ મેલધોવાયેલી શોભતી હતી. કાંઈ સહમન્યું નહિ, પણ ધાર્યું કે નયનમાં રાજ્યાગતું તેજ ભરેલું છે તે ક્ષણવાતું હશે.

બીજે દિવસે મ્હારાં પુસ્તકો સુવ્યવસ્થિત ને રજનિર્મલ દીકાં હું અજાણ થયો. 'નોકરને પૂછ્યું ત્હેં જોડ્યાં છે ? તો કહે ના. જાહેને જોડ્યાં હશે એમ ધારી લીધું; કારણ કે અક્ષરજીવન મહાગ્રન્થોને તો આપણે નિર્જીવ લેખીએ છીએ ને ?

હમણાં હમણાં મ્હારે મન્દિર સહવારનાં સૂર્યતેજ બહેલાં આવે છે, ને રાત્રીનાં ચન્દ્રતેજ વધુ રોકાય છે; જાણે એ દેવોનાં યે તે જાદુને અનુમોદન હોય ને ! મ્હેં ધાર્યું કે વાયુરાજે બહારીખારણાંના પડદા ખસેડયા હશે. સૂર્યચન્દ્રનાં જાદુ ઝોઝાં પડ્યાં તે અનિવદ્યને યે આમન્યા. પણ ગોખમાંની વેલ છાંટેલી ને સમારેલી હતી તે શું કામ જોવું ?

કેટલીક વાર માનવી કલ્પે છે પહેલું, ને દેખે છે પછી.

મ્હારાં કપડાંની છટા યે વધતી ચાલી. મ્હેં તો તે વિલોક્યું ન હતું; પણ એકે ટોળ કરી કે રાજખાગમાં હમણાં હમણાં બહુ જાઓ છો ત્હેમાં કે ? ઘેર ઘોખી રાખવા માંડ્યો કે શું ? ત્હારે મ્હેં જોયું કે મ્હારાં નિત્યવસ્ત્રોમાં સુગંધતા પ્રકાશતી હતી. બહેનને પૂછ્યું, તું અસ્ત્રી કરે છે ? તો કહે, ના સૂર્યનાં કિરણ કરી જતાં હશે; નહીં તો કપડાં ચળકે કંઈ ? મ્હેં કહ્યું, ગાંડી થઈ છે કે ગાંડો ધારે છે ? તો કહે, ડાહ્યાડમરાંઓ યે ગાંડાં થઈ ઘેલાં કહાડે છે.

હમણાં હમણાં જ્યોતિષિ જેવા ને ડેશીની દેવીના જેવા તે ઉત્તરો આપતી.

ખરેખર, હવે જાદુના ભેદ ઉંડા ને અગમ્ય લાગ્યા.

એક દહાડો તો હદ વળી. મ્હારા ગજવાડમાલમાં, મ્હારા લેખનપાટ ઉપર ને મ્હારા ઝોશીકામાંથી, જાણે તે ફૂલછોડ હોય તેમ, મોગરાની સુગંધ ફેરતી. હું ચમક્યો કે મ્હારે ઓરડે અત્તર કેવાં ? બહેનને અત્તરનો શોખ જાણ્યો હશે, ને ત્હેનાં કપડાં ભેળાં મ્હારાં કપડાં ધોવાયાં હશે એમ ધારી મન વાળ્યું. પણ લેખનપાટ કાંઈ વસ્ત્ર ન હતું કે ધોવાવા ગયું ન હતું, એ વાત તો વીસરી જ ગયો. કેટલાક કારણવાદી ઉતાવળિયા આમ પોતાને યે છેતરે છે.

પછી એક દહાડો એ જાદુનો ભેદ લાગ્યો; ને કામણટુમણ કરનારી તે કામણગારી પકડાઈ ગઈ.

બપોરે બપોરે મ્હારા પિતાની પેઢીએ હું જતો, અને શિખાય તે શીખતો ને અનેકદિશ અસ્થિર ચિત્તવ્યગ્રતાને લીધે થાય તે કરતો. નવા નિશાળિયા જેવો હું પેઢીએ જતો આવતો. પણ તે દિવસે તો રાધિકાજી વૃન્દાવનમાં પધાર્યાનો મન્દિરમાં ઉત્સવ હતો. પિતા મહાજનમાં પધાર્યા, ને હું ઘેર ગયો. લતાકુંજને આંગણે વૃષભાન-કુશારીના થંબ્યા હતા તેમ ગૃહકુંજના ઉન્મરમાં જ મ્હારા ચરણો ચંલી ગયા. . ધરના ચોકમાં એ કોણ હતું ? મ્હારા જ રૂમાલની ગડી એ કોણ વાળતું હતું ?

ખરે બપોરે ચોકમાં ચન્દ્રમા ચાલતો હતો.

બહેને મને દીઠો ને કહ્યું, આવ.

કેટલાક માનવી એ અવળચડા જ હોય છે ને ? મન કહે જા. બહેને કહ્યું આવ: ત્હારે હું નીચે નયને ઉપર મ્હારે ઓરડે ચાલ્યો ગયો.

મ્હારી બહેન ઉપાના જ વર્ગની હતી, ને ઉપાની સખી હતી. ઉપાનો નંખર પહેલો હતો, બહેનનો નંખર ખીલો હતો. ઉપા સૂર્ય ગૂંથતી તો બહેન ચન્દ્ર ગૂંથતી. ઉપા સુવર્ણરંગી હતી, તો બહેન રજતવર્ણી હતી. કન્યાશાળામાં ઉપાને ઇનામો મળતાં થયાં ત્હારથી પરસ્પરનો સખીલાવ વસન્તની બહાર સમો ખીલ્યો હતો.

એક પુષ્પલતા ખીજની મહેમાનીએ પધારે તેમ ઉપા આજ તહેની સખીને ત્હાં પધારી હતી: જાણે જમનાજીને ત્હાં ગંગાજી પધાર્યાં.

વસ્ત્રોની ગડી વળાઇ રહી કે મ્હારી માતાનો આઝાટકાર થયો. ચન્દ્રી ! સ્હાંજને માટે આ ચોખા વીણો, ને ઓરસીમાંથી દંદી કહાડો.

મ્હારી બહેનનું લાડરહોયું હુલામણું નામ ચન્દ્રિકા હતું. ને મ્હારી માતાનો નિયમ હતો કે રજૂને દિવસે સાવ નવરા બેસવાથી બાલિકાઓને આળસ ચડે છે; માટે કામ, પછી રમવું.

પણ એ જ આ ઉપા ? વૃક્ષના લતાપક્ષવની જળીમાંથી કુંજ-
ધટામાંનો કૃષ્ણાપીનો કૃષ્ણાકૃષ્ણાપ કોઈ નિહાળે તેમ મહારા મન્દિરની
જળીમાંથી ઉધાને હું નિહાળતો હતો. એ તો સિંહણ હતી, આ તો
ગાય છે; એ તો ઉત્સાહ ને આદલાદની સ્વતંત્રતા હતી, આ તો
ઝહાપણ અને શાણપણની સુશીલતા છે; એ તો કૌમારની ચપળાનું
વિલોલ લાલિત્ય હતું, આ તો પ્રૌઢાની જ્યોત્સ્નિકાનાં ઠરેલ ગાંભીર્ય
છે. એ જ આ ઉપા હતી કે નહીં ?

ઝોરડાની ઝોસરીમાં એસી થાળ ભરી નિરાંતે ચોખા વીણતી
એ જ એ ઉપા હતી; જાણે કિરણના કણમાંથી ચે કાંઠરા કહાડતી
હોય ને ?

હરિણી આજ ઘરમાં હંસી જતી હતી.

પણ તે આશ્ચર્ય છે ? ગૃહભાવ એવા જ છે : તરલને ગંભીર
ને ચંચળને શાણાં કરે છે. કુદરતમાં નથી જોયું એવું ? એક પગલે
ત્રિલોકગામિની વિરાટની વડી પુત્રી વિદ્યુલતા ગૃહમન્દિરમાં જઈ ખડે
ખડે અજવાળાં કરે છે ત્યારે કેવી ચન્દ્રિકાના જેવી ઝહાપણવન્તી
શોભે છે ? ઉધાની બ્રહ્માંડપ્રકાશિની ને વિશ્વવિહારિણી વીજળી અત્યારે
ગૃહમન્દિરમાં જ્યોત્સ્નાનાં અજવાળે પ્રકાશતી. કૌમારની વિલોલ
મીટમાં વત્સલતા પ્રગટે છે ત્યારે તે નેત્રપક્ષવીમાં સ્થિર અજવાળાં
ઉઘડે છે. નગરના ચોકમાં ચનગનતી ને હરિણુદ્વાજ ભરતી ઉપા ! તે
જ આ ગૃહમન્દિરના ચોકમાં ગણી ગણીને હંસપગલાં માંડતી ઉપા
હતી : જાણે ચોકમાં કમળની પાંદડીઓ વેરીને વીણતી હોય ને !

મૂર્યતેજ અગાશી ને ચોકના ઉઘડામાં પ્રચંડ તપે છે, પણ
ઝોસરી ને ઝોરડામાં તો ત્હેની સુકુમારતા જ પ્રકાશે છે. ઝ્રીખમાં,
શીતળ ને શિશિરમાં ઉખાવન્તી ગૃહમન્દિરની પરસાળો હોય છે, ને
ત્હેવા જ રહેજો ચિરકાલ ગૃહમન્દિરના તે ગૃહભાવ.

કેટલીક સુંદરીઓ જગીયામાં ને નગરચોકમાં, ઉત્સવપરિધાનમાં ને સમારંભમંડપોમાં જ સુંદર શોભે છે; પણ ધરના ઉચ્ચરની અન્દર તહેમની શોભાની ઓઢણી મેલી પડે છે; ને સૌન્દર્યના રંગ ઉપટી જાય છે. ફૂલડાં અને ફૂલવાડીઓમાં, ઉત્સવશણુગારમાં ને નિત્યવસ્ત્રોમાં, ગૃહભાવમાં ને ગૃહકામમાં, ચન્દ્રની પ્રત્યેક કલા સુંદર છે તેમ, ઉપાના સૌન્દર્યની યે સર્વ કલાઓ સુંદર જ શોભતી.

ગૃહમન્દિરમાંના ગોખમાં ડહાપણના દરિયા સમી કેવી ગૃહદેવી જેવી તે વિરાજતી હતી! અસુરોને જીતતા વિજયધ્વજ જેવું જગતમાં જે ફડફડાટ ફડકતું હતું તે ઓઢણાની મન્દિરમાં રહોડ સંકેલેલી હતી. ગગનના અન્ધકારમાં યે અજવાળાં પાડતાં જે નયન-ત્રિશળ વીરત્વપ્રભાથી ઉજળતાં હતાં મન્દિરનાં સિંહાસનમાં તે નમેલાં ને ઢળેલાં હતાં. વનવનમાં વાગેશ્વરીના જે વાઘ શાર્દૂલવિક્રીડિત ક્રીડા કરતા રમતા હતા મન્દિરમાં તે સસલા સમી સુશીલતાથી લપ્પાઈ વિરાજતા હતા. જગદંબાના જેવી જ જગદંબાની કુંવરીઓ છે, ને ઉપા યે એવી હતી.

ભરી ભરી વાદળી વરસે તહેવી ધીરગંભીર ઉપામાંથી વાત્સલ્યેની ધારાઓ આજ વરસતી. કૌશલ્યાને મન્દિરે જનકીજી પધાર્યા હોય તહેવી મ્હારી માતાની ઓશરીમાં ઉપાની એકશિખ જ્યોત ઝગમગતી.

વળી માતાનો પ્રશ્નપડ્યો ગૃહમન્દિરના ચોકપ્રાંતમાં ગાળ્યો. ચન્દ્રી ! પૂછ જો ભાષને; મ્હા ક્યાં પીશે—અંહી કે ત્યાં ?

‘અંહી’ ને ‘ત્યાં’ ના ભેદ મ્હારે ક્યાં સૂધી પાળવા પડશે ? ‘અંહી’ ની હતી, ને મ્હા ‘ત્યાં’ પીષી. દૂરથી વાંછતો, તહેની સ્પર્શીપ ન જ ગયો; મ્હારા અન્તરનાં પાનાં ઉઘડી જવાના લયથી હું માતાની ઓશરીમાં ન ગયો. ચન્દ્રિકાને ના કહી, ને ના કલા પછી એ મ્હારા અવિવેકે આ કાષ્ઠકના આશાભંગને કાજે પસ્તાયો.

પ્રાયશ્ચિત જાણે કરવા પીતાં પીતાં અડધી ચૂડા દોળી ને અવશેષ રહેલ અડધનો ઘૂંટ ભર્યો 'તો જાણે અમૃત !

જાવ હવે, જાહુ કામ ક્યું; રમો. ઉપા ! આવજો હો ! માતાની વળી આજ્ઞાધંડા વાગી; મહારા અન્તરને જાણે લથોડા વાગ્યા. ઉપા ગઇ કે શું ? જીવનની પળેપળ જીવન પેડે ઝંખતો તે મન્દિરે પધારી ત્યારે દર્શને ન ગયો, પણ તહેને જતી જોવાને હું ઉઠ્યો. પશ્ચાત્તાપને નયને ખઢીતાં ખઢીતાં જોયું તો—ના; એ તો પડોશમાં એક માંદુ હતું તહેને જોવા માતા સિધાવી. ઉપા ને ચન્દ્રી તો ચૂડયાં ચન્દ્રિકાને મન્દિરિયે.

મહારા શ્વાસોચ્છવાસ હેડા ખેડા, ને ધરતીકંપ જોવો અંગતો ભયકંપ પણ ધીરેધીરે વિશમી ગયો. હૃદયની ફડફડતી પાંખો સ્વસ્થ થઈ, ને જીવમાં જીવન આવ્યું.

આરતી પહેલાં પડદા પડે છે તેમ ગૃહમન્દિરમાં થોડીક વાર તો શાન્તિના પડદા પડ્યા. પછી ઘંટડી સમી પિયાનાની છૂટી છૂટી શબ્દમાલ્લા ચન્દ્રિકાને મન્દિરેથી સંમળાવા લાગી. ઉપાના તે દિવસના વાંચન જોવું પિયાનાનું સ્વરોચ્ચારણ સ્વચ્છ મધુરું ને સુકુમાર હતું. ચન્દ્રિકા ગાતી હતી, એટલે ઉપા જ વગાડતી હતી ને ?

સખિ ! નટવર વસન્ત થેઇ થેઇ નાચી રહ્યો:

નાચી રહ્યો, જગ નચાવી રહ્યો:

સખિ ! નટવર વસન્ત થેઇ થેઇ નાચી રહ્યો.

પિયાનાની રમઝટની તરંગમાલા મહારા ખંડમાં ને અન્તર-ખંડમાં ગાજતી ઉછળતી. જાણે મેનાઓ ઉડતી ઉડતી આવીને ઉરમાં ટહુકી જતી હોય ને ! ચન્દ્રિકાએ તે અશ્રુમતીનું વસન્તગીત જમાવ્યું.

કાયલ મધુર મોરલી બની, નાચે નટવર કહાન—

ઉપા ને ચન્દ્રિકા કિલકિલાટ હસી પડયાં: જાણે સોનૈયા ને રૂપૈયા વેરાયા. ગીતકલ્લોલથી યે તે કલ્લોલિનીઓનો હાસ્યકલ્લોલ વધુ મદભર હતો, મ્હને નચાવતી મખીઓ કૌતુકના શા સન્કેતભાવથી હસી તે ત્યારે તો મ્હને ન સહમજાયું. પણ ઉપાએ ચન્દ્રિકાને એટલું કહ્યું તે સાંભળ્યું કે આવો, મહારાં કાયલ રાણી !

એ ગીત એટલેથી રહ્યું, એ હાસ્યનાં મોજાં શમી ગયાં, ને ગીતલહરી પ્રાણી જાગી. ઉર્મિઓ વિનાની સરિતા દીઠી છે ? એ રસ-સરિતાઓનો સંગમ હતો. ત્યાં એ રસઉર્મિલાઓની ઉર્મિઓ ક્યાંથી વિરામે ? આ વેળા ઉપા ગાતી, ને ચન્દ્રિકા વગાડતી હતી.

ઉપાએ કૃષ્ણચન્દ્રની ખંસીનું ગીત ઉપાડ્યું: ને એ દેવમધુરી ખંસીના જેવા જ કંઠથી ગાયું.

જમનાને કાંઠે રે કાનડ ! ત્હારી ખંસી બજે :

બોલે બોલે તે કાંઠ ખંસરીના મદશોર બે !

ડાલે ડાલે તે કાંઠ આંખડલીના મોર બે !

જમનાને કાંઠે રે કાનડ ! ત્હારી ખંસી બજે :

જીવનના જલમાં રે બહાલમ ! ત્હારી ખંસી બજે.

આયુષ્યભરમાં એક જ વાર જે ટહુકાર ગાજે છે તે આજે ગાજતો હતો. જીવનનાં જલમાં જે અલખખંસરી બોલે છે ત્હેના બોલ આજ સંભળાતા હતા. ઉપા એ હલકથી ગાતી હતી.

પણ વીજળીનો સળગતો દીપ જેમ એકાએક હોલવાઈ જાય ને મોગરો યે ન રહે, તેમ તે સંગીતપ્રકાશ હોલવાયો. પિયાનાની તરંગ-માલા ઓચિન્તાની તૂટી ગઈ, ઉપાની મિઠી મિઠી દેવકોકિલની માધુર્યધારાઓ ઓચિન્તાની અટકી ગઈ.

શું બન્યું તે ત્યારે તો મ્હને ન સહમજાયું.

થોડીક વારે ઉડતી પંખિણી સમી ચન્દ્રિકા દોડતી મારા ખંડમાં

આવી ને કહ્યું, ભાઈ, ચાલ; પિયાનાની કળ બગડી છે, સુધારી આપ.

આવકાર ને આદર ' નહોતા માન્યા, પણ આજા પાળી; ને ચન્દ્રીની સાથે હું યે ચન્દ્રિકાને મન્દિરિયે ગયો.

આખરે હું હાર્યો, ને ચન્દ્રિકા છતી. પણ તે મહેં પાછળથી બાણ્યું.

પ્રિયતમાની સાન્નિધ્યમુક્તિના પ્રથમાનુરાગ તો સહુ પ્રિયતમે અનુભવ્યા ને બાણ્યા છે. કાણ કહેશે કે ત્હેનાં વર્ણન શક્ય છે? તું અનિરુદ્ધ હો વા ન હો, પણ ત્હારી ઉપાને ત્હારાં સ્વપ્નાં આવ્યાં, ને પછી ત્હારો હિન્ડોલ ત્હેનાં રસભવનમાં સંચર્યો ત્હારે શું તું તન્દ્રાનિદ્રા સમાં ઘેનમાં ન હતો? ઉપનિષદો કહે છે કે બ્રહ્મદર્શનથી પરમ મૌન પ્રાપ્ત થાય છે. એ હો કે ન હો: મ્હને તો બ્રહ્મદર્શન વીજળીના ચમકાર જેટલાં નિમિષ માત્ર જ થયાં છે. પણ ઉપાદર્શને તો મ્હને અદ્ભુત સાનન્દ્યાશ્ચર્યનાં અજબ મૌન જ પ્રાપ્ત થયાં હતાં.

અવિવેકી જેવો હું વિવેકવાર્તા યે વીસરી મુંગો મુંગો ગયો, પિયાનાની કળો ઉપર ઉપાની આંગળીઓ હતી, ત્હેનાં વિદ્યુત્પાણુ ઝીલતાં ઝીલતાં મુંગાં મુંગાં કળ સુધારી, ને મુંગો મુંગો જ સરવ જેવો ઉભો. **મૌનં મૌરવ્યસ્ય લક્ષણમ્** એ ઋચ્યા ખરી હશે ?

રસગંગાને કાંઠડે ઉભેલો હું ગંગાજલ નહોતો પીતો.

અન્તર ઉભરાતું હતું, પણ ઠંલવાતું નહીં. આત્મા બોલતો, પણ જાણ જડ હતી.

ચન્દ્રિકાને મન્દિરિયે પ્રવેશતાં જ અમારાં નયનકિરણો મળ્યાં હતાં, બોલ્યાં હતાં. તે નયનયોગને સમયે જ સૃજનજ્વળની વાર્તા ફીકી-ઓએ કરી લીધી હતી. મ્હારં હૈયું ઉજળતું તેમ ભમરાની હાર જેવી

ઉષાની ભમ્મરો ઉછળતી ને ડંખતી. પવનલહરીમાં તહેની એક લટ
ઉડતી હતી: જાણે ચન્દ્રમા ઉપર સુરેખ વાદળીની કલગી ફરકતી.

મહારી હોશિયારી છટા વિવેક સુજનતા સદ્ગૃહસ્થાષનાં સર્વ
અંગ સરી પડ્યાં. સિંહને મન્ત્રમુગ્ધ કીધો હોય તહેવો હું દર્શનમુગ્ધ
ઉભો. અવાચક જેવો હું મ્હને જ લાગ્યો, એટલે પગલાં પાછાં આદ્યાં.

ગહનતાને વાચા આવી હોય તેમ ઉષા બોલી: એસશો નહીં !
એ શબ્દોમાં વિનતિ નહીં, પણ આજ્ઞા હતી. હું બેઠો.

મ્હને પરિસ્વેદનાં બિન્દુ ટપક્યાં. નમતા પહોરનો કુમળી ઉખા-
વન્તો તડકો ઉષાના અંગ ઉપર ઢોળાતો. ઉષા બેઠી હતી તે જાણે
ગુલાબના ફૂલની માલાઓનો ઢગલા પડ્યો ન હોય !

ચન્દ્રિકાએ કહ્યું: ઉષા ! એ ગીત ગા, તું રચતી ને હું શીખતી
હતી તે. તું ગા, હું વગાડું છું.

ચન્દ્રિકાની આંગળીઓ, નાચતાં કિરણો સમી, પિયાના ઉપર
રમવા માંડી. ઉષાએ વાતાવરણ ડોલાવ્યું, ને એ ગીત ગાયું કે જે
ઉષા ને ચન્દ્રિકા રચતાં હતાં, ને શીખતાં હતાં. તહેતું એક ચરણ
મહારી કને ચન્દ્રિકાએ સુધરાવ્યું હતું.

અહો રાજ ! અમે રે પંખીડાં ગરમ દેશનાં.

વાય હિમવતા વાયુ,

તહેમાં લાંબાં ટૂંકાં આયુ:

રાજ ! અમે રે પંખીડાં ગરમ દેશનાં.

અહો રાજ ! અમારા દેશોમાં સરજ શોભતા;

રૂડી કેસરિયાળી ટશરો,

એની હિમંગલરી અસરો;

રાજ ! અમે રે પંખીડાં ગરમ દેશનાં.

અહો રાજ ! અમારી વાડીમાં ફૂલો ફેરતાં;
ખીલે કળા મધુર મધુર,
એવાં ખીલે મીઠાં ઉર;
રાજ ! અમે રે પંખીડાં ગરમ દેશનાં.

અહો રાજ ! અમારી શિતોષ્ણ હવા ઉન્નવણી;
મંદી તેજના તરંગ,
એવા આત્મના ઉછરંગ;
રાજ ! અમે રે પંખીડાં ગરમ દેશનાં.

ધીમી હલકે ખંડ ભરીને ઉપા ગાતી હતી: જાણે બિંડી અન્ત-
ગુહામાંથી કાઢિલા ખેલતી હોય ને ! કાઢને જેમ ધીરે ધીરે સિતાર
વાગે તે ગમે છે; કાઢને ભાસ્કરનાં પ્રભાન્નજવલ્ય કરતાં ચન્દ્રરાજની
શીતલ મૃદુ ચન્દ્રિકા વધારે રૂચે છે: તેમ ઉપાનો તે મૃદુમંજુલ ધીર
સ્વર, ધીમી ગેખી અનિલલહરી સમો, વહતો ને મ્હને ગમતો.

હું તો ગીતમુગ્ધ મોહમૂર્છામાં જ પડ્યો હતો, ને અમૃતનાં
સ્વપ્નાં અનુભવતો.

અને ગીત પૂરૂં થતાં થતાં તો ઉપાને ઉધરસ આવી. ઘૂંટી
રાખેલો ઉચ્છ્વાસ ઉછાળે ચ્હડ્યો. ચન્દ્રિકા પાણિયારે પાણી લેવા
ગઇ, તો ફૂળે ઢળી ગયેલો હતો. ‘કાંઈ નહીં’, ભરી લાવું છું’ કહી
મેના જેવી કક્ષોલતી ઉડી, ને ચોકને પાણિયારે જલ લેવા સંચરી.

રસની ડાળે પહેલી વાર ખેલડીએ બિરાળ્યાં હતાં એ ભાવો
તો યાદ છે ને ?

અમારે એ સમય હતો કે જ્યારે સૂર્ય ને ચન્દ્ર સ્થામસ્થામાં
જાણે આવી વિરાળ્યા હોય.

અમારાં અંતરમાં વીજળીઓ વહેવા લાગી, ને કુંપળો સમી રોમરાજી ફરકવા માંડી.

ઉપાએ પૂછ્યું, નહીં જ ઓલો ?

હું ઉઠ્યો—ને—મેટો—ને ન ઓલ્યો. લગ્નમણીની ખીલેલી પાંદડીઓ અડતાં ખીડાઇ જાય એમ મ્હારા ઉરની પ્રકૃષ્ટતી પાંખડીઓ રહેજ વાર તો સંપુટ વાળી ગઈ.

આકાશનું યે જાંડાણ ઓછું પડે એટલા જાંડા મ્હારા ભાવ રમતા; એટલે એ ઉરઆકાશમાં શબ્દ સમાઇ જતો, ને ઉપા એ મીનને જ સુણતી.

એક મુગ્ધાથી યે હું વધારે મુગ્ધ હતો.

તે એ સમય હતો કે જ્ઞહારે પ્રભાતનાં અજવાળાં દિવસના મહાસાગરને મળે છે. ઉપાનાં ને મ્હારાં ઉરનાં અજવાળાંના મહાસાગરનો સંગમ થતો મને લાગ્યો. ક્ષિતિજ ઉપર અમ્બોધિમાં આસ ઉતરી ડૂબે છે એમ મ્હારાં ઉરવ્યોમ ઉપાના મહામ્બોધિમાં ડૂબતાં ભાસ્યાં.

મ્હારા ઘર પાસેના મંદિરમાં ઉત્થાપનની નોખત વાગી, ને એક ભદ્રે લગ્ન આદ્યું.

આવો પ્રીતમ ! કરિયે વાતું,

તમે વિનાં નથી રહેવાતું ;

આવી છે એકાન્તું રે,

માવા ! મંદિર વહેલા આવજો હો જી.

ઉત્થાપનની એ નોખતે મ્હને જગાડ્યો, લક્તના એ લગ્નને મ્હને પ્રેરણા પાછી, આત્મવાન કીધો.

હું જાણ્યો, ઉઠ્યો, ને વરદાન પામ્યો.

એ ગીતે અમારા અન્તરના પડદા ચીરી નાંખ્યા.

સિંહાસને દેવી જેવી ઉષા વિરાજતી હતી. પ્રેમવન્દના કરવા હું ઉઠ્યો. હું શું કરત એ તો મ્હને આજે યે ખબર નથી, પણ મ્હને ઉઠતો નિરખી ઉષા યે ઉડી, ને મ્હારા પ્રસારેલા બન્ને હાથ પોતાની કરલતા-ઓમાં ઝીલી લીધા. ફૂલની પાંખડીમાં ફૂલની પાંખડીઓ ગૂંથાય ત્હેવા અમારા કરતલ ગૂંથાયા. એક પુષ્પની સુવાસનામાં બીજા પુષ્પની સુવાસના ઢોળાય એમ અમારાં દુગનેજ પરસ્પરમાં ઢોળાઈ રહ્યાં. ઉષા કિલકિલાટ હસી પડી.

ધખડ ધખડ દાદર મ્હડી જયપદ્મમ વગાડતી જેવી ચન્દ્રિકા આવી, ને તે યે કિલકિલાટ કલ્લોલી રહી, ને હસી.

ચક્તિ થઇ, અનિમિષ નજરે એ બન્નેને વીંધતાં, મ્હે કહ્યું: ઉષા! ઉષા!

હાસ્યનાં મોજાં ચોર ઉછળ્યાં. તે બોલી: ઉષાની ઉર્વશી નથી થઇ ગઇ. ઉષા આ રહી: ઉડી નથી ગઇ, ઓગળી નથી ગઇ. બોલો: બેઠવું હોય તે સર્વસ્વ માગો કે લ્યો.

ઉપાને ને ચન્દ્રિકાને વળી હાસ્યની ભરતીઓ આવી.

ટંકારા જેવા સ્વચ્છ શબ્દે ચન્દ્રિકાએ કહ્યું: લોક કેવા છેતરાય છે ? ભાઇ તો એમ જ ધારતો કે કોઇ સહમગતું ય કે બ્રણતું ય નથી. શું બોલે ? કંઈ કાલથી ત્હેનાં કારસ્થાન તો બોલી રહ્યો છે.

મ્હેં કહ્યું: ત્હારે ત્હમે જાણો છો ?

ઉપાએ કહ્યું: મહને પહેલું ઇનામ આપ્યું ને અંગુલિના અંકુર ફરક્યા તે તિથિથી.

મહેં કહ્યું: ત્યારે આજનું નાટક?—

ઉપાએ કહ્યું: એ તો ચિત્રલેખાએ અનિરુદ્ધનો હિન્ડોળ ઉપાને સોંપ્યો. જગો હવે સ્વપ્નામાંથી ને પધારો રસના સત્યલોકમાં, મહારા અનિરુદ્ધ !

એમ કહી મહને કુંકુમનાં છાંટણાં છાંટ્યાં.

મહારી આંખ સદાની ઉધડી ગઇ, ને મહારાં ઉત્થાપન સદાનાં થયાં.

ઉપાને ને ચદ્રિકાને તો હસવાની ભરતીઓ આવ્યે જ જતી હતી. ભરમ ફૂટી ગયો જાણી હું એ ખડખડાટ હસી પડ્યો. ઉઠ્યો, ને જલભર્યો મેઘ તેજભરી વાદળી પાસે જાય તેમ હું ઉપા કને ગયો. પદ્મવમાં પદ્મવની કળીઓ ખીડાય તેમ અમારા કરસંપુટ ખીડયા. ફૂલહારમાં ફૂલહાર ગૂંથાય તેમ અમારી કરવેલો અમે ગૂંથી. ચદ્રિકાએ અમારાં ઓવારણાં લીધાં. હેતવાત્સલ્યનાં ને કુટુંબભાવનાં જાણે હોય ત્હેવાં, મધુરાં ને સુકુમાર, અમારાં ભાવિને જાણે પ્રકાશતાં હોય એવાં, ત્હેનાં હાસ્યનાં અમૃતઅજવાળાં અમારા ઉપર પ્રકાશતાં હતાં.

વડમાલાના જૂથમાં

• **વિશ્વ**ને અશ્વત્થ કહેલ છે, પણ વડલો કહેલ હોત તો રૂપક વધારે શોભત ને વધારે સત્યપ્રકાશક થાત કે નહીં ?

નગરને કાંઠે વડની પંચવટી હતી, ને તે પંચવટીમાં મિઠા જલની પાતાલતલ વાવ હતી. નગરની સત્રારીઓ ત્હેનાં જલ ભરી જતી, ને નગરજનોને પાતી.

રહવારે રહવારે એ પંચવટીના જલરૂપ ઉપર ત્રિચારાન્ય જમતું. સુન્દરીઓની પ્રતિનિધિસલાં ભરાતી, ને નગરચર્યા થતી. જલ, જલનાં ખેંડલાં, જલહેલવન્તી પનિકારીઓનાં વિશ્વરંગી વસ્ત્રો ને ધ્વજરંગી વદનો, પંચવટીનો ઘેરંભો, ને એ ઘેરંભામાં ડોલતા-ચમકતા ઘેરા લીલમલીલા પત્રગુચ્છઃ એ સર્વ ઉપર રહવારનો ખાલ-સૂર્ય જમ્હારે પ્રકાશતો ત્હારે તે સહુના અન્તર્ભાવ રહવારના પ્રકાશ જેવા જ ખુલા થતા.

એ જ પંચવટીમાં રહાંજરે નગરની કુમારમંડલિ મળતી. કુમારો વડની અટારીઓમાં ખેસતા ને ખંસી વાતા. કોઈક રામચન્દ્રજી સમા શોભતા, તો કેટલાક લક્ષ્મણજી જેવા યે વિરાજતા. અંગદ, હનુમાનજી, સુગ્રિવ, જાંબુવાનઃ પંપા સમી વાપિકાને તીરે સુમેરૂ સરિખડા વટશિખરે રામસેજ્ઞાની ત્હાં વીરસભા યે મળતી.

રહાંજનાં કિરણો વડના ગોખમાં અજવાળાં પરાવર્તાં, ને તેજના મુગટ ને હાર કુમારયૌવનને પ્હેરાવતા તે સમયે પંચવટીની અટારીઓ રસિકોની રસજ્યોતથી ઝળહળતી.

એ એક ચમનો પહોર હતો; ને મ્હને તે યાદ છે. ચન્દ્રિકાને મન્દિરિયે ઉપા પધારી તે પછી કુટલેઈ દિવસે તે ઘેરી સ્હાંજના પડછાયા પથરાયા હતા.

હું એ તે દિવસે મદોન્મત્ત હતો; પણ તે તો કુમ્ભસ્થલમાંથી મદટપકાં નીતરતો જ ઘેર સિધાવ્યો.

તે દિવસે ચન્દ્રિકાને મન્દિર અમારા આન્તર ઘૂંઘટના પડદા ઉઘડી ગયા એ પછી ઉપાનો દેહખહાર ઓર ઉઘડતો થયો. હિમાલયનાં હિમ પીંગળતાં નાડીઓમાં રૂધીરની ભરેલી ઉભરાણી. ઉપાની વેક્ષને પાંદડે પાંદડે જાણે કળીઓ ખેડી, ઉપાની વીજળીને અવયવે અવયવે જાણે દીપક પ્રગટયા. પ્રિયતમના પ્રથમ સ્પર્શ પછી પ્રિયતમાનો જે રસવિકાસ છે તે ઉપાનાં સ્થૂલ ને સૂક્ષ્મ અભાંડમાં વિકાસવા લાગ્યો. જાણે કેસર ને કુંકુમે આલેખેલો મ્હારો સાભાગ્યગ્રન્થ ઉઘડતો હોય ને !

અણુદીડી વસન્ત વિશ્વમાં ઉતરે ને વૃક્ષ ને વેલી ફૂલડે મ્હોરે, એવું ઉપાને દેહવિશ્વે થયું.

લોકહિતચિન્તક જનનાયકની સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ કુમારિકાઓનો બગીચો નિરખી લીધો, ને મ્હારા પિતાને સ્વહસ્તાક્ષરનો એક અનુગ્રહપત્ર પાઠવી ઇનામમાળાનું ખર્ચ નગરભંડારમાંથી આદરવાનું દરમાન નગરસભા પાસે કહેડાવ્યું તે પછી ઉપાની શાળામાં જવાનું મ્હેં બહુ ઓછું કર્યું. આજ્ઞાભાવનાવન્તા શારદામન્દિરના તે નવીન આચાર્યની એ પ્રતિષ્ઠા લોકવાયકામાં સારી જમી હતી, એટલે મ્હારો કર્તવ્યભાર ઉતરેલો મ્હેં માન્યો. અમારા પ્રજાપ્રમુખ કહેતા કે સમાજનેતાઓએ તો શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રની પેઠે સારથીધર્મ પાળવાના છે, લીલામ ઉપર હાથ રાખવાનો છે, દિશાસૂચન કે ગતિપ્રેરણા કરવાની છે, અમલદારના અશ્વોને તો પોતાના જ બલથી દોડવા દેવાના છે.

પછી ઉપા ચન્દ્રિકાને મન્દિરિયે ઉત્સવે ઉત્સવે આવતી, અને આવતી ત્યારે ખડખડાટ હસતી. માનવી માને છે કે હૃદય ઢંકાયેલું છે તેમ હૃદયના ભાવે ઢંકાયેલા વસે છે. પણ ઉપા કહેતી કે પ્રિયતમના હૃદય જેવું તો પ્રિયતમાને પુસ્તકે સ્પષ્ટ વંચાતું નથી. ઉપાને વદનપાટે ઉપાની અન્તરેર્મિઓની સકળ અક્ષરમાળ મહેને ચે અનાયાસે ઉકેલતી.

એ આંખડી અમે પાખ્યાં હતાં કે જે વણુવળ્યા અક્ષરમન્ત્ર વાંચે છે, હૃદયના તામ્રપત્ર ઉકેલે છે.

મહારા ખંડમાં પૂર્વે પ્રગટેલાં ઉન્નત ને સૌન્દર્ય ઉપાને રસ-પગલે પ્રગટતાં હતાં તે હવે મહેને સ્હમજાયું. ચન્દ્રિકાએ મહેને શીખવ્યું કે પિયાનાની કળ સહજમાં શી રીતે ગગાડાય. મહેને ગનતેને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ સિદ્ધ કરી દાખવ્યું કે મહામાયાની પુત્રીઓની કેળવણીને મહાપ્રજ્ઞ મહેને માત્ર તે ગનતે કરતાં જ ઓછો બુદ્ધિ હોતો. મહારી સમર્થ દલીલો સાંભળી તેઓ સ્મિત કરતાં, મહારી ગંભીર મુખમુદ્રા નિરખી નિરખી તેઓ હસતાં. હું સ્હમજતો હતો—પણ વારંવાર વીસરી જતો હતો—તે મહેને ચન્દ્રિકાએ ખીજે દિવસે સ્હમજાવ્યું, કે એ કુમારિકાઓ કુમારને કેમ હસતી હતી. કુમારનો પરમાર્થભાવ પરમાર્થદ્વંદ્વાયી હતો, પણ એક કુમારિકા પ્રત્યેની સ્વાર્થ-ભાવનામાંથી જન્મેલો હતો. જગત છેતરાય છે, ને વારંવાર સ્વાર્થને પરમાર્થ કહે છે. હું છેતરાયો ન હતો, પણ ભૂલી ગયો હતો.

પણ ગંગાનાં ને જમનાનાં જેવાં નિષ્પાપ વિશુદ્ધ સ્વાર્થપર-માર્થનાં ચે નિર્મલ મૂલ્ય એક દેવગિરિમાં નથી વિરાજતાં ?

જ્યારે જ્યારે મળતાં ત્યારે કરસપુટની કલગી કરી ને કરવેલના હાર ગૂંથી પરસ્પર એમે સત્કારતાં. અગસ્ત્ય મહર્ષિની ન્હાની અંજલિમાં વિરાજતા મહાસાગરને કિનારે ઉભેલ જલધિજલમુગ્ધ કે, જલમાં જ નિહાળી રહે, ને વિપુલજલ તરંગમાલાના ઊંડા ઊંડા ભેદવમલોની ગહન ભૂમિકામાં જેમ નિરખી રહે, તેમ પરસ્પરનાં

નહાનકડાં નયનોમાંના મહાસાગરના જલલેદની બૂલબૂલામણીમાં કંઈક ગોતતાં એ જલમુગ્ધ જ અમે ઉભતાં. અન્તે ઉપા હસી પડતી, અને કમલકલિકા સમી અંગુલિ મ્હારા ચિયુકમાં પરોવતી ને કહેતી કે દિવાનો રે દિવાનો, મ્હારો નિરન્તરનો દિવાનો !

હું કહેતો, દિવાનાને. એ ડાહ્યો કરજે, ઉપા !

પંખિણી સરિખડી એમ ઉપા આવતી, અને મ્હારી કરડાણા ઉપર હીંચકા ખાઈ ગાઇ પાછી ઉડી જતી. મ્હારી ડાળાએ ડાળાએ એ નવઅંકુર ફૂટ્યા, ને નવપલ્લવ પલ્લવ્યાં.

સૌન્દર્ય પારસમણિ જેવું છે, અડકે ત્હેને એ સુન્દર ખનાવે છે. તે પછી ઉપા નગરમાર્ગમાં ચાલતી તે જાણે ઝાંઝર ઝમકારતી ધેનુપુત્રી જતી હોય ને ! નરનારીનો સકલ લોકપરિવાર ત્હેને માર્ગ આપેતો. એક હું મળતો ત્યારે કંઈ નમાવતી, ને કંઈમાંની ધૂધરમાળ ધીમું રણુકે ત્હેવું કાંઈકે કાંઈકે રણુકતી.

તે પછી ઉપાની માતાએ કુંવરી લણી ઉતયાની સાંકર વહેંચી, અને નવયૌવનાનો શાળાનો મ્હડેલો ઉભરો દેવમન્દિરે શમશે ધારી પોતાની સંગાથે ઉપાને દેવમન્દિરે સાંતરી. હું પણ દેવમન્દિરે દેવદર્શને જવા લાગ્યો. મ્હારી માતાએ જાણ્યું પિતા જેવો પુત્ર ધર્માત્મા થશે. એક ઉત્સવપરવે ઉત્સવવસ્ત્રમાં ચન્દ્રિકાને મન્દિરિયે પધારી હતી ત્હારે મ્હેં ઉપાને સત્ત્વ વાર્તા કહી દીધી. ઉપા ! મન્દિરનાં સિંહાસનોમાં બધી દેવીઓ જ વિરાજે છે ? દેવમુખડે એ મહતે તો દેવીનાં જ દર્શન થાય છે.

કાંઈ પૂછ્યું કે ઉપા હસવાની. ઉપા હસતી હસતી ઉડી, ને મ્હારા વાળમાં અંગુલિઓ પરોવી પંખાળવા લાગીઃ જાણે ડહાપણનાં તેલ સીંચતી હોય ને !

ઉપાએ કહ્યુંઃ અન્તરમાં તે આંખમાં.

ચન્દ્રી બોલીઃ તું તો દેવદર્શને જાય છે, કે ઉપાદર્શને ? કહેવા દે ખાતે.

મહેં કહ્યું: કહેજે ને. બા ત્હને કહેતી હતી તે યે મહેં સાંભળ્યું છે. ' ચન્દ્રી જેવી દીકરી' છે, ને ઉપા જેવી વહુ હોય, તો હું તો મ્હારો સંસાર તરી પાટ ખેસું. '

ઉપાએ ચન્દ્રિકાને કહ્યું: એમને તો ભીતો ભેદીને યે સાંભળત ને ઢાળેલાં પોપચાં વીંધીને યે નિરખતાં આવડે છે.

ચન્દ્રીએ ઉત્તર વાળ્યો: ત્હારા દેહની કનકપેટીમાંતો આત્મા ઉકેલે ત્હેને શું શું નહીં આવડે ?

મહેં કહ્યું: કાણે એ આત્મા નથી ઉકેલ્યો ? ને કાને શું નથી આવડતું ? ત્હમે ક્યાં ઝોઝાં છો કોઝ ?

તેજપરિવાર સમે પાલવ ઉડાડતી ઉપા હસતી હસતી આવી. હું હસતો હસતો આદર દેવા ઉડ્યો. ઉપાએ મ્હારા બે કાનની બે ખૂટો ઝાલી ને ચાંપી. હું ત્હેની ગુલાબકળી સરિખડી નાસિકાને અડક્યો ને પંપાળી.

ચન્દ્રિકા ખડખડાટ હસતી ગાજી ઉડી: એકે એકના કાન વીંધ્યા, ને એકે એકનું નાક નાથ્યું. કોઝ ઉતરો એમ નથી હો ! ભક્ષી મળી છે જોડી ભાષ ને ભાભીની.

ચન્દ્રિકા ઉપાને ભાભી કહેતી તે ઉપાને ખડુ જ ગમતું.

આમ રસવાર્તાની કેટલીક તિથિઓ વીત્યા પછી તે સ્થાંજ આવી હતી. રસ પી પીને હું યે રસોન્મત્ત થયો હતો.

તે તો સર્પ જ હતો: ઉપરથી સુંદર પણ અન્દર વિપ હતાં.

તે દિવસે અમારે હીપળીપીપળીતો ખેલ હતો. વસન્તમાં વનનું જોખન જેમ ઉભરાય છે રહેવું નગરનું જોખન પંચવટીમાં ઉભરાતું.

રાજમહેલની ગજશાળાનો મકનો હાથી મદ્યેનમાં ડોલતો ડોલતો, સંચરે ત્હેવો હું સ્થાંજરે સંચરતો હતો. મ્હને ઉપાએ આંખલડીના પ્યાલા ભરી ભરી ઘેન પાયાં હતાં, ને કેફ કારમો ચહુક્યો હતો.

સૂર્ય નમ્યો હતો, પણ કાંઈક ક્રોધવશ હોય તેમ રક્તારંગી તડકા તે વરસતો. કુમારો સહુ ખસીધર ખેતી આવ્યા હતા, જાણે ખસીનાદિ પ્રહારાં છતવું હોય ને !

તે એક હતો કે જે કુમારપરિમંડલમાં રાવણ સમો તરી આવતો. નાગની માંડેલી ફણા સમી તહેની વદનફણા હતી. મદ્યોદ્ધ લોચનની પાંખો જેવાં તહેનાં પોપચાં દિશાઓમાં નિરન્તર ઉડતાં જ હતાં. તહેનો દષ્ટિમાં વિપનીંગળતાં તીર હતાં, તહેનાં કટાક્ષવન્તાં સ્મિતમાં ઝેરી કટારો હતી, તહેની કરચલિયાળી લમ્મર કૌવચના કાતરા જેવી હતી. તહેના શબ્દરણુકારમાં વિષયવાસના અને કામલલુતા રણુકતાં. સ્વયંવરમાં રાવણુરાજ પધારે તેમ સલ્લજનોમાં તે દુર્જન આવ્યો હતો, ને ખેલતો હતો. તહેના લમણા ઉપરની વજ્રમુક્કી ને લાલપત્ર-માંનો કાળો ચાંદ્રો તે જીવતાંજગતાં વીસરશે નહીં.

મૂર્તિમન્ત પુરુષાર્થ સમો નરપુંગવ જોખનડાલન્ત કુમારસંઘ ટ્રાજો મળ્યો હતો, તહેમાં તે એક માતેલો આખલો હતો. તહેની આંખ જ ફાટેલી હતી.

રમત જમી, ને ઝાડની ડાળે ડાળે પલ્લવોના ગોખમાં પોપટની પેઠે કુમારો રહી બેઠા. શાખાઓને હીચકે કુમારો હીચકતા, ને દાવ-વાળો અડકવા આવે કે શાખાઓની સાંકળો ઝાલી ઝાલી નીચે સરકી ઉતરતા, ને ખીજે વડે રહતા.

પંચવટીનાં પાંદડાંઓ યે ખડખડ ખડખડ હસતાં, જાણે કૌમારનો વાયુ તહેમને યે વાયો હોય ને !

રહતે દાવાળો પકડવા આવ્યો. હું, આગળ ને તે પાછળ તેમ વટશિખરે અમે રહયા. એક લામનું અંતર રહું, ને પકડાત. ત્યાં ખીજ વડની એક પ્રચડ શાખા ડાળીઓમાં ગૂંચાઈ ગયેલી દીડી. સહુ

શાખાઓને ડોલાવી જોઈ, ને એ વૃક્ષસેતુ ઉપર મહેં પગ માંડ્યો. કૌમારવૃન્દ નિરખી રહ્યું 'ક આ શું કરે છે. હું તે સેતુ ઉપર ઉભો હતો, ને માથા ઉપરની એક ડાળી ઝાલી હતી. ન રમતા કુમારોએ ખંસીઓ છેડી ને કહ્યું, જાણે કાલિનાગની ફણા ઉપર શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર !

સર્પે નયન નચાવતાં કહ્યું : પણ ગોપરાજેની ગોપિકાઓ ક્યાં ?

સર્પ વાર્તાધ્યાની હતો, ત્યાં દાવવાળાએ હુક કરતી જલંગ ભરી, જાણે હનુમાનજીએ સાગર ઝાળ્યો. સર્પની શાખાએ ઊતરી ત્હેને અડકી દાવ ત્હેને શીર ઓઢાડ્યો.

સર્પે કહ્યું, આવો, મહારી ગોપી !

ફટાક કરતો ચાખૂકનો ફટકો ચમકે તેમ દાવવાળાના હાથના તમાચાનો ફટકો ચમક્યો ને સર્પ વડ ઉપરથી નીચે ધૂળમાં રમડી ઢળ્યો. ટીખળીઓ સહુ ગાજી ઉઠ્યા કે જો જો રે ભાઈ ! લાંબુ કારીંગડું રંગડયું ! ફસાઈ તો નથી ગયું ?

ખરેખર, તે સર્પ જ હતો. હૃદયની વિશાલતા વિનાનો સરવના સોટા જેવો તે માત્ર પ્હોળાઈ વિનાની લંબાઈ જ હતો. કામસૂત્રોમાંની ત્રિભંગી રસમૂર્તિઓનાં અનુકરણ કરી કરી તે અંગમાં ત્રિભંગ પાડતો. ત્હેની કીકીઓમાં મોહવિવશતાનો કામલુમન્ત્ર ચક્ર ચકતો. ત્હેની ત્વચા તેજસ્વી હતી, પણ જીતર તો વિષ ભરેલાં હતાં. એ વિષને બદલે અમૃત હોત તો ત્હેનું રૂપ દેવ જેવું દીસત.

બાહ્યલ ને કુરાન ખોટાં નથી. શયતાનને સર્પનું રૂપક ઘટે જ છે. સૌન્દર્યની વિઠ્ઠલિ સે શયતાન : દેવકાટીમાં જન્મેલો અસુર.

વળી રમત મંડાઈ. કુમારોએ ખંસી વાઈ ને કાચલો બોલાવી, અને પંચવટીની વટઘટાને પાંદડે પાંદડે અચડાતો ખંસીબોલનો કાકિલધ્વનિ ઘટાના ઘોરંભામાં ગાજી રહ્યો.

રાવણુ રામને જ શોધતો તેમ તે મ્હને શોધતો. એક શાખાથી બીજી શાખા, એક પલ્લવગોખથી બીજે પલ્લવગોખે, ઘટાના ઘેરાવમાં અમે ઘૂમતા હતા. બીજાઓ ત્હેના ઉપર પાંદડાં વરસતા, ટેટીઓની ગોળીઓ મારતા, લલચાવતા, ખીજવતા, પજવતા. પણ નહીં-સર્પ તે અત્કારે એકદષ્ટ જ હતો, એનેકશિખ ઉડતાં ફિરણ જેવાં ત્હેનાં નયન અત્કારે એકજયોત હતાં. મ્હને થયું કે આટલી એકગ્રતાનું યોગબલ સન્માર્ગમાં વાળે તો શયતાન મટી તે ફિરીસ્તો થાય.

વનઘટામાં દોડતાંફૂટતાં ન્હાના ખાઓચિયા જેવી એક ન્હાની ખુલ્લી ખાઇ આવી. કસરતશાળાની કસરતનું મ્હેં તો ત્હાં રમરણુ કીધું ને તે આદરી; અને એક ડાળી ઉપર એસી છલંગ ભરી બન્ને હાથે સ્હામી ડાળી ઝીલી લઇ અંગતો હીંચકો ખાઇ પગની કડીઓ સ્હામી ડાળમાં ભરાવી ભીડી. હું તો તે ખાઓચિયું તરી ઉતરી સ્હામી પાળની શાખાને કિનારે દૂર નિશ્ચિંત બેઠો.

માનવ જાતિના બપ્પાવાઓ ને વડૂવાઓ પુચ્છવિલાસી કષિ-વંશના હતા ત્હેની ત્રેતા યુગની પ્રાચીન સાક્ષી રામાયણ પૂરે છે, અને કલિયુગની અર્વાચીન સાક્ષી અમે પૂરતા. ત્હો ય હજી કેટલાક તે પૂર્વકથાના પૂરાવા માગે છે.

ફણા સમી નાસિકાઓ ફૂલાવતો શ્વાસોચ્છવાસ ઉછાળતો ખાઓચિયાની પાળને આરે તે ધસતો આવ્યો, ને અટક્યો. ખાઇની પહોળાઇ નિર્ભી, ત્હેની ભૂતલ સૂધીની જાંડાઈ દ્રષ્ટિદોરથી માપી. પંચવટીને જીતવી હોય તેમ સાથળ ઉંચો કચ્છ માયો. એહબચાની પાળડાળે બેઠો. ઉપર નીચે આસપાસ વટઘટાની જ્હારીઓમાં કુમારવૃન્દ વેરાતું ઉભું હતું, અને પત્રધુમ્મટની જાળીઓમાંથી સહુનાં નયનો નિહાળતાં હતાં.

વડોટાની એક લીલમલીલી ગોળી ઉપરથી ઓચિન્તી આવી, ને ભમરી જેવી ત્હેના નાકની અણીને ડંખી ગઈ. કતરાતી નજર-

કટારથી સર્પે ઉંચે જોયું, ને ફરતા ઘટાઘોરમાંથી કુમારો હસી પડ્યા. જાણે હાસ્યાના વાયુની એકે લહરી જ વાઈ ગઈ હોય ને !

તેની ભમ્ભરો ઉપરની રક્તરજ્જુઓ રૂધિર ભરાતાં ફૂલી, ને તેનાં લોચનમાં યે લોહીની ટશરો પ્રગટી. સર્પે માન્યું ખાખોચિયું નથી ફૂદાતું ધારી સહુ હસે છે. તેના અન્તરને એ હાસ્યના યે ડાંખ વાગ્યા.

જોમ ને ઉત્સાહમાં સંધાય છે તે શમ્યા પછી નથી સંધાતું. ચિન્તન અને વિચારણાના કેટલીક વાર ભાર ચૂકે છે, અને તેથી જે તીર લક્ષ્યને વેધત તે જ તીર લક્ષ્યને ચરણે જઈ પડે છે. હાસ્યના ડાંખ વાગતાં સર્પને ખિન્નતા પ્રગટી હતી, ને તેથી તેના આત્માના ચાપની પલુછ ઢીલી પડી હતી.

સર્પે લક્ષ્ય વેધ્યું નહીં. દૂબળી મારતો હોય તેમ હાથ લંબાવી તેણે છલંગ ભરી, પણ તે ચોટ ચૂક્યો. સ્હામી ડાળીએ આંગળીઓનાં ટેરવાં અડક્યાં, હવામાં અદ્ધર ઘડીક થંભ્યો લાગ્યો, ને પછી શિલા જેવો પડ્યો: જાણે સ્વર્ગમાંથી શયતાન પડ્યો.

પાપમાં પુણ્ય સરિખડું બળ છે. પણ પુણ્યનાં બાણ લક્ષ્યવેધી છે, તેવાં પાપનાં તીર લક્ષ્યવેધી નથી. પાપનાં શર છરકાતાં છીછરાં વાગે છે. પાપનાં તીર પણ જો આત્મવેધી હોત તો માનવસંસાર આત્મવિહોણો જ અત્યહારે હોત. શયતાન કરતાં પ્રભુ મ્હોટા છે તેટલાં પાપ કરતાં પુણ્ય મ્હોટાં છે.

રમત પૂરી થઈ ને ગજવાકોયલ સમી સહુએ ખંસીઓ કહાડી. પુરુષર્ષભ સમોવડી યૌવન ને પુરુષાતનની બલમૂર્તિઓ ખડી હતી. એકે કહ્યું, મારી ખંસીમાં કાઈકે ખોલે છે. બીજાએ કહ્યું, મ્હારી ખંસીએ કાઈકે થંભે છે. ત્રીજાએ કહ્યું, મ્હારી ખંસીમાં ઉપાનાં ગીત, આદર્શ છું ત્યારે ખંસી ખોલતી જ નથી મધુરું, ગીત ગવાતાં જ નથી.

સર્પના ને મ્હારા જ્ઞાન પીપળાના પાન સરખા ફરક્યા.

સર્પે કહ્યું: શધિકાને તો કૃષ્ણખંસી જ નહોતરે. ત્હારી ખંસી તો ખસૂરી છે. જંતર વાગે ને હરિણી આવે તેમ જો ! આ ખંસીની તેડી ઉપા આવશે.

અંગનો ત્રિસંગ કરી ત્હેણે મોરલી અધરે ધરી. શી મધુરી શી ત્હેની ખોલી ! બુલબુલથી ચે ધીમી, ને કાયલથી ચે મીઠી ; જાણે વિલાસના શબ્દસિતકાર જ ના હોય ! પંચવટીને પાંદડે પાંદડે જઈ શબ્દ ત્હેના વિરાજતા લાગ્યા.

પણ આ કાણુ ? એ જ તે. સહુના નયનો એક જ દિશામાં વળેલાં હતાં.

નગરની બહાર કુંજમાં શિવાલય હતું; ત્યાં કુમારિકાઓનો નિજ પરિવાર લાઈ સાધ્વી મહેતીજી દર્શને જતી હતી. જાણે સૌન્દર્યની હરિણીઓનો સંઘ નીકળ્યો. સરિતાની લહરીઓ સમી ત્હેમના પલ્લવટની પાટલીઓ ઝીણું ઝીણું ઉછળતી હતી. જગત્તારણુ ન્હાનકડી નરણીઓ સરિખડી પાલવના શબ્દ ફડફડાવતી સૌ શ્યામાઓ વહતી હતી. પણ તે કૌમારસંઘને મોખરે કાણુ હતું ? એ જ તે, સૌન્દર્યની સેનાની સ્વામિની. જગતને જીતવાને જાણે ક્રમદેવની સેનાની દૂકડી નીકળી હોય, ને ત્હેમની અધિષ્ઠાત્રી રતિરાણી વિજયકેતુવન્તી મોખરે ચાલે, ત્હેવી યુવતીઓની અધિષ્ઠાત્રી ઉપા ચાલતી હતી. પુષ્પધન્વાના ધનુષ્ય સમી પુષ્પમાલાની વેલ ત્હેના લલાટદેશ ઉપર લટકતી હતી. અંજોડલો વાળેલ ન હતો, પણ દ્વંદ્વી મૂકેલ વેણીની અલકલટ નાગણના જેવી ઝોલાં ખાતી સન્ધ્યામલે સોનેરી વાદળાઓનો સંઘપરિવાર આવે ને જાય, તેમ તે કુમારિકાઓ આવી ને પધારી. કુમારહૃદયોને લિન્ન લિન્ન ડંખ વાગ્યા, પૃથક પૃથક ઘેન રહ્યાં. સર્પને તે અલકલટની નાગણનાં વિષ રહ્યાં; મહને તે પુષ્પલતાની પાંદડીઓનાં મદ રહ્યાં.

તેણે કહ્યું: જાંઠા ખોટા પડે જ નહીં. કેમ ન આવે ? પંખિણી સમી નગરની ઘટાઓમાં ઉડે છે, તે કેમ ન ઉડતી આવે ?

મ્હારી નાડીઓ તૂટુ તૂટુ થતી. મ્હારા હોડમાંથી ઉન્હી શ્વાસ-જ્વાલા નીકળતી. મ્હારી ભુજાઓમાં લોહી વેગથી ઉછળતાં. મ્હારી શુક્રુટિ ઘેર ઘેરાતી મ્હને યે લાગી.

સર્પની વાગ્ધારા અવિચ્છિન્ન વહતી હતી. રસ ને વિલાસની પલટી વિપયની વિપવાણી તે વરસતો.

કેમ ન આવે ? જાંસીમાં ફરી જોશાવું તો મ્હારા કરતલમાં મેના જેવી ઉછળતી આવી વિરાજે, ને ગાતી ગાતી કણે ચણે. છૂમંતર માફે તો આવે ને ઉછંચે—

છૂમંતર ત્હેના ફળ્યા, ને ફટાકે દહને તેના જમણા લમણા ઉપર એકે હથોડો પડ્યો. તે મ્હારો મુક્રો હતો.

ગદગ્ધ કૌમારમંડલ ચમક્યું, મ્હારી લમ્બરમાં ગુસ્સો ને નયનમાં ક્રોધજ્વાલા કાઢ્યો કદી દીકેશાં નહીં તેથી સહુ આશ્ચર્યચકિત અનિમિષ જ થયા. કુમારો વર્તુળ વાળી ઘેરી હોલા, વચ્ચોવચ્ચ હું ને સર્પ હતા.

વિલાસને સંકેસતો હોય તેમ જાંસીના કટકા ફરી તેણે ગળવે ધાલી, ને ન્હાની ગદા જેવી મુક્રીઓ વાળી સન્મુખ આવ્યો. ડાખા હાથની મ્હારી ઢાલ, અને જમણા હાથનો વિશ્વકર્માના હથોડા જેવો હથોડો હતો. ત્હેના ગદા પ્રકાર મ્હારી ઢાલ ઉપર ઝીલી ત્હેના લલાટ-ભાગ્યના મધ્યદેશે મ્હારો મજહુથોડો માર્યો કે ત્હેના ભાગ્યમાં કાળો, ચન્દ્રક થયો, ને ત્હેની નાસિકામાંથી લોહીની ધારા ધોલી.

કુમારનો પરીત્ર અમને ઘેરી વળ્યો. દેટલાકે ત્હેને આવે સર્પ જ નહીં ઉપચાર આદર્યો, દેટલાકે મ્હને વાર્યો. શાફુડી સમાં મ્હારાં

તે નવજન્મનો-સંજીવનનો માસ હતો. ગ્રીષ્મની જવાહને ઠારી અપાડ વરસી ગયો હતો. વનની ગ્રીષ્મદગ્ધ વનસ્પતિ નવજીવન પામતી હતી. સૂકાંમાં રસ સીંચાતો હતો, રસવન્તાને ફણુગા ફૂટતા. મહારા આયુષ્યભરમાં નહોતા ઉગ્યા તે અંકુર ઉરમાં ને દેહમાં ઉગાડી આપાદ વરસી ગયો હતો.

આખા એ એ આપાદ માસમાં ઉપાએ ને મહેં મેઘહૂત વાંચ્યું હતું: ને એ આપાદી ભાવની નવવર્ષાની કવિતા જીવનમાં ઉભરાતી ભરી પીધી હતી.

આપાદસ્ય પ્રથમદિવસે-પ્રથમે મેઘદર્શને, વાંચનારે ! ત્યારા એ ઉરના મહાસાગરમાં એ તોફાન નહોતાં ઉછળ્યાં ? ને તહેં પ્રિય-જનને પ્રેમહૂત નહોતો પાકવ્યો ? કાવ્યોમાં કવિઓ સ્વાનુભવમાં સર્વાનુભવે જ ગાય છે.

વૃક્ષેવૃક્ષે પલ્લવે પ્રગટયાં ને હરિયાળી હસી રહી. મંહીથી અણુ-દીક કાચલ ટહુકતી. મહારા અન્તરના પલ્લવો પલ્લવતાં ને મંહીથી પલ્લવાસિની કોકિલા ટહુકે ટહુકે ટહુકા કરતી.

ઉપાનાં દર્શન મહતે મન્દિરે મન્દિરે થતાં. ને જેવી શ્રાવણની ભરી ભરી વાદળી સરવડાં વરસતી ત્યેવી ઉપા મહારા ઉપર અમૃતનાં સરવડાં વરસી જતી.

સર્વે દેવનમસ્કારઃ કેશવં પ્રતિગચ્છતિ ગાનારી ત્રિકાલવન્ધ આર્યકુલની મહાપ્રજા ધર્મમાર્ગમાં વિપુલ ઉદારતાવન્તી છે. એક પ્રભુની અનેક કલાના સ્તુતિગાનહિંદગાતા વેદાનુયાયી દેશમાં સર્વ દેવોત્સવમાં લગભગ સર્વ સાંપ્રદાયના સાંપ્રદાયીઓ ઉત્સવિયા થાય છે. એક જ પરબ્રહ્મા અનેક અવતાર માનનારો લોકસમુદાય વિશિષ્ટપણે અનેક સાંપ્રદાયિક હોવા છતાં તત્ત્વતઃ **एकमेवाद्वितीयम्**.

તો જ ચિરકાલનો ઉપાસક છે. સ્થવારે અપોરે ને સન્ધ્યાએ, દિને દિને ને પહોરે પહોરે, ક્ષણે ક્ષણે યજ્ઞવતામુપૈતિ તે ઉપાની અદ્ભુત રમણીયતાના નિઃસંખ્ય કલાવતાર એક જ પરમ સૌન્દર્યના છે. આર્ય દેશમાં સંપ્રદાયોના દ્વીપ નથી. પણ, એક અખંડ મહાસાગરના જ સાગર ઉપસાગરના ખંડ ભેદ સરિખડા, આર્ય ધર્મના સંપ્રદાયોના એ ઉપસાગરો છે. અનેક શાખાવન્તો તે એક જ મહાજલવિસ્તાર વિસ્તરે છે, ને એક જ મૂલાધારનાં સૃજનજૂનાં જલ-વેદામ્ભોનિધિનાં દેવઅમ્બુ-અનેક મહાનદનાં નવનીરથી ઉભરાતાં-ભરાતાં, તે સકલ ઉપસાગરોમાં વહે છે. ભરતખંડમાં સંપ્રદાયો સહુ એક જ દેહના ભિન્ન ભિન્ન અવયવો છે, સહુમાં એક જ જીવનરુધિર વૃમે છે.

ઉપા ને હું આપું માનતાં, સર્વ સંપ્રદાયી યની એકતત્ત્વભાવી થતાં, ને તેથી સર્વ દેવમન્દિરે દેવોનાં ને પરસ્પરનાં પુણ્યદર્શને જતાં.

પહેલી વેળા મહેં ઉપાને ફૂલ આપ્યું તે તહેણે દેવચરણે ધ્યુ. એ વેળા દેવોની શી દિવ્યતા ઉપામૂર્તિમાં પ્રગટી રહી ? પણ વિપાદનાં આછાં વાદળનો આછો આછો પડછાયો મ્હારો વદનમંડલે છાયા પાડી ઉડી ગયો, ને ઉપાએ તે નિરખી લીધો. સુન્દરીનાં સુન્દર નયનો પુરુષનયનો કરતાં સદા સદ્દેશી હોય છે.

ફરી તહેણે કદી એ ભૂલ કરી નહીં. હું સમર્પું તે લોકદેવને નહીં પણ મ્હારી રત્નેહદેવીને પછી તો તે ધરાવતી.

ખીન્ને મેળો હતો કલ્યાણ્યાપના શિવમન્દિરનો. નગર બહાર સરોવરની કુંજ હતી, એને કુંજમાં સરોવર ડાંકડું, તે મન્દિર હતું. મન્દિરના ધુમ્મટને પગથિયે ફૂલપંડો લઈને હું ઉભો હતો, ને મનમાં ગણગણતો હતો કે:—

મેહુલા ! તું મ્હારો વીર, સરોવર હેલે ચ્હડ્યું રે.

પગથિયાને પગથાર પૂતળા જેવો ઉભી હું ઉપાની વાટ જોતો હતો. મહેને કદીક કદીક લય રહેતો કે જીવનભર મહારે ઉપાની વાટ જ જોવી પડશે.

સરોવરમાં ઉછળતી એવી મહારા ઉરમાં યે ઉપાની ઉર્મિઓ ઉછળતી હતી.

કુંજમાંથી તે સાહેલીઓના સંઘમાં પધારી; જાણે ફૂલવાડીની વચ્ચે કોઈ ફૂલલતા. ફૂલડાં જેવાં તહેનાં અંગો નાચતાં, ફૂલવાડીની ઓઢણી તહેણે ઓઢેલી હતી, ને તેની પાલવની પાંખડીઓ મન્દિરના સમીરણમાં મન્દમન્દ ડોલતી.

વાછડીને પગલે તે દેવમન્દિરનાં પગથિયાં ચઢી. મહે તહેને ત્રણ કમલગુલાખ આપ્યાં. કહ્યાણુચાપને કાળે એક, અને ગંગા ને ઉમાને કાળે બે. ઉપાએ ત્રણ કમલગુલાખ સ્મિતવદને સત્કાર્યાં, ને એક ફૂલપડો માલણુ પાસેથી ચે લીધો.

વાદળિયા સરોવર જેવાં ઉપાનાં નયનોમાં જલવદલી જેવી દષ્ટિની વેલ નાચતી હતી.

ઉપા દેવમંડપમાં સિધાવી; જાણે મહારા આત્માની મૂર્તિ જ સંચરતી હોય ને ! મહારા પ્રારબ્ધનો લયો લયો થાળ લાઇને આવતી હોય તહેવી તે આવી, ને અન્તરમાં તે ઠાલવી હૃદયમાંથી હૃદયતત્વ લઇ જતી હોય તહેવી તે સિધાવી.

માલણુ દીધેલ ફૂલપડાનો ને ખીલીપત્રોનો ઉપાએ કહ્યાણુચાપને અભિષેક કરીધો; મહે દીધેલ કમળગુલાખ એક વેણીમાં ગૂથ્યું, ને બે કંચુકીકુંભમાં મૂક્યાં. સ્થૂલ ને સૂક્ષ્મ-મારા આખા ચે દેહમાં ફવારા ફૂટ્યા, ને હર્ષની ધારાઓ વરસી રહી.

ઉપાની નયનભ્રુકુટિના કલ્યાણુચાપમાંથી તે પુણ્યતિથિએ તરંગ ઉભરાયા ત્હેની ભરતીઓ 'મ્હારા જીવનભરમાં હજી ઉભરાય છે. ઉપાએ એવાં બાણુ માર્યાં કે એ બાણુની બાણુગંગા, રામસેતુ પાસે ધનુષ્કોટિ આગળ ઉછળે છે તેથી એ મહાપ્રમત્તજલ ગંગા, હજી એ મ્હારા હૈયા-માંથી ઉછળે છે. આ જીવનનાં ઝરણુ સૂકાશે ત્હો એ તે સૂકાશે નહીં.

આવણી પૂર્ણિમાને દિવસે લોકોએ વર્ષભરનાં પ્રાયશ્ચિત્ત લીધાં, ઋષિતર્પણ કરી પાપ બાબ્યાં, ને પાછી પુણ્યપાપની નવી ખાતા-વહી લખવા માંડી. બ્રાહ્મણોએ શરદ્રક્ષાના આશીર્વાદ ભણી ભાવિ-કાને રાખડીઓ બાંધી. સાચા વરખની રાખડી લઈ ચન્દ્રિકા આવી. હું ન સ્હમન્યો, ને હસી પડ્યો, ને કહ્યું: આ શરદમાં મારી રક્ષા થાય એમ રહ્યું નથી. ચન્દ્રિકા રિસાઈ, છબ્બકી, ને ગઈ. ફેંકેલી રાખડી મ્હારા વાળમાં પડી ગૂંથાઈ ગઈ: જાણે બ્રહ્મરન્ધ્ર ફોડી સોનાવિટપે સુવર્ણફળ ઉગ્યું! મ્હેં પાછળ જઈને બહેનને પસલી આપી મનાવી, પણ ન માની. મ્હેં કહ્યું, ત્હારા હૈયાના હીરની રાખડી લાવ, હું ત્હેને આપી આવું. તે હસી પડી, રીસનાં વાદળ વેરાયાં, ને બોલી: આપવા આવ્યાં ત્હારે પોતા કાળે માની લીધી. જગત કાંઈ સ્વાર્થીલું છે! ત્હારી રક્ષા તો આ રહી; જો, વાંચ, મંહી લખ્યું છે ઉપા. હું બ્રાહ્મણ થઈને ગયો, ને ચન્દ્રિકાએ વરેલા વરને શરદ્રક્ષા બાંધી આવ્યો.

સ્નેહના સ્વયંવર જીતતા પહેલાં કેવા કેવા ને કેટકેટલા વેશ ધરવા ને ભજવવા પડે છે! પણ સવ્યસાચી એ બ્રાહ્મણવેશે સ્વયંવર જીત્યા હતા ને!

તે તિથિથી અમે પરસ્પર પ્રસન્નચિત્ત રહીએ છીએ, ને દુનિયાં, ડાહ્યાં જોને કૌમારની ભૂલો કે યૌવનની ઉચ્છંખલતા કહે છે ત્હેને અમે આત્માનાં ચેતન માનીએ છીએ.

યૌવનની આંખે યૌવનની પરીક્ષા થતી હોય તો કેટલાં બધાં નાપાસને બદલે પાસ થાગ ? ચન્દ્રિકા અને મિ, ઉપા અને હુ : અમે સહુએ પરસ્પરને પાસ કરી દીધાં હતાં.

આયુર્દા વયોદા તેજસ્વિતા બલચોચને દિવસે મહારા પાણીપોચા દિલે ચે બલ ધાર્યું, ને **પુષ્પ પત્રં ફલં** ઉપાને ચરણે ધરાવ્યાં. તે સ્થાંજે ઉપા પુષ્પઝાંઝર પહેરી સખીઓમાં ઘૂમતી હતી. ઉપા મહારા મુખભાવ વાંચતી, પણ મહારા લેચન તો ત્હેની ચરણવન્દના વન્દતાં-પદ-પુષ્પોમાં જ રમતાં.

નાગપંચમીને દિવસે નગરજન નાગ પૂજવા જતા, પણ રહે તો નાગણુની પૂજન કીધી. કાઈ ઉઠે તેથી વહેલો ઉઠ્યો, ને કાઈ વીણે ત્હેની પહેલાં ફૂલવાડીનાં સવોતમ ફૂલ વીણી લીધાં. ચન્દ્રિકાને કહ્યું: સાપની ફૂલકાંચળી ગૂંથી આપ. જે નાગણુના અમૃતકંઠ મ્હને વાગ્યા હતા ને જેના અધરકંઠની મ્હને ઇચ્છાવાંછાં રહેતી તે ઉપાની સખીનાગણી જેવી વેણીને ચહકાવવા ને દરની પેઠે ઢાંકવા ફૂલકાંચળી મ્હેં પાકવી.

લોકાંજો લયથી વિષ પૂજ્યાં, મ્હેં રોહથી અમૃત પૂજ્યાં.

ઉપાને હું કાંઈ પાકવતો ત્હારે મંહી એક જ શબ્દ લખતો, રનેહ.

એક વેળા આકાશમાં ચન્દ્ર ઉગ્યો હતો; ચન્દ્રિકાએ ઉપાની તે નાગણુને પકડી હતી, ને કમલકંઠ નમાવી તે ચન્દ્રમુખીને ચન્દ્રાભિ-મુખી કરી ત્હેને ચન્દ્રિકા પાછ નીલકંઠી નહી પણ અમૃતકંઠી કીધી હતી ને હૃદયદેશે ચન્દ્રામૃતનો અભિષેક કર્યો હતો: પુષ્પપરિધાન પાકવતાં તે સખીલીલાનાં મ્હને સ્મરણ ને અભિલાષ થયાં.

જો કાંઈને ભોજનકલાનું પ્રદર્શન ભરતું હોય તો આવણી કૃષ્ણ પક્ષની પછિએ ઘરઘરની વાનીઓ સત્રવતી. લોકને નિત્ય જમાડનારી

અનપૂર્ણાઓ તે પાંદિને ભોજનકલાનો ઉત્સવદિન સહમજે છે. વર્ષાએ સજીવન કીધેલી સર્વ વનસ્પતિઓ લાવી લાવી સહુ તહેમાં અધૂરા રહેલા સ્વાદ પૂરે છે તે પ્રકૃતિએ ઉણું રાખેલું પરિપૂર્ણ કરે છે. જેવા નયનેન્દ્રિયના ઉત્સવ છે, તહેવો તે સ્વાદેન્દ્રિયના પરવનો દિન છે. બાલકને ધવરાવવા જેવો પ્રિયજનને રાંધી જમાડવાનો પ્રિયાઓને સદા એ ઉમંગ હોય છે, ને તે ઉમંગનાં વ્રત તે તિથિએ ઉજવાય છે. ઉષાએ મને બે વાનીઓ મોકલી હતી, પણ વૈષ્ણવોના છપ્પન ભોગની સામગ્રીમાં એ તે નહીં આવતી હોય ! તાલસુરના નવસંવાદથી સંગીત-શાસ્ત્રીઓ નવસંગીત સૃજે છે તેમ સ્વાદનાં લિપ્ત લિપ્ત રસમિશ્રણ કદાપી નવું જ કાંઈક ઉષાએ સરજ્યું હતું, અને પ્રકૃતિકૃત્ય કરી મૃદિની સહધર્મિલી સખી બની હતી. પ્રકૃતિ સમી સ્ત્રીઓ તો સદા સૃજનારીઓ જ છે ને ?

કેટલીક સ્ત્રીઓ વાનીઓનાં પુસ્તક રચે છે, પણ વાનીઓ નથી રચતી. ઉષાનું એથી ઉલટું હતું. તે વાનીઓ રચતી ને વાનીઓના અન્ય નહોતી ગૂંથતી. અવનવા સ્વાદ ઉષા બ્રહ્માની પુત્રી પેરે સૃજતી ને લક્ષ્મીની પુત્રી પેરે પોષતી. સ્વાદના રસશાસ્ત્રનાં બાણે બે કાવ્યો જ રચી ઉષાએ મહને પાડ્યાં હતાં. મહેં ચાખી બહેનને તહેના રસ અખાડ્યા.

નયનને દર્શનથી, શ્રવણને ગીતથી, છદ્ધવાને ભોજનથી, ત્વચાને સ્પર્શથી, ઘ્રાણેન્દ્રિયને નિજ સુવાસથીઃ એમ પંચેન્દ્રિયને પંચામૃતથી પરિતરે છે તે સુન્દરીઓને સદા ધન્ય હો ! પુરુષવર્ગ ! બોલા, ધન્ય હો ! ધન્ય હો ! ,

સુન્દરીમંડલ ન હોત તો નિશ્ચન્દ્ર ને નિસ્તારક રજતી જેવું જગત અન્ધારૂં થાત કે નહીં ? પંચજ્ઞાનેન્દ્રિયો રસજ્ઞાનથી રસશૂન્ય અનૃત્ત રહેનાં આત્મા તૃપાતુર સહન, ને નવપક્ષે ન પક્ષવત. જ્ઞાને-

ન્દ્રિયોને રસજલ સીંચી આત્માને પરિતર્પિતો સૌન્દર્યપરિવાર
જગતમાં ચિરંજીવ રહેો !

એમ કરતાં કરતાં તે દેવવિખ્યાત જન્માષ્ટમી આવી, જગતના
પરમ બંસીધરની જન્મતિથિ પધારી. ગોકુલ મથુરા કે વૃંદાવનમાં એ
નથી ઉજવાતો તેવો તે જન્મસોતસવ અમારા રસનગરમાં વર્ષોવર્ષ
ઉજવાય છે.

એ વર્ષની જન્માષ્ટમી જેવી તો આદ્ય જન્માષ્ટમી એક જ કે
કૃષ્ણજીવનભરની જન્માષ્ટમીઓ હોય તો ભલે.

દસેરાને દિવસે સહવારથી અશ્વો જેમ થનગન થનગન નાચી
રહે છે તેમ પ્રાતઃકાલથી જ મહારા મનના અશ્વ થનગનતા હતા.
ચન્દ્રોદય થતાં પહેલાં જેમ અજવાળાં આકાશમાં ઉડે છે, એમ
કૃષ્ણચન્દ્રના જન્મયોગનાં અજવાળાંના ફૂવારા આગળથી ઉડતા.
મહને એ તહેનાં છાંટણાં છાંટાતાં હતાં.

તે દિવસે આભ સ્વચ્છ હતું, ને વરસાદ ન હતો. આકાશનાં
ઉધાડેલાં દ્વાર સમાં વાદળ સંકેતાર્થ ગયાં હતાં, છતાં લોક માનતા
કે વાદળ વરસશે. વૃદ્ધો કહેતા કે એકે જન્માષ્ટમી વરસ્યા વિનાની
નથી જતી.

પૃથ્વી તૃપ્તિમાં માણતી, ને ભરેલાં ખેતરોમાં ગોપગોપિકા
કલ્પલોકગીત ગાતાં.

પંદર તિથિઓ સમી કૃષ્ણચન્દ્રની પંદર જન્માષ્ટમીઓ ઉપા
ઉપર વરસી ગઈ હતી, ને એ રસવર્ષાથી ઉપાના આયુષ્યની એક
એક કલા પોપાઈ હતી. નાસ્તિક જેવો હું તહેના બાવીશ જન્માષ્ટમી-
ઓએ બાવીશ અવતાર થયા હતા, પણ ફેાડ્ટ. એ સહુ જન્માષ્ટ-
મીઓ અમારે આવી હતી કે નહીં; પણ આ તો અમારા જીવનની
જન્માષ્ટમી હતી. તે તિથિએ અમારા અન્તરના આભમાં અવતીનાં
અજવાળાં પ્રગટ્યાં.

કાંઈ મહાપ્રસંગને અનુકુળ દેવમુદ્દર્તનો તિથિયોગ વિશ્વમાં જન્મે એવું કાંઈ લોકલોચનને દેખાતું તો ન હતું, પણ વાતાવરણમાં તહેના પડછાયા ઉડતા ભાસતા. સૂર્ય ઉપર ચન્દ્રની છાયા પડે છે તે ગ્રહણ દિવસની બપોરે આલમાં જેવા ફિરીશ્તાઓના ઓળા ઉડે છે તેવા ઓળા તે બપોરના તડકામાં ઉડતા. મધ્યાહનના તેજસરાવરમાં તેજજલની ઉર્મિઓ ઉછળતી, તે નરનારીનાં હૃદયનાવડાં એ રસછોળમાં ઉછળતાં. જમનાનાં જલ ડોલે તેવા ભર્યા આત્માનાં જલ જનકુલમાં ડોલતાં.

અન્તરિક્ષમાંથી જે કાંઈ અવતરે તહેને ઝીલવાને અન્તરની ગડીઓ ઉઠેલાં પટ પથરાઈ રહ્યા હતા. યુદ્ધને બોધીસત્ત્વ ઉતર્યાં તેવાં અમારાં જીવનસત્ત્વ તે તિથિએ ઉતર્યાં.

પ્રિય ને પૂજ્ય કા અતિથિ આવતો હોય ને આંગણું જેમ વાળી-સમારી સજ્જ કરે, તહેવું જગતનું તેમ જ મહારા અન્તરનું આંગણું સમારેલું ને સ્વચ્છ લાગતું હતું: આદરના સ્વસ્તિકાથી શણગારાયેલું હતું.

મુમુક્ષુઓને ધ્વજજન્મની તિથિ ઉગે છે, તહેથી તે અમારા જીવનજન્મની તિથિ હતી.

પ્રાતઃકાળે શ્રીમદ્ ભાગવતમાંની જન્મસ્તુતિ ગાતો ગાતો હું ઉઠ્યો. ચન્દ્રિકા ગોપિકાગીત ગાતી હતી. માતૃશ્રી મંગલાનાં દર્શન કરી આવ્યાં હતાં. ચન્દ્રિકાના ગોખ નીચેથી પહોરોડની કોકિલ સમી બંસી બોલતી બોલતી ઉડી ગઈ.

દાંતણ કરતાં ચન્દ્રિકાને મ્હેં કહ્યું: મ્હેં સાંભળી છે હો ! તે કોકિલા નહોતી. ચન્દ્રિકાએ કહ્યું: ના, તે કોકિલા ન હતી, કોકિલ હતો-ત્હારાં રાધા રાણી ન હતાં, મ્હારો કૃષ્ણચન્દ્ર હતો. શા ભાઈને રાધિકાજીના છે કાડ !

તે સારો ચે દિવસ ઉપાની મ્હને આરત રહી. સ્હવારે પાણી-
આરે ઉપાની હેલ શોધી. ઉપા ત્હાં ન હતી, નગરના ચોક ત્હેના
વિના સૂતા હતા. કન્યાશાળામાં તો આજે રજા હતી, ને શીખવા
નહીં પણ શીખવવાને મિષે ચે ઉપાનું ત્હાં આજે આગમન ન હતું.
ઉપાની હવેલીનાં બહારીખારણાં બદ્ધાં ચે નિર્જન હતાં. એ આંખડલી
અટારીએ હજી નહોતી ઉગી કે જે જગતને આજે અજવાળવાની હતી.

તે કૃષ્ણજન્મમાષ્ટમીને દિવસે મ્હું અપવાસ કીધો હતો. ભગવા-
નના પરમ ભક્ત સદાના અપવાસી જ હોય છે, ભકિતના ભોજનની
તૃપ્તિ ત્હેમને શક્ય જ નથી. એ તો એમ જ ઉચ્ચારે છે કે
તૃપ્તિર્હિ નાસ્તિ મેઽમૃતમ્ મ્હને લાગે છે કે નેથી જ ઉપાના
અમૃતની મ્હને આજે ચે હજી તૃપ્તિ નથી.

પ્રિયતમાના સંયોગ ને વિયોગ ઉભય પ્રિયતમને તો અતૃપ્ત
જ રાખે છે: એકમાં અમૃતની આવ્યમનઅંબલિ પાછતે, ને બીજામાં
અમૃતસેરોવરનાં દર્શન માત્ર કરાવીને. પણ પ્રિયતમાનાં અમૃતની
તૃપ્તિ પ્રિયતમને તો હજી દીડી કે સુણી નથી. મ્હારી ઉપાનો હું
જીવનભરનો વૃષાર્ત છું. પાકક ! ત્હારી ઉપાનો તું ધરાયેલો નથી
એની મ્હને તો ખાતરી છે, ને તે શું ખોટી છે ?

તે બપોરે મારા વાસ મ્હને મથુરાના દેહખાના જેવા જ
લાગ્યા. પ્રારબ્ધનો કંસ ખડ્ગ લઇને ખડો હતો, ને ત્હેનો પડછાયો
મ્હારું જીવન ચીંધી પડતો. ઉપાસૂની દિશાઓ તે બાણે રાધાસૂની
કુંજગલી લાસતી. મ્હને શૂન્યનાં સ્વપ્નાં આવતાં. નગરના વૈષ્ણવોમાં
ઉત્સવની ભરતી ચહુડતી, મ્હારે ઉર તો ઉપાના ઓટ ઉતરતા. મ્હારી
વૈષ્ણવી ધૃતિ ઝોસરી ગઇ હતી.

કૃષ્ણજન્મ વેળા પ્રકૃતિ જેવી બહાવથી વિદ્યવળ ઉત્કંઠ ને આતુર
ઉભી હતી, ત્હેવી ઉત્કંઠા ને આતુરતાની વિદ્યવળતા મ્હારા અન્તરને
બુલોવી નાંખતી. મ્હને પ્રસવવેદનાં સમી વેદના થતી; બાણે મ્હારા
દેહદેશમાં ઉપાનો અવતાર થવાનો હોય ને !

રાત્રિ પડી, ને ભાવિક લકતોની ભાવનાઓ રાત્રિકમલ સમી પ્રકુલિત થઇ. પણ મ્હારી ભાવનાનાં ફૂલ ન ઉઘડ્યાં.

મ્હારી આંખો ગહાવરી અને એકને શોધતી કે જે આંખે જડતી ન હતી.

અન્ધકારની ઘટ્ટ ઝાડીઓની ઘેરી ઘટ્ટાઓ ક્ષિતિજ ઉપર જગતને આંપતી ઝૂંકેલી હતી, ને મંહી અગ્નિજ્વલ જેવા તારલિયા તરવરતા. આંખ ઉપર પોપચાં પડે છે એવો રાત્રીનો અન્ધારપછેડો નગર ઉપર પથરાયો હતો.

કાંઈ કહે છે કે સુજન પહેલાં એ કાળજીકાળો અન્ધકાર ઉડતો, ને એ અન્ધકારના ઉદરમાં વિશ્વગર્ભ વિરાજતો. જન્માષ્ટમીની અન્ધારી રજની એ કાળા સાળુના ઘેર જેળી ઘેરાતી; ને મંહી સુન્દરીના સૌન્દર્યદેહ સરિખડી સૃષ્ટિસુન્દરી શોભતી.

નગરના રાજમાર્ગ સચેત થયા ધીરે ધીરે દર્શનાભિલાષીઓના જનમિન્દુની ધારાઓ અને, ને ધારાઓએ ઝરણુરૂપ ધર્યાં. ઝરણુના ધોધ થયા ને ધોધની એ થોડેક કાલે ઘૂંઘવતી સરિતાઓ વિસ્તરી. દેવમન્દિરના માર્ગ ચેતનથી હિલરાતા. તહેમનાં પગલાંમાં આશપાશ ને ઉપર તિમિર પગથાર હતા, પણ તે તમિસ્ત્રા ધોવાને જ પ્રભુ અવતરવાના હતા.

મ્હારા હિરની તમિસ્ત્રા - ઉપા ધોશે કે કેમ ? એ પ્રશ્ન પૂછતો પૂછતો જ જીજ્ઞાસુ અવસ્થામાં હું દર્શને નીકળ્યો. પણ જીજ્ઞાસુને જ્ઞાન કે મુમુક્ષુને મોક્ષ કાંઈ અહુ દુર્ગમ છે ?

રાત્રિની રાજમાર્ગની નહેરોમાં લકતોનાં પૂર હિલરાતાં. ભાવના, તરંગ મૂર્તિમાન ચાલતા ભાસતા. હું પણ મારા મનોભાવની મૂર્તિ સરિખડો એ લહરીઓમાં લળી ગયો.

કોઇ કહેશે કે જગતના જે જ્યોતિ તહેને કૃષ્ણ કેમ કહ્યા ? આત્માને દેહનાં પરિધાન પહેરાવ્યાં, તે પ્રહને પ્રહાંડના પડદા ધરાવ્યા તે મહામાયાની અકલિત કલા છે. કાળા કાચના ક્ષાનસમાં અમૃત-દીવડો પધરાવે તેમ જગજ્જ્યોતિને શ્યામ રંગે રંગ્યા, તે સ્નેહજ્યોતિને કામવર્ણ ચ્હડાવ્યા તે જ **મમ માયા દુરત્યયા** છે. જગતને જ્નેનારી કીકી જે પ્રભુએ કાળા કીકી છે.

મન્દિરને દરવાજો ઉપા ને તહેનું કુલમંડલ હતું. તહેમનાં દર્શન કરતો દેવનાં દ્વારમાં હું ઉભો. હું લંકાને ઉત્તર આરે હતો, ઉપા કન્યાકુમારીને દક્ષિણ કાંડે વિરાજતી. સાગર ઉપર રામસેતુ સમો જનસાગર ઉપર અમારો નયનસેતુ બન્ધાયો.

ઉપાનાં ભોયનમાં પ્રભુનાં આગામી તેજ અવતર્યાં હતાં. મન્દિરની દિપાવલીમાંના સર્વ દીપનાં કિરણો જાણે એ કીકીઓમાં જ સંકીર્ણ થયાં હોય એમ લાગતું. મેઘધટામાંથી વીજળીઓ ઉડે એમ એનાં પોપટ્યાંની પાંપણોમાંથી નયન વીજળીઓ ઉડતી.

લતામાંથી ફલ ખરે, ધણુમાંથી ઘેનુ વિખૂટી પડે, એવી ઉપા કુલમંડલિથી સહસા વિખૂટી પડી ગઈ, ને માનવજલસરેલમાં ખેંચાતું તહેનું નાવડું મ્હારી સ્હોડમાં આવ્યું. હથેલીની પાંદડીઓથી મ્હારી અંગુલિવિટપો ચાંપી મ્હને સત્કારતાં બોલી, મ્હારા સમસ્ત જીવનના કૃષ્ણચંદ્ર !

હું ચમક્યો. એ રસખોડનો રણુકો જ ન્યારો હતો. એક કળ ફેરવે ને પાણીની નળશાખાઓમાં સરોવરનાં જલપૂર ગડગડવા માંડે એમ મ્હારી નાડીઓની શાખાઓમાં હૈયાનાં રુધિરપૂર ગાજવા માંડ્યાં.

મ્હને લાગ્યું કે આજનો સંજોગ અનોખો છે.

મનુષ્યમેદનીની તરંગમાલા અમને મન્દિરચોકમાં ધક્કેલી ગઈ. હૃદયેસાંમાં હૃદયેસાં પરાવી જે નાવડાં મહાસાગરનાં મોજમાં સંચરે એમ અમે જનસાગરમાં પરવરતાં.

અન્ધારા આલસાં અસંખ્ય તારકાવલિ તરવરતી તેમ મન્દિર-
ચોકના ખુદ્શા ધુમ્મટમાં જે અગણિત દીપાવલિની શિખાઓ ઝળ-
હળતી હતી. જાણે મન્દિરસુન્દરીને કેશપાશે હૃદયદેશે કટિપ્રાન્તે ને
ચરણધૂંટીએ શગમોતીનાં શિષફૂલ નવસર હાર કુદ્ધાંટિકાની કટિ-
મેખલા ને ઘૂઘરીગૂંથણનાં ઝાંઝર ઘરાગ્યાં હોય તહેવી દીપમાલા અદ્દ-
ભુત દીપતી.

દેવદ્વારે હજી પડદા હતા, દર્શનને હજી વાર હતી.

મનુષ્યજલનાં મોજાં ઉછળતાં ત્યાં એકરથ રહેવું—લંગરની
વજ્રખૂંટી વિના તો અશક્ય જ હતું. જનમોજમાં તરતાં તરતાં અમે
એ જલકિનારા ઉપર ગયાં, ને આરે ઉતરી પડ્યાં.

ત્યાં તો નવવર્ષાનાં નીરથી સીંચાયેલી પુષ્પપ્રકૃતિ ફૂલવાડી
હતી. ગગનના તારલિયા જગતમાં વેરાયેલા હોય તહેવાં ફૂલરોપે ફૂલ
ઉભરાનાં. પૃથ્વીના હૈયાના રસની ધારાઓ ઉછળતી હોય તહેવી ફૂવા-
રાની જલધારાઓ ઉછળતી. શરદનાં સ્વચ્છ જલ સમાં ઉપાની
ચાંખલડીનાં તેજ એ અન્ધારી રાત્રિએ જે પુણ્યનિર્મલ પ્રકાશતાં,
ને શરદની ચન્દ્રિકા સમા અમૃતઉજ્જવલ ઉદ્વડતાં.

ફૂલવાડીની પાંખડીઓ પોટેલી હતી એમ અમારાં જે દિલની
પાંખડીઓ તે સ્વચ્છ ચાતાવરણમાં નમી, ઢળી, ને ઘડીક પોઢી ગઈ.
ઉપાએ કહ્યું, આજ સહવારથી મહારા ઉરમાં ખંસી ખોલે છે.
મહે કહ્યું, રનેહતા એ અનહદ નાદ.

ચન્દ્ર ફરતાં તેજવર્તુળ દોરાય તેમ પરસ્પરને અમે કટિમેખલા
સમી કરમાલાઓ વીંટી હતી. લતા જેમ લતામાં ગૂંઘાય, ને સખી
જેમ સખીને બેટે એવાં અમારાં દેહગૂંથણ અવિકારી ને અવ્યય હતાં.
અમારું પોપચું જે ફરકતું ન હતું; એકે રામના કિરણખાણમાં જે
વિપતો પિકાર કે ડંખ ન હતો. પૃથ્વી ઉપર ઉભેલાં પૃથ્વીને અમે
વીસર્યાં હતાં; આત્મભૂમિમાં જ પાંખ બીડી બામે ઉડતાં હતાં.

પણ તે રાત્રિએ અમારા દેહના મહેલમાં સૂઈ ઉઘ્યા.

જાણે સંસારની ફૂંક વાગતી હોય, જાણે દિશદિશનું સૂચન વહતું હોય, જાણે જગત્રવાહનો સિત્કાર આવતો હોય, તેમ ત્હેવે એક ઝીણી વાયુલહરી વાધ, ને ફૂલછોડને ડોલાવ્યા. જાણે પૃથ્વી ઉપરના પરિમલ ફેરતા હોય, જાણે નયનોનાં અમૃત ઉપડતાં હોય, જાણે દેહમન્દિરના સુગન્ધ સરતા હોય: તેમ ડોલન્ત ફૂલરોપની ફૂલફેરમે અમને વધાવ્યાં, અને અમારા દેહપ્રાસાદની ઉઘાડી બહારીઆમાં થઈને રસરંગીલા અન્તર્ગામાં ઉડી રહી. દેવાગારમાં ધૂપ ઉભરાય તેમ અમારી અન્તર્ગામાં પૃથ્વીનાં પુષ્પોનાં પરિમલ પ્રસરી રહ્યાં.

અમારી યે વસુન્ધરાના વસુ ને ગન્ધવતીના સુગન્ધ એ પૃથ્વીના પરિમલોએ જગાડ્યા, ને નિવાતરધાનમાં અડોલ રહેલા આત્મદીપને એ પરાગલહરીએ ડોલાવ્યા. નહેરોમાં પૂર ગળે તેમ અમારી નાડી-આમાં હૈયાનાં પૂર ધબકવા માંડ્યાં. કુદરતના કેટલાક ગન્ધો એ પળે અમને તૂટતા લાગ્યા.

એવે આરતીની ઘંટા વાગી, ને ત્રિલોકને જાહેર થયું કે જગતના રસચન્દ્ર શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રનો જન્મયોગ વળી વર્ષે દિવસે આવ્યો છે. જન્મરાત્રિએ જન્મનાનું પૂર ઉલટયું હતું ત્હેવું ભકતોનું પૂર આજે યે ઉલટતું હતું. તે જ પળે એક વાદળીએ જગતને અમૃત છાંટાથી વધાવ્યું, તે જ પળે આકાશનાં મહાજલમાં તરતું-સરતું ચન્દ્રમાનું નાવડું, શ્રી બાલકૃષ્ણ સરિખડું શશાંક ધારી, ક્ષિતિજ ઉપર ચ્હડયું: જાણે અક્ષલોકમાંથી અક્ષન્યોતિને જગતમાં લાવતું હોય ને !

- અમારા યે રનેહન્યોતિ એ પળે જગતમાં અવતર્યા.
- કટિપ્રાન્તથી સરતો ચ્હડે હાથ ઉપાને કેશપાશે ચ્હડ્યો, ને નીચેનાં ફૂલડાં નિહાળી રહેલી ઉપાને ઉન્મુખી-ચન્દ્રાભિમુખી કરી

ચન્દ્રવિરાજિત શ્રી કળ્પચન્દ્રનાં દર્શન કરાવ્યાં, ને એ જ્યોત્સ્નાના, ખોખલે ખોખલે—ચન્દ્રિકાના રસાલિષેક રમરી રમરી—ઉપાના મુખ-ચન્દ્રને અલિષેક કીધા.

ઉપાએ મહારી આંખડીઓમાં જોયું: શતદલ કમલ સરિખડું તહેનું મુખકમલ પ્રકુલ્લતું હતું, ને દિશદિશમાં એ પાંખડીઓનાં કિરણ પ્રસરતાં.

મહાઈ મુખારવિન્દ તહેની મહેમાનીએ ગયું, અને અમ્બુજપાંદ-ડીઓ પાંદડીઓ ઉપર ચંપાય એમ અમારા અધરોએ પરસ્પરને ચાંપ્યા, ને પ્રેમના પ્રથમ ચુમ્બનનો અમૃતપ્યાલો ખેએક ધડી ચસચસીને અમે પીધો.

અહો ! આયુષ્યની તે દિવ્ય પળ ! રસચન્દ્રિકામાં જૂલતાં જૂલતાં સમિચ્છાનન્દને રસહિન્ડોલે હીંચકતાં હીંચકતાં, જગતના રસાનન્દને અમે આરાધતાં હતાં. એવો એ વેળાનો અમ ધન્ય જીવનયોગ હતો.

આમ ગૂંથાયેલાં જીવન કદી વિખૂટાં પડતાં હશે ?

સરોવરની પાળો ફેાડી જળધોધ વહે એમ અમ અધરપાળોમાંથી પ્રેમધોધ પરસ્પરમાં વહતા હતા.

અમારી કરવેલીઓ દેહના આંગાને વીંટળાયેલી હતી એટલે નયનનાં નમનથી બાલમુકુન્દની રસકલાને નમસ્કાર કરી હૃદયસિંહાસને એ રસમૂર્તિ અમે પધરાવી.

ચન્દ્રિકા ચમકવા લાગી તે જાણે અમ ઉરદેહમાંનાં રાધાકૃષ્ણના રસચમકાર અમને જગતભરમાં ચમકતા લાગ્યા.

ખોળિયામાંના જીવ અરસપરસ બદલાતા વાંચનાર ! ત્હેં તો અનુલગ્યા છે ને ? અમારે તો એવું થયું. મહારો જીવનલ્યોતિ ઉપાની દેહડાળે જાણે જઈને ખેઠો, ને ઉપાનો જીવનલ્યોતિ જાણે મહારાદેહમાળે આવી વિરાજ્યો એવું અમને એ પ્રથમ પ્રેમચુમ્બનની પુણ્યક્ષણે લાગ્યું.

પ્રેમપ્રભુતો કામાવતાર એમ અમારે તો થયો,

શરતપૂર્ણિમા

એ રસભરી રાત્રી આવી કે જે રાત્રીનો પ્રભુને થે મોહ થયો હતો; તે ચન્દ્રમા ઉગ્યો કે જેને પ્રભુએ છ માસ આલમાં થંભાવ્યો હતો, ને અખંડ અમૃત ઝીલ્યાં હતાં.

શરતપૂર્ણિમા પૂર્ણિમાઓની રાણી છે તહેવી, માત્ર કુમારિકાની કળીઓની જ નહીં, પણ પૂર્ણિમાઓ સમી સુન્દરીઓની થે ઉષા સૌન્દર્યરાણી છે, સંસારજીવનની વિદાસ ને લીલા, પ્રકાશ ને સંવિદ્યાનન્દ છે, એમ તે રાત્રીએ હું સ્હમજ્યો.

આકાશના અને પૃથ્વીના મેલ ઘોષ ઘોષ વર્ષા વીતી ગઈ. વ્યોમ ને વાતાવરણ, ઉષાનાં અંગ ને અંબર સમેવડાં, નિર્મળાં ને ઉજ્જવળાં થયાં. ઉષાને અવયવે અવયવ પ્રગટતી કિરણાવલિ સરિખડી વનની વનશ્રી પ્રકુલ્લી રહી હતી.

અષ્ટમીએ દેવીએ અસુરને માર્યો, ને દસેરાને દિવસે રઘુવીરદેવે રાક્ષસરાજનો વધ કર્યો. સ્હમજ્યે-વણુસ્હમજ્યે લોકસંઘે એ ઉત્સવ પાળ્યા. કાઈ કહેશે કે કેટકેટલી માનવદેવીઓ ને કેટકેટલા માનવદેવો ઉરમાંના અસુર તે તિથિઓએ સંહારે છે ?

લંકાવિજયના રામમહોત્સવપાળતી રાજનગરોમાં રાજસ્વારીઓ ચહી, પણ ઉષાની રસમહોત્સવની રાજસ્વારીની જાહેજલાલી એ દહાડે અશોકિક હતી.

તે પછી શરદની 'પૂર્ણિમાનો સૂર્ય ઉગ્યો, ને અસ્ત પામ્યો, ને સન્ધ્યા પડી. જગતનાં નયનો પૂર્વમાં આશાભર્યાં નિરખતાં. એ એક ચન્દ્રના દર્શનનો સહુને અભિન્નાપ હતો કે જે બાર માસે એક જ વાર દર્શન દે છે.

ધીરે ધીરે સન્ધ્યાને રાત્રીના રંગ ચઢવા માંડ્યા, ધીરે ધીરે એ રાત્રીના રંગમાં તેજકિરણો પ્રગટવા માંડ્યાં. અન્નકારે જાણે ઉજળો હોય એવો આભાસ જામ્યો. સુન્દરીઓના અંગ સરિખડી પૃથ્વી યે તેજસ્વી થઇ, રસની રાજકુમારિકા સમી પૂર્ણિમાની ચન્દ્ર-કલા ગગનના તખ્તે ચઢી વિરાજી.

તે રાત્રીએ તેજજાયાના ધ્વજ જગત ભરી ઉડતા, ને પૃથ્વી ભરી પથરાતા.

જેવી આભના તખ્તે એ પૂર્ણિમા, એવી મહારા ઉરના તખ્તે ઉપા પ્રકાશતી: જાણે મહારી જીવનકુંજની શરતચન્દ્રિકા.

દેહનાં આયુષ્ય કેટલાં વર્ષનાં છે તહેનો તો અડસદો હું જાણું છું; પણ આત્માનાં આયુષ્ય કેટલાં યુગનાં છે એ તો કોઈ સહમજાવો. તે રાત્રીએ મહારા આતમધ્વજાંડે શરત્પૂર્ણિમા ઉગી એ તો મહત્તે એટલા યુગ જેટલી તપશે એમ લાગે છે.

ચન્દ્રનીનાં જ હોય એવાં શ્વેત વસ્ત્રો નગરજને ધારણ કર્યાં હતાં: જાણે સહુનાં પ્રકટેલાં પુણ્યનાં પરિધાન. હું યે મલમલનું એક પહેરણ પહેરી ચન્દ્રનીમાં નીકળી પડ્યો. શ્વેત ધોતિયાને દ્વંધની બાંધેલી જાણે કોર હતી.

સૌરીઓમાં ભીડ હતી. નગરના ચોકમાં લોકોની ઘૂમાઘૂમ હતી. મન્દિરોનાં દ્વારમાં મેદની જામી હતી. લોકોનો મહાસાગર ઉજળતો, ને ભરતી અનેક ઉપસાગરોમાં ધસતી ને ઉઝરાતી. જગતના સુભાગ્ય સમે અન્તરિક્ષમાં ચન્દ્રિકાનો મહોદધિ રેલ્યો. જેમ જેમ ભરતી જામતી ગઈ તેમ તેમ ઉજળાટ ઓછો થયો, તેમ તેમ ચન્દ્રિકાના અને માનવીઓના મહાસાગરની મહોદધિઓની પ્રચંડ ડોલારો મંડાઈ,

સુજનકાલે પદ્મહિન્ડોલે ઘસા ડોલતા, જોમ રસહિન્ડોલે ચન્દ્રદેવ
ને હું આજે ડોલતા, ને કંઈ કંઈ તેજસૃષ્ટિઓ રચતા હતા.

બોમસુન્દરીના વદનમાંથી વરસતા રિમતના પીયૂષપ્રકાશ અમારા
નગર ઉપર ઢળતા હતા.

નવરાત્રિના ગરબા પૂરા થયા હતા. દિવસે દિવસે ચન્દ્રમાની
એકએક કક્ષા વધતી ગઈ, રાત્રિએ રાત્રિએ ચન્દ્રિકાનો ખહાર વિશેષ
ને વિશેષ ખીલતો ગયો: લોકના અન્તરનો ઉભરો એ દિનપ્રતિદિન
ચ્છડતો ગયો. એ ભરતીના રસોત્સવનું આજ પરવ હતું.

કોના હૈયામાં ગોપગોપીના લાવ નથી ? જલસૂકી જમના નથી,
કે અમૃતસૂકો ચન્દ્ર નથી. સુધાકર સુધા વરસે છે તે જગતમાં ને
અખંડસ્ત્રવતી રસધમુનાને તીરે વસતાં મધુવનનાં નરનાર સહુ ગોપ-
ગોપી જ છે, ને રસના રાસ જ ખેલે છે, કે વાંછે છે.

વૃન્દાવનની તે હમાસી પૂર્ણિમાની આજ હિંસવતિથિ હતી.

દૂધ પૈંચા ને સાકરનો, જાણે કટોરા ભરી ભરી ચાંદની પીતા
હોય તેમ, ઉપભોગ કરતા નગરજનને નિહાળતો નિહાળતો હું જ્યો-
ત્સ્નાપૂરમાં વહતો હતો. ઠામ ઠામ લોકોએ દીપમાલા કરી હતી, પણ
અજવાળાવિહોણી દીપકશિખાઓ લીમડાનાં પીળાં પાંદડાં જેવી
ભાસતી. પૂર્ણિમાની એ ઉપલુ પૂરનારા છે ને જગતમાં !

દૂરથી ચાંદનીમાં તરતો એવે રાસનો શબ્દ આવ્યો.

હરિ વેણુ વાય છે રે હો ! વનમાં.

વૃન્દાવનમાં હરિની વેણુ વાગી, ને ગોપિકાસંઘને એનાં આમન્ત્રણ
આવ્યે તનમનાટ થયા હતા ત્હેનું ગીત 'નગરનારીઓનું એક વૃન્દ
ગાતું હતું.

લાગી-લાગી તાલાવેલી મ્હારા તનમાં:

હરિ વેણુ વાય છે રે હો ! વનમાં.

શાન્ત સરોવરમાં કાંકરી પડે તેમ મ્હારા અન્તરનાં જલમાં કાંકરી વાગી, ને ધીરી સ્ત્રી લહરીએ તે ડાલવા માંડ્યાં. વૈષ્ણુને ટહુકાર જગ્યાં નહીં. તે તાલાવેલીના શબ્દે સળકી ઉઠ્યાં. રોમરોમમાં ઉર્મિઓ ઉછળી, ને બાણે પૂછવા લાગી કે ક્યાં છે અમારો એ ચન્દ્રમા ? મ્હારો ઉદ્ધિ દર્શન કાળે ઘૂંચવવા માંડ્યો.

સૌન્દર્યની સાડીઓ સમી તે સખીઓને વટાવી હું ઉપાની શોધમાં નીકળ્યો. પૂર્ણિમાનો પીળે પ્રહર જામ્યો હતો. મધ્યરાત્રિને હજી વાર હતી. કીયા રસચોકના રાસમંડલે ઉપા ધૂમતી તે હું જાણતો, તેથી તે ચોક ભણી વળ્યો. અન્તર;તો પાંખ ઉપર આગળ પરવરી ઉપા ફરતું જ ઉડતું હતું.

પૂર્ણિકલાનો તેજઅંગાર પ્રસારી તારિકાઓના વર્તુલવૃન્દમાં વહતી ચન્દ્રગોત તો ઘણીયે વાર આંખ માંડી નિરખી છે ને ? એમાંથી સર્વોત્તમ પૂર્ણિમા સંભારે તો ઉપાનું સખીમંડલમાંનું એ રસવહન કંઈક રહમજશે.

એ ચોકને રતનચોક કહેતા; કારણ કે રતનહવેલીઓમાં રતન જેવા સજ્જન ને રતન જેવી સત્રારીઓ સદ્ભાવના રતનચમત્કારે ત્યાં નિત્યે ચમકતાં હતાં. આજેયે આંખલડીનાં રતનો ત્યાં અતુપમ ઝળકારે ઝળકતાં.

34362

ત્યાં તો અજગ તમાસો હતો. પૃથ્વીપૃથ્વીના સૂરજ હોય એવું ભાસતું, ઝુમ્મરો લટકતાં હતાં, ને ઝુમ્મરોમાંના દીપકો જેટલી રસ-દીપિકાઓ સમોવડી રસિકાઓ રાસમાં ફરતી હતી. સહુ સખીઓ વ્હાલમને સન્દેશો મોકલતી હતી, ને સહુ પે:તપોતાની દિશામાં ફિરજો ફેંકતી હતી.

કુંજલડી રે! સન્દેશો હમારો

જઈ વ્હાલમને કહેનેજી રે.

અલખેલીઓનાં અંગઅંગમાંથી તણુખા ઉડતા, ને દિશદિશમાં જઈ વ્યાસાઓ જગાડતા.

સહુના દિલની કુંજલડીઓ દષ્ટિની પાંખે પરવરતી, ને રસિકા-
ઓના રસસન્દેશ રસિકવરને કહી આવતી.

વિહ્વળ પંખિણી સમી ઉપાની દષ્ટિ તે જનઘટામાં ફેગટ તડ-
કડતી, ને નિરાશ થઈ ઉડી ઉડી પાછી વળી દેહની ડાળે બેસતી
મહેં દીડી. ત્યાં તો પીછ એક સાહેલડીનાં ચક્રાર જેવાં લોચન
પોતાનો ચન્દ્ર શોધવા ઉડ્યાં તે જ પળે ઉપાએ મહુને નિરખ્યો, ને
નિરખ્યો ત્હેવો જ સ્મિતની લલકથી સત્કાર્યો. પાંખો સમાં પોપચાં
નમાવી નમન કીધું, ને ઉરસન્દેશો મુણનાર સન્મુખ ખડો છે એ
અનુભવતાં 'નિરર્થક નથી આજનું ગીત' એ ઉદ્ઘાસનાં વિલોલ અ-
જવાળાં કીકીઓમાં ચમકવા માંડ્યાં.

તે પછી ગીત શું ગવાયું એ મહુને યે ખબર નથી. મ્હારી
ધન્દ્રિયો નયનવાસી હતી, ને નયનો ઉપાવાસી હતાં, ઉપા રાસમંડલમાં
ઘૂમતી તેમ નયનો યે ઘૂમડી ઘૂમતાં.

એ રાત્રિએ મહુને પ્રશ્ન થયો કે ઉજ્જવળ પૂર્ણિમાને આલનાં
પરિધાન કેમ પહેરાવ્યાં છે ? ઉપાને અંગે યે રાત્રિ સરિખડી શ્યામ
સાડી હતી, ને મંહીથી સોનારપેરી તારલિયા તગતગતા. વચ્ચે ચન્દ્રમા
જેવો મુખ્યચન્દ્ર પ્રકાશતો. શરત્પૂર્ણિમાના ગગનની જ મૂર્તિ પૃથ્વીપાટે
બાણે ઘૂમતી હોય એવી ઉપા ઘૂમતી હતી.

ગહનતાનાં આભરણ ત્હેના આત્મતત્વને હતાં ત્હેવાં જ ત્હેનાં
દેવતત્વને યે હતાં.

કુંડના ગહન જલમાં લહેરિયાં ઉછળે ત્હેવાં ત્હેની સાડીનાં લહે-
રિયાં ઉછળતાં હતાં. વચ્ચે હૃદયદેશને ઉપારંગી ગુલાબી ચોળી ત્રીલી
લેતી, મંહી કમલ ગૂંથેલાં હતાં. ભમરા જેવો મ્હારો જીવ એ કમલ-
કુળીઓમાં પૂરાયેલો હતો.

એ ગીત પૂરું થયું: ઉપા ઉભી રહી ત્યારે મહેં બાણ્યું કે ગીત
પૂરું થયું, ને ફરી રાસ ફરતો થયો. ગોપિકાના ગીતનો ટહુકો નગરની
હવલીઓ વીંધતો વળી ઉછળ્યો.

મહારા મનગમતા મહારાજ ! મહારે મહેલે આવોને.

સહુ ગોપિકાઓએ બોલ હેંશથી ઝીલી લીધો. જાણે પોતાના મનનો ભાવ જ ઉચ્ચારાયો હોય તેમ પોતપોતાની પ્રિયતમ દિશા-ઓમાં મરકલડાં કરતી સહુ સુન્દરીઓએ ગીતટહુકા પાછો વાળ્યો. સાગરમાં ભરતી ઉભરાતાં કાંકાનાં જહાજ ડોલવા માંડે તેમ પ્રેક્ષક-વર્ગના વર્તુળમાં યે ડોલાડોલ જમી.

• સહુ સુન્દરીઓનાં વદને રસતેજ પ્રગટયાં, હાસ્ય ઉધડ્યાં. ઉપાના અધરે સ્મિત ને શરમની લહરીઓ આવતી-જતી. ગુરુની બે તારિકા સમાં પ્રપુલ્લ પ્રોજ્જવળ નયન ઉઘાડી સિદ્ધા બાલ સરવ સમી પૂર્ણ શોભામાં એક વેળા મહારી સન્મુખ તે ઉભી, ને તાળી પાડતાં નમસ્કાર કરી પોપચાંની પાંદડીએ મ્હને ન્હોતર્યો. જીવનની કુંજ ભરી-તે ત્હેને યે પેલે તટે-એ નયનનાં નિમન્ત્રણનાં સ્મરણ મ્હને સાંભરશે.

હું તો તલસું ત્હમારે કાજ, હસીને બોલાવોને.

આંખાવાડિયામાંના આંખાની ઘટાઓ વીંધતી કાકિલાની પરિ-દેવના ગાજતી ઉડે તેમ રાસવૈતાલિકાનો એ ટહુકાર રસમધુરા સહુ-કાર સમા રસિકાની અન્તર્ધટાઓ વીંધતો વીંધતો ઉડ્યો. સહુના હૈયાની મંજરીઓ હિલોળે ચડી.

યૌવનની ઉખા ને અનેરા અલિલાપના રંગોમાં રંગાયેલી એક યૌવનાએ યૌવનની રેલ રેલાવી દીધી.

દુનિયામાં બહાલાંઓ કાણુ કોને કાજે તલસતાં નથી ? પ્રિય-તમાની આરઝૂ કીયા પ્રિયતમને નથી ? ભૂખ ને તરશ જેવી એ પણ આત્માની પ્રકૃતિજન્ય ભૂખ ને તરશ છે. પણ જે અખંડ એક-દષ્ટ છે, જે અડોલ એકશિષ્ય છે, જે સ્નેહનો સમાધિસ્થ છે, તે યોગસિદ્ધિને પામે છે.

રાસકરતી રસિકાઓની બુકુટિની કાળો માછલીઓ અન્તરિ-ક્ષનાં જલમાં ઉડવા માંડી, ને સહુ શ્યામાઓએ ગીતનો પડથો પાડ્યો:

હું તો તદ્દયું ત્હમારે કાજ, હસીને બોલાવોને.

મધુરવા મધુરીઓના મધુર સંવાદમાંથી ચે ઉપાનો જલમધુરો સુર મ્હેં પારખ્યો. દ્રૌપદીના સ્વયંવરમાં સ્વયંવરસ્તંભ ફરતા જલ-કુંડમાં ધૂમતું મત્સ્યપ્રતિભિંજન નિહાળી મત્સ્યનયન વીંધી ગાંડીવધન્વા-એ મત્સ્યવેધ કીધો હતો ત્હેવું કંઈકે મ્હારાથી થઈ ગયું, ને ઉપાનાં રાસધૂમતાં નયનમીનની કીકીમાં મ્હારું દગબાણુ જઈ વાગ્યું. એક જ મિષોન્મિષ મળી, એક જ બાણુ છોડ્યું ને ઝીડ્યું. સ્વયંવરમાં હું મ્હારી દ્રૌપદી પામ્યો, પણ પાંડવ સમા મ્હારા પાંચે ગ્રાણુ મ્હારી દ્રૌપદીવશ થયા.

રાસનો તે સ્વયંવર હતો, ને ત્હેમાં હામકામ પ્રિયતમપ્રિયાઓના મત્સ્યવેધ ચાલતા હતા. શું નર કે શું નારી: સહુ પોતપોતાનાં પ્રિય-જનને આશાભરી આંખલડીએ શોધતું હતું, ને પામતું હતું.

માનવીનાં સારાંનરસાં નાનાવિધ લક્ષ્ય છે. માક્ષ સમી સ્નેહ-લીલા પણ આ જીવનનો પરમ લક્ષ્ય છે.

એ રાસ પૂરો થયો. દેવીઓ દુર્ગા કને જાય તેમ સખીઓ ઉપા પાસે સંચરી, ને વીનવણાં વીનવ્યાં; પણ ઉપાએ તે પ્રહરે ગાયું નહીં.

શું યુવાનો એકલા જ ટીંખળા છે ? યુવતિઓનાં ટીંખળ તો એવાં હોય છે કે આત્માની અમૃતસેરો અંગઅંગમાં ને અંકુરે અંકુરે ઉડાવે.

પાછળથી રસયમકાર ચમકતી ચન્દ્રિકા આવી, ને બોલી: સૂર્યપગલાં હજી નથી થયાં કે શું ? ઉપાને ઉગવાને હજી વાર હશે: કેમ ? ઉપા !

ઉપાની આંખોમાંથી ત્રિશૂળ ઉછળ્યાં, શણદો મુખધુમ્મટમાં જ સમાઈ ગયા. સર્વે સખીવૃન્દ મ્હારી એક દિશામાં નિરખતું ખડખડાટ હસી પડ્યું: જાણે ફૂલડાંની ઝડીઓ પડી.

એક ટિચકૂડી સાહેલી બોલી: ત્યારે ભલે ને ચન્દ્રિકા ચમકે.
ચન્દ્રિકાએ ઉત્તર વાળ્યો: ચન્દ્રિકાને ક્યાં ના છે? એ તો
આભભરી ઉભી છે જ ને જ્યાં ને ત્યાં. પણ બેબે, તે
પૂછે તહેના ઉત્તર ભણુને હો.

ક્ષિતિજન્મરતી તારકાવલિ વેરાય તેમ સખીઓ સહુએ રાસ-
વર્તુળ પાછું રચ્યું. ચન્દ્રિકાએ એ અલભેલી મરખી આદરી કે જેના
પ્રશ્નો ઉપાને હમેશાં પૂછી પૂછીને તે પબવતી.

સોહાગમર્તિ શી રે કે શણુગારી આ તો? સાહેલડી!

વીજળી જેમ ક્ષિતિજની વાડીઓમાં ઉડી ને અજવાળી રહે
તેમ પ્રશ્નની સાથે જ ચન્દ્રિકાની નયનવીજળી હસતી હસતી સહિય-
રોની વાડીઓમાં ઉડી રહી, ને સખીઓને રસપ્રશ્ન પૂછી હસાવવા
લાગી. ગમ્મીરાના વદને એ સ્મિતરેખ ઉઘડી.

હોમો તો માંડિયે રે કે દીલડાંની વાતો, સાહેલડી!

પહેલે જ ફફટે તારો સરિતાના પુરઠેણુમાં તરવા ને ઉછળવા
માંડે તેમ રસિકાઓ રસઠેણુમાં વહવા ને ડોકવા માંડી. ઉપનિપદ
જેને જગત્યાં જગત્ કહે છે તેમાં સ્થિર ચિત્તે ને સ્થિર પગલે
કેટલાં ઉભી શકે? ચાલ્યા વગરનો ચોક કાઢ છે? પડછાયો એ પડયો
ન હોય એવી કુમારિકા ભૂમિ કેટલી છે?

રૂપની કલા કરી રે કે ચતુરા! ક્યાં ચાલ્યાં? સાહેલડી
છબિલી! આ છોગલાં રે કે મોહનાં શે ધાલ્યાં? સાહેલડી

હજી તો વસન્તત્રી રે કે દહેર પહેલી આવે, સાહેલડી
ઉરને ઉમળકે રે કે વિશ્વ જો! વધાવે, સાહેલડી

હજી ય તો વાર છે રે, કે, આવડી વહેલી? સાહેલડી
એવાં શાં કામ છે રે? કે આવડી ઘેલી! સાહેલડી

સરોવરનાં મીઠાં જલની લહેરોમાં પધિનીઓ જેવી ઉછળે ને
ઢળે ત્હેવી રસયુવતિની દેહવધીઓ રાસ ફરતાં નમતી ને ઉપડતી.
એ લહરીઓમાં ઝોલાં ખાતાં કમલો સમાં સુન્દરીઓનાં સુન્દર
વદનકમલ ઝોલાં ખાતાં હતાં.

ચન્દ્રિકાનાં મુખ ને લોચનમાંથી ચકલીનાં બચ્ચાં ઉડતાં, ને
સહિયરોની હૃદયધટામાં જઈને ચીં ચીં કરી આવતાં.

ચન્દનકંકાવટી રે, કે કુંકુમ ભરિયાં, સાહેલડી !

ગોરાં ગુલાબને રે કે એમ મુખે ધરિયાં, સાહેલડી !

કુંપળને ટાડલે રે કે તારલી પલકે, સાહેલડી !

પોપચાંને પાંદડે રે કે કીકીઓ મલકે, સાહેલડી !

સુકુમાર ફરફરતા નવપલ્લવમાં તેજકિરણ રમે ને તરવરે તેમ
નયનનયનની કુંપળોમાંથી કીકીઓનાં કિરણ પરવરવા માંડ્યાં.
રસિકાઓના રસજહેણમાં જોમ જમ્યું, ને રાસને ચઢાવે ભમરીઓ
ને ધૂમડીઓ ઘેરાવા માંડી.

વાયુની લહરી વાતાં ગુલાબની વેરાચેલી પાંદડીઓ ઉછળે ને
ઉડે એવી સુન્દરીઓની સૌન્દર્યપાંદડી સરિખડી પદકુંપળો સુક્રામળ
નૃત્યે, કિરણ સમેાવડી, નાયતી હતી.

સરિતામાં પૂર તો રે કે આજ આ શાનું ? સાહેલડી !

મેહુલે શું માંડિયું રે કે માવહું મહાનું ? સાહેલડી !

અંબુજઆંખડી રે, કે અંજન સાર્યાં, સાહેલડી !

ભમ્ભરના આપમાં રે કે બાણ કેમ ધાર્યાં ? સાહેલડી !

ચાંદાને સેંથલે રે કે વાંદળી નમતી, સાહેલડી !

લાલમાં ચહીને રે કે એમ અલક રમતી, સાહેલડી !

શણુગાર સજ્યા રે કે કન્થના કાડે, સાહેલડી !

મનોહર મોગરો રે કે ઉઘડે અંખોડે, સાહેલડી !

વદનકટોરીમાં રે કે અમૃત લીધાં, સાહેલડી !
શાશ્વત સૌભાગ્યના રે કે ચન્દ્રક કીધા, સાહેલડી !

પૃથ્વીને પુનમે રે કે ચન્દ્રસૂર્ય રાજે, સાહેલડી !
એવા બે કાનમાં રે કે હીરલા વિરાજે, સાહેલડી !

કમલનો ટાડલો રે, કે પત્રે ખિન્દુલેખા, સાહેલડી !
કંકને ઢાળાવ રમે રે કે મોતિડાંની રેખા, સાહેલડી !

વનેવન આંગલે રે કે મ્હોર મ્હોર્યા દીકા, સાહેલડી !
દેહડાળે પ્રેમના રે કે મ્હોર એવા મીકા, સાહેલડી !

બસુદની બેલડી રે કે ઢળતી હાસે, સાહેલડી !
હૈયાનાં ફૂલડાં રે કે ફૂલતાં વિલાસે, સાહેલડી !

હારે તો ઉગિયા રે કે અંગઅંગ લાતુ, સાહેલડી !
ઢાંકે શું છોડલે રે ? કે નથી હવે જાનું, સાહેલડી !

ફૂલને હિન્ડોલે રે કે ફૂલડાંની માળા, સાહેલડી !
દેહમૂલે ખૂલતા રે કે હાથ બે રૂપાળા, સાહેલડી !

ફૂલડાંને ફૂમતે રે કે સોનલા સિતારી, સાહેલડી !
એવાં સૌભાગ્યનાં રે કે કંકણે પધારી, સાહેલડી !

સરોવરપંકમાં રે કે પંકજ ઉધડે, સાહેલડી !
ધરતીના ચોકમાં રે કે પાય એમ ઉપડે, સાહેલડી !

કમલની પાંખડી રે કે પાંદડે પડીઓ, સાહેલડી !
મખમલની લીલુડી રે કે પાવલે મોજડીઓ, સાહેલડી !

ક્ષિતિજેથી કાઢ તો રે કે તેજફૂલ હેરે, સાહેલડી !
ધૂધરીની તારલી રે કે ધાધરને ઘેરે, સાહેલડી !

મોરલાની પાંખ બે રે કે ઉડતી ડાલે, સાહેલડી !

ચોરસાના ચોક તો રે કે એમ ચુક્યા ઝાલે, સાહેલડી !

પૂર્ણિમાની ચન્દની રે કે શરદની સોહે, સાહેલડી !

રંગેલા અંગરંગ રે કે મોહિનીના મોહે, સાહેલડી !

મંજરી ગૂંથેલી રે કે આગ્રધટા ઢળતી, સાહેલડી !

અંબરની જ્યોત્સ્નિકા રે કે દેહજ્યોતે ભળતી, સાહેલડી !

વાંચ વસન્તની રે કે ફૂલવાડી ફૂલે, સાહેલડી !

સાળુની વેલીઓ રે કે અંગ એમ ખીલે, સાહેલડી !

વાદળાની વાડીમાં રે કે વીજળી રમતી, સાહેલડી !

સારા સંસારમાં રે કે સુન્દરી ધ્રુમતી, સાહેલડી !

એકાકી સારસી રે કે આલમાં ઉભી, સાહેલડી !

પ્રેમની પંખિણી રે કે એવી દીસે દૂભી, સાહેલડી !

સૂરજમાળા ચકાવે ચુકે એવો રાસ ધ્રુમતો હતો. ઉપાનાં અંગો ઉપર ચન્દની ઢાળાતી હતી, ને અંગની ચન્દનીફરતું આલવણું ઓઢણું ઉડતું. સરિતાની ઉર્મિઓમાં નરતી દીપનૌકાઓ ઝગઝગ ને મીંચાય તેમ ઓઢણાની ઉર્મિઓમાં ઝીકના તારલા તરવરતા. કંમલનાં ફૂલ ઉપર જેમ ઘેરાં કમલપત્રોનાં ઘેર ઢાંકતા ને પુષ્પને દાખવતા ઉડે ને પડે તેમ ત્હેનાં ચરણારવિન્દ ઉપર ચણિયાના ઘેર ધ્રુમતા. વસન્તની અનિલલહરીઓમાં લતાઓ નાચે, તેમ ત્હેની કરલતાઓ રસલહરીઓમાં નાચતી. હૈયાના ઉમળકાને ઝીલી લેતી હોય ત્હેવી ત્હેની ચોળી નમતી. એ અજળ ઉઘાડ ત્હેને આખે અંગે ઉઘડતો કે જે પુરૂષનયન સૂરજનકાલથી સુન્દરીદેહે નિરખવા તકસે છે. ગગનના ચન્દ્રમામાંથી જેટલાં કિરણો પ્રસરતાં, તેટલાં રસનાં ઝરણો ઉપાવદનેથી આજ નીર્ઝરતાં. કેા મહાકવિની મહાકલ્પના કલ્પે એથી યે ઉપા વધુ

સુન્દર હતી. સુન્દરીઓ જેટલી શોભા શોધે તેથી ચે વધારે શોભાવન્તી ઉપા શોભતી: જાણે પરમાત્માના ઉરમાંની સૌન્દર્યભાવના પૃથ્વી ઉપર મૂર્તિમાન અવતરી હોય ને !

મહેતીજી જેમ જાળાઓને વારાફરતી સવાલો પૂછે તેમ ચન્દ્રિકા વદનનાં લાસ્યે ને નયનનાં તોફાને સહુ સહિયરોને વારાફરતી પ્રશ્નનાં જાણુ કેંકરી પજવતી. ‘ પ્રેમની પંખિણી ’ ઉચ્ચારતાં જ બુકુટિ-ચાપમાંથી મહાશર છોડ્યું ને ઉપાનું હૈયું વીંધ્યું.

ગાંડીવધન્વાનાં કે પુષ્પધન્વાનાં જેવાં સુન્દરીઓનાં શર પણ ભાગ્યે જ નિષ્ફળ જાય છે; ઘણુંખરું લક્ષ્યવેધી જ હોય છે.

પિયુના પન્થમાં રે કે ખહાવરી જાળા, સાહેલડી !

આંખડીમાં ઉડતી રે કે ઉરની જ્વાલા, સાહેલડી !

જગનની પૂર્ણિમા રે કે પ્રગટી શું આજે ? સાહેલડી !

રૂપ કેરી ચન્દ્રિકા રે કે ઉજળી શી ગાજે ? સાહેલડી !

સોનાપાલવડે રે કે વાદળી ઉગી, સાહેલડી !

પારસપુતળી રે કે એવી કાં મૂંગી ? સાહેલડી !

સારા ય વિશ્વની રે કે વાડી શે વેડે ? સાહેલડી !

કાડીલા કન્યનો રે કે એવડો શો નેડો ? સાહેલડી !

સૂર્યફરતી પૃથ્વી ફરે છે તે જ સમયે નિજ ધરી ઉપર પણ પૃથ્વીની ફરકડી ફરે છે; ત્હેવા ચક્રાસ ને ધરીરાસ, અને ત્હેમાં ચે વળા અનેકવર્તુળી વર્તુળે, રાસેશ્વરીઓ રમતી હતી. મ્હને તો લંગ-વાનતું વચન યાદ આવ્યું કે રસના

इश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति,

भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया;

ને એ પૂતળાં નચાવનાર નરેશ જેમ પૂતળાઓને અનેકવિધ

મોયાના ખેલ ખેલાવે ને જાદુગરા નાચ નચાવે ત્હેવી નગરની રસ-
પૂતળીઓ આજ ખેલતી ને નાચતી હતી. વેલીઓના જેવો અંગ-
વેલીઓનો હિન્ડોલ ડોલતો, ને પ્રેક્ષકવર્ગનાં નયન ને નયનવાસી
આત્માઓને ચે ડોલાવતો.

અંગમાંથી આવડો રે કે આગનો ઉજાળો, સાહેલડી !

કોને દઝાડવો રે ? કે પાંખ કાંધ ઢાળો, સાહેલડી !

ધડીક ખે વર્તુળ મંડાયાં, ને સ્થામસ્થામી તાળીઓ ઝીલતી
મુન્દરીઓની સ્થામસ્થામી રાસગતિથી પ્રતિકૂદડીઓ ફરતી થઈ.
સુકુમાર તરુવરોની ડાંખળીઓ જેવી એ કોમલાંગી તરુણીતરુઓની
પાલવની પાટલીઓ સ્થામસ્થામી રસતાલીઓ લેતી દેતી. કેશપાશથી
સરી જતી સાળુકાર કોઈક મંકારતી, પાલવની ઉડી-ઉપડતી પાંખો
કોઈક સમારતી. પણ ફૂલછોડના પરિમલ પુષ્પોમાં થઈને ઉડે તેમ
એ ફૂલછોડ સરિખડી રસિકાઓના રસપરિમલ તહેમનાં નયનપુષ્પોમાં
થઈને ઉડતાં ને પ્રસરતાં.

આજે વસન્તની રે, કે પંચમી આવી, સાહેલડી !

આવડી ઉતાવળી રે કે સખી ! ક્યાં સિધાવી ? સાહેલડી !

કોકિલા બોલાવતી રે, કે ઉલલાં રહેજે, સાહેલડી !

દૂર તો એ દેશ છે રે, કે ડગ ધીરે દેજે, સાહેલડી !

‘ કોકિલા બોલાવતી ’ એ બોલની સાથે જ કરતાલી ને પદ-
તાલીથી ભૂમિપગથાર ગાજવા માંડ્યો. ‘ ઉલલાં રહેજે ’ બોલતાં
તો રાસધારિણીઓ ઉભી રહી ગઈ. ને સુવર્ણ ને રજતવર્ણ દેવ-
હિન્ડોલ આગળ જાય ને પાછળ આવે એમ એ રસરંગીલીઓના ચે
સુવર્ણવર્ણ ને રજતરંગી રસહિન્ડોલ ધપતા આગળ જતા ને ધપતા
પાછળ ફૂદી બેસતા ને ઉલતા. ધડીક તો એ કડીની રેસધૂન જમીઃ
પણ કોકિલમધુરી ધીરી ને મદલોલ લલકે.

સન્ધ્યાની ચન્દ્રિકા રે કે જ્યોત ઝીણી ઢોળે, સાહેલડી !
 ઉતરે છે દર્શને રે કે તારલીઓ ટોળે, સાહેલડી !
 વેરેલ ફૂલડાં રે કે સખીજને પન્થે, સાહેલડી !
 પૂરેલ સાથિયા રે કે પ્રેમના કન્થે, સાહેલડી !
 આનન્દે ઉજળાં રે કે જવ રસગેહે, સાહેલડી !
 શાણી ! સદા શોભજે રે કે નાથને નેહે, સાહેલડી !

રસિકાઓનો છેલ્લો શબ્દ, આલને વીંધી આથમતા કિરણ સરિખડો, આથમી ગયો. ગીતના વિલાસ આથમ્યા, પણ નૃત્યની લીલા તો સવિશેષ જમી. મન્દિરના રંગમંડપના ધુમ્મટમાં રંગેલી હોય છે તે રંગગોપિકાઓ સમોવડો આ રંગસાહેલીઓ મૌનનાં પરમ ગીત ગાતી ગાતી, આખ્યાયે અંગના અદ્ભુત રસનૃત્ય નાચતી નાચતી, રાસદંડક સમી કરરેખ ઉજાળી કરતાલી લેતી-દેતી, હીચને હિન્ડોલે હીંચકવા લાગી. કટાક્ષનાં કારમાં કામણ, નખરાંની રંગમે-રંગી રતનચાયાના ઇન્દ્રરંગ, હર્મિલાઓનાં અંગના હાવભાવની અ-મૃતછાળો, વિધવિધરંગી અપ્પોરિયાનાં રંગઅજવાળાંની પેઠે, અન્ત-રિક્ષમાં ઉજાળી રહ્યાં. રસલીલા ને ભાવવિલાસની જગતની સકલ કવિતા એ રતનચોકમાં ઉતરી ધૂમણ ધૂમતી હોય એમ લાગ્યું. વડની વાડીને પાંદડે પાંદડે દીવા પ્રગટાવતો ચન્દ્ર તે સાહેલીઓને વદનપત્રે રસજ્યોત સળગાવતો હતો. મરકવડાંના મન્ત્રપાશ ને નેત્રપલ્લવીનાં જાદુજુવાળ વિસ્તારી રસની નજરઅંધીતો ખેલ રાસધારિણીઓએ રચ્યો હતો. વીજળીની વેલ ડોલે એવો ઉપાનો દેહમૂલો મૂલતો હતો. સરોવરની લહરે લહરે ચન્દ્રનાં પ્રતિબિમ્બ ઉછળે એમ એ રતનચોકના સરોવ-રિયાની રસીલીઓની વદ્ધોર્મિઓમાં ચન્દ્રનાં પ્રતિબિમ્બો પથરાણું-હતાં. જગતનું સૌન્દર્ય જાણે હેલે ચહડ્યું હતું.

આખરે પાળ તૂટે ને જળ ઝરી જાય તેમ એ રાસવર્તુળની રંગપાળ તૂટી ને રસનાં મોજાં ઉજાળતી સુધાધારાઓ સમી સુન્દરીઓ

નિર્ઝરી ગઇ. વેલીઓ ફૂલ ખરે તહેવાં તહેમનાં હાસ્યનાં ફૂલ પૃથ્વીને પાલવડે ખરતાં હતાં.

એ શરત્પૂર્ણિમાએ મહેં જાણ્યું કે ઉપા મહારી આયુષ્યલીલાનું અમૃત હતી.

એ રાસ પૂરો થયો. કેટલીક સુન્દરીઓ અમ ઉતારવા બેઠી: જાણે નવરંગી ફૂલડાંની ભરી ભરી છાપડીઓ. ઘડીક પછી ખીજો રાસ મંડાણો, પણ ઉપા તહેમાં નહોતી ફરતી. એક ઓટલાની ધારને અઢેલી વાદળ ને આંદનીની ગૂથેલી વેલી સમી તે નમેલી ઉભી હતી. સુવર્ણની અભ્રમાલા સરિખડી ચારેક સાહેલીઓ સમીપમાં ફરતી વિરાજતી.

રતનચોકના એક ખૂણામાં પીપળાનું વૃક્ષ હતું તહેની શાખાની જાળીઓમાં થઈને ચન્દ્રતેજનાં આંદરણાં, ફૂલડાં સમાં, પૃથ્વી ઉપર વેરાયેલાં હતાં. ઉપા ઘડીક એ સ્થાને પધારવાની હતી માટે જ જાણે ચન્દ્રમાએ ચન્દ્રિકાનાં આદરપુષ્પો વેર્યાં હોય એમ લાગતું.

પીપળાના છાયાજલના કિનારા ઉપર જ એક ઝરૂખો હતો, ને તે ઝરૂખાની છાયાની કાંગરી અશ્વત્થછાયાના સરોવર જલ ઉપર પડતી. તે છાયાની કાંગરીમાં સખીઓ વચ્ચે ઉપા ઉભી હતી: જાણે દુર્ભ ઉપર દુર્ગાનો વિજયધ્વજ !

શરત્પૂર્ણિમાની રાત્રિએ ચન્દ્રિકા છોડી છાયામાં રહેવું કાને ગમે ? પણ ઉપા તો સ્વયં ચન્દ્રમા હતી, ઓટલે તહેને આંદનીમાં રહેવું શું ને ન રહેવું શું ? અને જ્યાં દેવી ત્યાં જ ભક્તનું તો વિચરવું હોય. શરતજ્યોત્સ્નાનાં અમૃત ત્યાગી મહારી સ્નેહજ્યોત્સ્નાનાં અમૃત કાળે એ થડ પાસેની અશ્વત્થની ઉંડી ઘેરી છાયામાં હું પરવર્યો.

રાસ ચાલતો હતો. બહાલની વાણી, અન્તરિક્ષભરતી નગર ઉપર ઉડતી હતી.

રૂડી શરદ પુનમની રાત રે, ચન્દની ચમકે છે:
બહાલી લાગે બહાલમની વાત રે, ચન્દની ચમકે છે.

સહુના અન્તરમાં હતું એ જ સહુ ગાતાં હતાં.

મહેં ધીમેથી કહ્યું, ઉપા !

પીપળાનાં પાનમાંથી વાયુ વહતો તેથી એ ધીરો મ્હારો શબ્દ હતો.

ઉપાએ ન સાંભળ્યું, પણ સખીઓએ સાંભળ્યું. ઉપાનું નયન પુરુષમેદનીતે પારખતું હતું: સખીઓના શ્રવણ શબ્દોના ઉત્સુક હતા.

સપ્તર્ષિ અને આડમા ધ્રુવરાજ સમોવડા આડ શોધનદીવડાનાં અજવાળાં એકાએક મ્હારી ભણી વળ્યાં, ને હું ચમક્યો. એ રંગલાં અશ્વત્થજાયામાં હું પાછો ગયો કે એ સખીનયનોના શોધનદીવડા મ્હને ન ઓળખે.

પણ સુન્દરીઓના શોધનદીવડાથી કેાણ છૂપું રહી શક્યું છે ?

એક સખીએ ઉપાને વૃથાયત્નમાંથી જગાડી, ને અશ્વત્થના થડ ભણી ખીજું મનુષ્યથડ હતું તે દાખવ્યું. સખીકૃત્યના સમભાવ ને અનુકમ્પ નિહાળી ઓસરી ગયેલી હિંમત મ્હારી એ પાછી ચઢી, ને મહેં કહ્યું, ઉપા !

ક્ષિતિજપારથી એ ધીરગમ્ભીર ધન ગરજ્યે મોરલો ઉત્કંઠ થાવ એમ ઉપા ઉત્કંઠ બની, કલાપ સમારી સજ્જ થઇ. અશ્વત્થજાયામાં જિંડું નિહાળ્યું. એ નજરની નીકમાં અન્તર વહતું હતું. સાધાનો પાલવ સંકારી તહેણે અડધો ગાલ ઠાંક્યો. ઉપાનું ઊર ઉછળતું હતું, પણ ચરણો લજવાતાં.

સાહેલીઓ અનુલવી અને તેથી બહાદુર હતી. અર્ધી ચન્દ્રમાં ને અર્ધી જાયામાં એક હલેતી નવયૌવના ઉભી હતી. મંગલ જેવાં ત્હેનાં રક્ત નેત્રો ચમક ચમક થતાં. તહેણે ઉપાને ધક્કો માર્યો ને કહ્યું; જો પહોં, બોલાવે છે ત્હેને; બા.

તે ઘડીએ અટારીમાંથી સખીઓને માથે પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ, તે ચારે સખીઓને ઉરદેશે ચાર પુષ્પમાલાઓ અન્તરિક્ષથી વરસી. કલિયુગમાં યે પુષ્પમાલાઓ અન્તરિક્ષમાંથી વરસતી મહેં તો ત્યહારે નજરે નિરખી.

ધ્રુવ અને પ્રહ્લાદને પ્રભુ મળ્યા હતા તહેવાં અમે મળ્યાં. કૌમારની અને યૌવનની અમારી સકલ સદ્વિદ્યાધાઓ, આંખાને મ્હોર પ્રગટે તહેવી, પ્રગટી ને પ્રકુલ્લી.

મુમુંક્ષુના મોક્ષ સખી અમારી યે તે-કાલ માત્ર તો-મોક્ષની ઘડી હતી.

રાસ ધૂમતો જ હતો. અશ્વત્થને પાંદડે પાંદડે દીવા કરતો રાસધારિણીઓનો ગીતદહુકા ગાજતો.

ભરી ભરી અનન્તના લોક રે ચન્દની ચમકે છે :

મ્હારા જહાલમની હૈયાને ચોક રે ચન્દની ચમકે છે.

મધ્યરાત્રિ જામી હતી. દેવોના મુગટ સરિખડો જગતને માથે ચન્દ્ર વિરાજતો હતો. સંસારના વનની કુંજેકુંજમાં તહેનાં અમૃતનાં પૂર રેલી રહ્યાં હતાં.

વૃન્દાવનમાં ગોપી ને કહ્વાન મળ્યાં હતાં તહેવાં અમે મળ્યાં.

અમારા અશ્વત્થજાયાના સરોવરજલને તીરે થઈને એવે એક ગોપિકા ગાતી ગાતી ગોકુળ તજી પોતાના વૃન્દાવનમાં ગઈ કે

કેમ રહિયે ? કેમ રહિયે ?

ગોકુળમાં કેમ રહિયે રે ?

ઉપાના ઉરમાં યે એ ભાવનો ઉર્લારો હતો. પુષ્પપાંખડી ઉપર પાંખડી સખી અમારી કરતવિકાઓ હતી તહેને આંખીને ઉપાએ પૂછયું: મહિયરને ગોકુલ ક્યાં સૂધી રાખશે ? સાસરવેલનું વૃન્દાવન ક્યાં રે દેખાડશે ?

કરમાં કર ગૂંથી મહારાં વદન તથા નયનને વાંચતી તે કિલી હતી. ચન્દ્રિકા કિરણ ફેંકે છે ને પૃથ્વી ઝીલી લે છે એમ મહેં ઉપાત્તી અંગુલિઓનાં ને નયનનાં કિરણ ઝીલીયાં હતાં. મહારાં પોયણાંની સકલ પાંખડીઓ ઉઘડી ગઇ હતી.

મહેં ઉત્તર વાળ્યો કે: આ સમય આવ્યો છે તહેવો એ અવ-
• સરે આવશે, જાંઘળીનાં બંધ બારણાં બંધાં ચે ઉઘડશે.

દુનિયાથી અલગ અશ્વત્થઝાયાનો દ્વીપ હતો: તે દ્વીપમાં અમે બંને ઉભાં હતાં.

ઉપાએ વળી કહ્યું: મહારા અનિરૂદ્ધ ! નિલ નિલ મહને હવે તહમારાં જ સ્વપ્નાં આવે છે.

સ્વપ્નસંસારને આરે અમે ઉભાં હતાં: કંઈ કંઈ સ્વપ્નાં નિર-
ખતાં ને કલ્પતાં હતાં.

કવિતાના ગગનમાં કલ્પનાનો પતંગ ઉડાવી કદી ચે વીજળી ઉતારી છે ? કવિ કવિતા રચે છે એમ અમે ચે ત્યારે જાંઘળીની કવિતા રચતાં હતાં.

ઓ કલ્પનાના બાલક ! જાંઘળીની કવિતા તો તહેં ચે રચી છે ને ? એ સ્વપ્નાની સંસારસૃષ્ટિઓ તો તહેં ચે સરજી છે ને ? અમારાં કવિતસ્વપ્ન એથી અનોખાં ન હતાં.

મહેં કહ્યું: પેલી ચિત્રલેખા ન હોત તો આપણું આજનું આ સ્વપ્નું ચે સાચું ન પડત. જાંઘળી જ સ્વપ્નું છે, આ ઘડી ચે સ્વપ્નું છે, અને મહારે સ્કન્ધે આ તહારો મસ્તકનો મુગટ, પ્રપુષ્પ કમલપુષ્પ સરિખડો, વિરાજે છે—

એવે રાસચક્ર વેરાયું, ને એક રસરંગીલીનો બોલ ગાળ્યો કે ઉપાં કહ્યાં ? મધ્યરાત્રિ જામી છે: તો તે પોતાનો પૂર્ણિમાનો રાસ ગાય.

અમારો અંગુલીદાર તોડી ચન્દ્રપુષ્પોને અને મ્હારાં ઉરપુષ્પોને ધૂંદતી ઉપા છાયાસરોવરમાંથી ચન્દ્રિકામાં અને સાહેલીઓમાં ગઈ.

જાણે આલનાં અનલ ઉંડાણ નિરખ્યાં હોય તેમ હું તો આશ્ચર્યમુગ્ધ જ ઉભો. સ્વર્ગદર્શન પછી કે માનવી પૃથ્વીપાટને ઉતરે એવી મ્હારી સ્થિતિ હતી. જગતના ને જીંદગીના ભેદના પડદા સંકે-લાતા લાગ્યા, ને જીવનના નાટકનો મહાપ્રવેશ ભજવાતો લાગ્યો.

ઉપર અશ્વત્થ છાયા પાથરતો, ને ચાંદની ચે દઝાડે નહીં માટે માથે છત્ર ધરતો. હું અશ્વત્થની ગુહામાં હતો, ઉપા ચન્દ્રિકાનાં અમૃતમાં હતી.

કાચલનો શબ્દ જાણે ગાજતો આવે એમ મ્હારી કોકિલા ટૂંકી. સખીઓનું આમન્ત્રણ સ્વીકારી ઉપાએ રાસ ઉપાડ્યો.

ઉગી ઠાંઈ શરદની પૂર્ણિમા રૂપાળી,
વિરાટ આજ રમણે ચહુડ્યો રે લોલ.

ખીજ રાસ સરિતાની લહરીઓ સરિખડા હતા; આ તો જાણે રસસાગરના મહામોજ ધૂમતા ને વિસ્તરતા લાગ્યા.

ગગનનો ચન્દ્રરવો હારી એ ટૂંકોગાજતો. વિરાટની પેઠે ઉપાનું અન્તરે રમણે ચહુડ્યું હતું. એના કંઠમાં એ ઉદ્ધાસનો ઉછળો હતો, એની અંગઘટા એ મદઓલે ઝોલાં ખાતી હતી. મ્હારા ઉરના ઉંડા-ણમાં એ ટૂંકો ઉતર્યો, ને અંતર્જલશાયી વિરાટને ચે રમણે ચહુડાવ્યો. મન્દરાચળની દોરી ખેંચતાં ક્ષીરસાગરમાં વમળવર્તુળો ઉપડ્યાં હતાં ત્હેવા મ્હારા ઉરના સાગર ધુલોવાવા ને ઉછળવા માંડ્યા.

ચન્દ્રકિરણની કલિકાઓ સરિખડી સુન્દરીઓ રાસમાં ધૂમતી હતી. ઉપાને શબ્દે શબ્દે ઉરની દોરીને આંચકો વાગતો. મ્હારાથી તે અન્તરનું જુલોણ ન ખમાયું, ને હું ચાલ્યો.

ઉપાનો ખીજે ટફકો, મહારા આત્માના મહાનુભાવ અલિલા-
પનો જગતમાં જાણે પડધો પાડતો પાડતો, ચન્દ્રકાના જલમાં
તરતો-સરતો આવ્યો.

લોકલોક ગાજે ગભીર રસતાલી,
વિરાટ આજ રમણે ચહડ્યો રે લોલ.

તે ખાલિકાએ વિરાટને રમણે જ ચહડાવ્યો હતો. અલ્પે અલ્પાંડ-
લીલા વિસ્તારી એ અવસરનો ટફકો ઉપા પાડતી હતી. મહારા ઉરમાંનું
તેમજ બહારનું અલ્પાંડચક્ર સમસ્ત આજ મહારાસમાં ફૂદડી ફરતું મ્હને
ભાસ્યું. ગોપિકાના ફૂલગૂંથ્યા ઘાઘરના ઘેર સમો ચન્દ્રની તારકગૂંથી
ચન્દ્રકાનો ઘેર ગગનમાં ઘૂમતો દીઠો. વિરાટની ઘેરીગભીરી રસતાલીનો
અનહદ નાદ અવકાશના મહાસાગર ઝાળંગી લોકલોકમાં પરવરતો
લાગ્યો. રાસઘૂમતી કા રસિકા સમોવડી પૃથ્વી એ ઘૂમડી ઘૂમતી ભાસી.
ઉડતા વિમાનમાં બેઠેલ માનવી એ ઉડે તેમ રમણે ચહડેલા વિરાટમાં હું
પણ વીંઝણા જેવો રમણે ચહડ્યો. હું કંઈ હતો, કંઈ જતો, તે
મ્હારે સર્વ શન્યવત્ હતું. વિરાટ ઘૂમતો, ચન્દ્રિકા ઘૂમતી, હું ઘૂમતો, ને
રાસમાં ઉપા ઘૂમતી. મ્હારે તો તે સમયે એ જ એક પરમ સત્ય હતું કે
અલ્પરાસમાં અલ્પાંડનું ને અલ્પાંડનાં ખાલિકાનું નિરન્તરનું ઘૂમતું

રાધિકાજી ને કૃષ્ણચંદ્ર રમ્યાં હતાં, મહામાયા ને પરબ્રહ્મ રમે છે,
તે પરમ જીવનરાસ ઉપાએ ને મ્હારે એ આયુષ્યભર રમ્યો એ જ મ્હારા
અમર શા આત્માનો ઉદ્દેશ ને આદર્શ, લક્ષ્ય ને મોક્ષ હતાં: એ જ
અમારા રસજીવનની કાલાતીત રસત્રીલા હતી.

કૃષ્ણપક્ષ



ફલ ને અવકાશવાળા આ જગતમાં તો વિયોગ વિનાના સંયોગ દીકા નથી, વિરહ વિનાના વિહાર સાંભળ્યા નથી. દિવસ ને રાત્રિની ઘટમાળ ફરે છે ત્યાં સૂધી અજવાળિયા પછી અન્ધારિયું જ ઉતરશે. બ્રહ્મભૂલમાં અનસ્ત તેજનો તે બ્રહ્મદિવસ ઉગશે ત્યારે રાત્રિઓ સંકેતાર્થ જઈ કૃષ્ણપક્ષના અન્ધકારપડા એ વીંટાળાશે, ને પરમજ્યોતિનાં જ એક સાગરજલ વિસ્તરી રહેશે: સત્ ને ચિત્ના ત્યારે પરમાનન્દ પ્રગટશે.

મૃત્યુલોકમાં તો તહેની આશા જ છે.

માનવી અમ્મર નથી, ને જન્મ ને મૃત્યુ જેવા સંયોગ ને વિયોગે માનવજાતિને, દેહના પાકા રંગ સરિખડા, દીધેલા જ છે.

મ્હારે એ એવું થયું. આશાને હું જીવનાધાર માનતો, પણ ધતિહાસ તો નિરાશાના જ રચાવા લાગ્યા.

ને કાને એવું નથી થયું ? એવું મનુષ્ય કોઈએ દીધું છે કે જેના અન્તરમાંથી વિષાદની બાષ્પ ન ઉછળી હોય ? કે જેનાં નયનમાંથી શોકનાં અશ્રુ ન વરસ્યાં હોય ? દીધું હોય તો દાખવો, આ દુનિયાના ડાહ્યા ! એવું કોઈ માનવી.

વિરહઝાળમાં ન દાઝ્યા હો તે મ્હને સુખેથી હસજો; જેમણે એ લડકાના લેખની કફનીઓ ઝોઢી હોય તે અનુકંપા ધારજો !

પૃથ્વીપરિક્રમણવાસીઓ અનુભવે છે કે પૃથ્વીના પગથાર સપાટ નથી. બળ્ખે-ત્રણ ત્રણ ગાઉ જિંચા-આડા પર્વતકોટ ને શૃંગકાંગરા છે, બળ્ખે-ત્રણત્રણ ગાઉ ઉંડી ફરતી મહાસાગરની વિશાળ ખાઇઓ છે. છતાં યે રણશૂરા એ તરે છે, ને ઝોળાંજે છે, ને જગતદુર્ગે જયધ્વજ રોપે છે.

દુનિયામાંનો કેા અછત દુર્ગ કોઇ દાખવશો ?

છવનમાં વારંવાર નથી આવતી એવી તે મ્હારી 'શરત્પૂર્ણિ'-માની વળતી રહવારથી જ જગતમાં ને મ્હારા છવનમાં કૃષ્ણપક્ષ ખેડો. ત્યાં સૂધી અમ સૌભાગ્યના ચન્દ્રની એક એક કલા વધતી જતી હતી: તે પછી તહેની એક એક કલા ઘટવા માંડી.

અમારા ભાગ્યના સોળપાંખડી કમળની એક એક પાંખડી હવે નિત્ય નિત્ય ખરતી થઈ. વળુકરમાતાં પુષ્પો તો દેવવાડીનાં. માનવી પોતે કરમાય છે, તો માનવીની વાડીઓ ને વાડીઓનાં ફૂલડાં યે કાળની ઝાળમાં કરમાય જ ને ?

રોજ બ્રહ્મમુહર્તે હું જગતોઃ આજ બ્રહ્મમુહર્તે ઉંઘ્યો. મ્હારા છવનની ગંગાએ અવળું વહેવું આદ્યું.

પૂર્ણિમાને વળતે દિવસે હું રહવારે દશેક વાગતાં ઉઠ્યો. માતાએ આરોગ્ય પૂછ્યું. આરોગ્યના પ્રશ્નોત્તરમાં અર્થહીન એક શબ્દ લોકસંઘ વાપરે છે, ને ભલી માતાને ઉત્તર દેતાં મ્હેં પણ તહેને કુમકે ખોલાવ્યો, ને કહ્યું, ઠીક છે. શરીરનો થાક તો મ્હારો ઉતર્યો હતો, પણ મનના વિશ્રામ વળ્યા ન હતા. પણ આરોગ્ય પૂછે છે ત્યારે સૌ શરીરનું જ પૂછે છે ને ? અન્તરનું આરોગ્ય કેટલાક પૂછે છે ? જગતમાં વૈદ્યરત્નોએ દુકાનો ખોલી છે તે યે દેહનાં આરોગ્યની. આત્માના આરોગ્યની ઔષધીઓના, સાચ્યા ધનવન્તરી કચ્છારે અવતરશે ? એા પ્રભો !

માનવીઓની મહાપાકશાળાઓમાં માનસશાસ્ત્ર ખીલે છે, પણ મનસૂનાં નિદાન ને ચિકિત્સા, શસ્ત્રવિદ્યા, ઔપધિશાસ્ત્ર ને આરોગ્યસંહિતાઓ ક્યાં ? મનસની ચરકાચાર્ય ને શુશ્રુતાચાર્ય તો ઉપાની પેલી અનુભવિયણ સખીઓ હતી કે જેમણે ઉધાને અશ્વત્થજાયામાં મહારા કરમંડલમાં મોકલી હતી.

પણ એ છાયાદીપમાં ઉપાના આવવાની ઘડીથી જ અમાંગે કૃષ્ણપક્ષ ગેઠો.

લોક પોતે વાંછે છે તે ખીજને વાંછવા દેતા નંથી: લોક પોતે કરે છે તે ખીજને કેમ કરવા દેતા નહીં હોય ?

એ અશ્વત્થના છાયાસરોવરની કિનાર ઉપર જે અટારીની છાયાભૂશીરની પાળ પડતી હતી તે અટારીમાં ઉપાનો મ્હોટો ભાઈ ને તેના ત્રણ મિત્રો હતા. ચન્દનીગોઢેલી સાહેલીઓ ઉપર તેઓએ અન્તરના ઉભરા સમી અન્તરિક્ષથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરી હતી. પણ ઉપા ઉપર મ્હેં અન્તર્વૃષ્ટિ કરી તે ત્હેમણે જોઈ, ને ન રૂચી.

પોતે નયનથી નયન મિલાવ્યાં, ને હસ્યા, ને આકૃન્તાં સોળ નયન કીધાં. પણ ઉપાએ જેનાં ચાર કીધાં, ને હસી, તે ન ગમ્યું.

ખીજે દિવસે સહવારે ભાઈએ પિતાને પોતાની કથા ન કહી, પણ બહેનની કથા કહી. પિતાને પોતાનો કે પુત્રનો યૌવનયુગ યાદ ન આવ્યો: માત્ર પુત્રી જ યૌવનદોષની દોષિતા લાગી.

અડધું કહેવાથી અવનીમાં અનર્થ થાય છે એટલા આખું કહેવાથી નથી થતા.

ભાઈને જે પરનું પાપ લાગ્યું, પિતાને તે ભૂલ લાસી, માતાને 'એ હલેતાપણું' જણાયું. છતાં એ કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાને દિવસે ઉપાને હુકમ મળ્યો કે દેવદર્શને કે ઘર બહાર જતાં ત્હેણે માતા કે મ્હોટી બહેનનો સંગાથ કરવો.

કેટલાક હુકમ તો તોડવાને માટે જ ફેલડાય છે ને ? લોક ભાગશે એમ માનીને જ કેટલાંક ગેતરોની વાડો વિષેય મંજૂર રચાય છે.

ઉપાને આજ સૂધી નાથ ન હતી તે ચ્હડાવવા માંડી. પણ ગાય કે વાછડીને નાથ ક્યાંઈ દીડી કે સાંભળી છે ?

પ્રતિપદાની સ્હાંએ માતાની આંગળીએ વળગી, જાણે સંસારમાં માતા દોરતી હોય તેમ, ઉપા દેવદર્શને આવી. હું દેવમંડપમાં હતો, ને મન્દિરનાં પગથિયાં ચ્હડતાં તે ધેનુ અને ધેનુવત્સાને મંહેં દીડાં. વાછડીનાં નયન, વાછડીનાં ચરણની પેઠે, ધેનુ પછવાડે જ ચાલતાં હતાં. પણ યૌવનને-ને તહેમાં થે નિર્દોષ યૌવનને-લગામો કેટલાંએ ને કેટલી ચ્હડાવી છે ?

દેવદર્શને ઉપા ગઈ ત્યાં દેવમૂર્તિમાં દેવ ન દીડા-કે પછી ગમે તે હો, -પણ ઉપાની આંખડીઓ હિન્ડોએ ચ્હડી ને મન્દિરને ધુમ્મટ ધુમ્મટી ખાઈ મ્હારા ઉપર ઉતરી. આજ એમાં ઉદ્ધાર કે પ્રોત્સાહન ન હતાં, પણ પ્રશ્ન ને ચિન્તનભાર વિરાજતા.

વિજળા જેવી તે મીઠ પલક પલકી ને નમી ગઈ. વાદળાં જેવાં પોપચાંમાં એ પ્રકાશ ઢંકાયો.

યૌવનનો ઝરો ઉછળે ત્યારે વડિલોએ તહેને નિર્મળા છાંટવી, સરોવરમાં વાળવો. એ પાતાળઝરણુ સદાનું સજીવન છે, ને જગતનાં કસ્યાણુ કાળે જગતના કસ્યાણુનિધાન પ્રગટાવે છે.

મ્હારાં ને ઉપાનાં યૌવનનાં ઝરણુ પ્રગટયાં હતાં, ને તહેમના ધોધ ગડગડતા હતા. પણ ઉપર કૃષ્ણપદ્મના અન્ધકારઓળા તરવરતા.

ઉપા ગઈ, ને તહેની ને મારી વચમાં આણુદીક વાતાવરણુ સમા અન્તરાય કોઈએ પાથર્યાં લાગ્યા.

એ સ્હાંઝરે ઉપાની ભમ્મરો અણુમંકોરેલી અને કરચલિયાળી ધોરંભાયેલી હતી. કૃષ્ણપદ્મની પ્રતિપદાનું તે ચિહ્ન ને પરિણામ હતું.

આખી યે રાત્રિ મને તે ઘોરલાયેલી ભમ્મર ને ત્હેમાંની અન્ધારેણ કરચલીઓનાં સ્વપ્નામાં પુનર્દર્શન થયાં.

વળતી સહવારે નદીએ નહાઇ આવ્યા પછી માથે હેતનો હાથ પંપાળતાં મ્હને માતાએ ફૂલફેરમને શબ્દે કહ્યું: દીકરા ! લોકને મ્હોડે કંઈ ગરણું છે ? જગત તો નરાતાર જૂડું છે. પણ કોઈની પાછળ આપણે ભમીએ, કે આપણી પાછળ કોઈ ભમે ? મ્હારા તો કહાન કુંવરને કોડીલાં રાધા રાણી લાવીશું—આભસાંથી ચન્દ્રમા ઝડપીને ઉતારીશું. હું તો જાણું છું એ બહી યે છોકરીઓના છાક.

મ્હારી માતા ઉત્તર માગતી નહીં, આજ્ઞા જ કરતી; એટલે મ્હારે કાંઈ બોલવાનું ન હતું.

અલ્પમુહૂર્તનો ભોગી કીયો વ્યાહણ ઉપા દર્શનનો અભાગી રહે છે ? મ્હારે યે એવું થતું. જ્યાં જઈ ત્યાં અજવાળાની પૂતળી જેવી ઉપા સહામી જ મળતી.

આણુ ફેરવી સહવાર ઉગતાં કેટલાંએ અટકાવ્યાં છે ?

તે દિવસે સહવારે ઉપાને માથે જલ બેડલું, મન્દિર ઉપરના કળશ સરિખડું, ઝગારા મારતું, પણ કેશભાર વિખરાયેલો ને સંસ્કાર-વિહોણો હતો. તેજના પંખા જેવી ઉડતી ઓઢણીની કારમાંથી તો એકાદ બે શામળી લટો બહાર ફરફરતી. રમતિયાળ ગતિથી પહેલાં જાણે તે સારે રસ્તે નાચતી જેવી જતી આવતી. વિચારભારવિહોણી તે નૃત્યગતિ ઓસરી હતી; ચિન્તનનો પડછાયો ત્હેનાં પગલાંમાં આજ પડતો જણાતો. મ્હોટી બહેનની હારેહારે હેલ ભરીને તે ગઇ. માત્ર જલ ભરતાં ભરતાં ક્ષિતિજમંડલની યાત્રા ત્હેના દષ્ટિકિરણે કરી લીધી, ને ક્ષણેક-અધક્ષણેક મ્હને ખરતા તારાની એ જ્યોતિએ ઝાંખ્યો.

દેખતી રીતે જ ઉપા આજ્ઞાપાલક પુત્રી હતી, કલ્યાગરી કુંવરી હતી. પણ માતાપિતા એવી આજ્ઞાઓ કાં કરતાં હશે કે ન પળાય ?

માનવી વીસરી જાય છે કે પુરૂષની દેવી સ્ત્રી છે, સ્ત્રીનો દેવ પુરૂષ છે. આણના અન્તરાય માંડશે તો એ તહેમનાં અન્તર પરસ્પર ઉભરાશે ને પૂજશે. નરનારીનાં તત્ત્વો અન્યોન્યાશ્રયી છે, અન્યોન્યને કાળે છે. એ લોહચુંબકને વેગળાં રાખ્યે આકર્ષણ આધમશે નહીં, પરસ્પરને પામશે ત્યારે જ સ્થિતિસ્થાપકતાના સામ્ય ને સૌમનસ્ય સધાશે. જગતના બનેલા ને કદપેલા મહુ ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરશે કે

•વિયોગથી યોગવાંછના શમી જતી નથી.

એ એક ઝરણુ છે કે જેમાંથી અનેક ઝરણો નિર્જરે છે. એ મહુ ઝરણો સાગરમાં જઈ સંગમ નહીં પામે ત્યાં સૂધી સાધારણ રૂપે, ધોધ રૂપે, નદી રૂપે, મહાનદ રૂપે—અનેક રૂપે એ ભણી વહશે, કે જ્યાં જીવનના સંગમવિશ્રામ લાધે છે. જે જલ સરોવર સરિખડાં જગતને આરે એકાકી ઉભે છે એ ય આખરે વરાળ થઈ ઉડે છે, અને તે જગતશિખરે સંગમ પામે છે, કે જ્યાંથી તહેમનો જન્મ થયો હતો.

સ્ત્રીપુરૂષનાં અન્તર્ઝરણાંની કથા એ કંઈક એવી છે.

અમારો કૃષ્ણપક્ષ જામતો જ ગયો. ઉપાના ગાલ ઉપરનું છુંદણું દિવસે દિવસે વધારે શ્યામ થતું હતું. તહેને વદને ગોપિકાનો રંગ મટી શ્રી કૃષ્ણઅન્દ્રના રંગની છાયા પથરાવા માંડી. એ રંગછાયા જ મ્હને કહેતી કે ગોપીકા નિજ કૃષ્ણચિન્તનથી કૃષ્ણમય થતી હતી.

મોરની કલગી એ કેટલીક વેળા ઘેરી પડે છે: ઉપાની ભમ્મર વચ્ચેનું છુંદણું એ એમ શામળું પડતું.

અન્દ્રની કારે દિનદિને ભાગતી ગઈ, ને રાત્રિઓ કાળી પડતી ગઈ. આવણનાં સરવડાં જેવાં અમારાં નયનમાંથી આસોમાં એ સરવડાં કાઢ કાઢ વેળા વરસતાં. ઉપાના ઓઢણાની કાળી કાર જેવી ઝીણી ઝીણી વર્તુળરેખાની કાળી કાર બને પોપચાં ફરતી દોરાતી હતી. કૃષ્ણ મહારાજે શ્રી રાધિકાજીને પોતાનાં જ જાણે લોચન ધરાવવા ન માંડ્યાં હોય !

અન્નિકા મહારા મુખ ઉપરના ઉચ્ચાટના શબ્દો વાંચી ગઈ હતી ને પૂછતી, ભાઈ ! શું છે ? હું કહેતો, સ્હેજઃ મારા જેવું ત્હને મા હજો ! પણ તે સ્કમજી ગઈ કે અન્તરના અગ્નિના ધૂમાડાના ગોટાની રજ મહારા વદન ઉપર પથરાવા માંડી છે.

મહારા ઉરમાં રાત્રિએ ધરતીકંપ જેવું થતું, ને હું વારંવાર નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠતો, ને નયન ડાહ્યાં, ને સારા વિશ્વને ડાહ્યાં નિહાળતાં.

એમ કરતાં કરતાં આસોનો કૃષ્ણપક્ષ અડધોડ વીત્યો.

કાંઈ કહેશો કે પ્રકૃતિનો રંગ કીયો ? પ્રભુ કૃષ્ણ રંગે અવતર્યા હતા, ને જગતજીવ સમા વાદળાંનો એ શામળો રંગ છે. પ્રકૃતિમાં ઉતરતાં પરમાત્મા પ્રકૃતિનો રંગ ઝોટે છે, ને આત્મા જન્મે છે ત્યારે શરીરથી જ ત્હેનાં દર્શન થાય છે. અન્તરના અગ્નિ અવતરે છે ત્યારે વદનની ધૂમ્રરજથી તે ઝોળખાય છે. મ્હને લાગ્યું કે મહારા ઉરના જેવો જ જ્વાલામુખી ઉપાના ઉરમાં એ લભૂકતો હતો, ને ત્હેમના ધૂમાડાની ધૂળ અમારા મુખપત્રે ચઢતી હતી, ને પ્રાકૃતિક રંગે રંગતી હતી.

એ બધું છતાં એ એમ નથી લાગતું કે દિવસ ને રાત્રી ઉભય પ્રકૃતિનાં બાળક છે ? રાધા ને કૃષ્ણ બન્ને પ્રાકૃતિક રસમૂર્તિઓ છે ? શ્વેતમાં શામળ માંડીને વેદઋચાઓ લખાઈ છે, ને જગત્પ્રતિહાસ સહુ એમ જ લખાશે ? તેજ ને અન્ધકાર-ઉભયના એ શું આલ રંગો નથી ?

એ એકાદશીએ સ્વર્ગનાં દ્વાર મ્હારે માટે તો ખુલાં ન હતાં : દેવમન્દિરે ઉપાના દર્શન ન થયાં, ને દેવતાં મન્દિર દેવી વિનાનાં સૂનાં ભાસ્યાં. સાંભળ્યું કે ઉપાને તાવ આવ્યો છે.

વિરહિણીઓને તાવ કેમ આવના હશે ? કાંઈ કહે છે ક્રોધીને એ તાવ આવે છે, ને શરયીરોને એ તાવ આવે છે. હૈયાનું રૂધિર ઉજ્જ

છે, ને એ રુધિરનો ઉભરો ચે ઉખળુ છે; ને ક્રોધ ને વિરહ ને શોર્યાની ધડીઓમાં હૈયામાં ઉખળુતાના ઉભરા આવે છે.

ચન્દ્રિકા એક દિવસ ગાતી હતી, ને એ તહેનું ગીત પછી વારંવાર ગાઈ સંભળાવી હું તહેને ચહીડવતો. આજે એ મ્હને ચહીડવવા આવી, ને કંઈ કંઈ નખરેચાળે નાયતી નાયતી મ્હને ધરાઈને પજવવા લાગી કે

લકડી જલ જલ હુવે કાયલે, કાયલા જલ હુઈ રાખ;

મેં વિરહસેં ઐસી જલી કે ન રહે કાયલે, ન ખાખ.

અમે ભાઈબહેન પરસ્પરને પજવતાં, પણ એકતારાના એ તાર જેવા અમારા અનુકમ્પ હતા.

એ જે અમિત્રી દાઝેલી હતી તેની જ્વાળામાં હું આજે લડ-લડ સળગતો હતો.

દુનીયાડાહ્યાંઓ કેટલીક વાર ગાય છે કે

દિલની કહિયે નહી, દિલ તો દષ્ટિ નહીં.

પણ શું એ ગાનારાં સાચ્યાં છે ? દિલના દિલારામ કામકામ નથી, ચૌટે ને ચોરે નથી. પણ જે માનવીને દિલનું દિલારામ કાઈ ચે નથી તહેને દિલ જ છે કે નહીં એવી શંકા છેક અસ્થાને નથી.

ચન્દ્રિકા ને હું પરસ્પરનાં દિલના દિલારા હતાં.

વાઘ ખારશને દિવસે ઉપાનો વાઘ ચીતરવા ચન્દ્રિકા ઉપાને ઘેર ગઈ. મ્હેં તો કહ્યું, વાઘણને વળી ચીતરવી શી ? ચન્દ્રિકા કહે, ના ચાલે: લોકાચાર કરવા જોઈએ.

ઉપાનો વાઘ ચીતરવા જતાં ચન્દ્રિકા જ વાઘણ ચીતરાઈને આવી. તે આમ બન્યું:—

ઉપાની હવેલીએ ચન્દ્રિકા ગઈ ત્યહારે ઉપાની માતા ઉપાને ગુલા-બજળનાં પોતાં માથે મૂકતી હતી, ને એમ ભાગ્યદેશે હંડક કરવા મથતી હતી, ચન્દ્રિકાને દેખતાં જ ઉપા બેઠી થઈ ગઈ, ને બોલવા માંડી.

અમાવાસ્યા હતી. ખારે કૃષ્ણપક્ષનાં એકત્ર તિમિરપૂર હોય ત્હેવા અન્ધકારના ખારે મેઘ તે રાત્રીએ ઉલટ્યા હતા. ક્યહાંક એ અન્ધકારે ઉભળવા ને ક્યહાંક એ અન્ધકાર દર્શાવવા બાણે કીધી હોય ત્હેવી દેવમન્દિરે ને લોકમન્દિરે દીપમાળાઓ પ્રકાશતી. તારાઓ ફરતાં અભ્રવેર ઝમ્મે છે ત્હેવી દીવાઓ ફરતી અન્ધકારની ઝાલર ઝમ્મમતી હતી. તેજઅન્ધકારના નિત્યસંગ્રામમાં આજની રાત્રીએ તો તેજ-સેના હારતી ભાસતી હતી.

મહારા યે અન્તરમાં એમ હતું. આશાનિરાશાના રણસંગ્રામમાં આશાનો પરાજય થતો લાગ્યો, ને નિરાશાના કૃષ્ણપક્ષી છેલ્લી મહાધોર અન્ધકારવન્તી અમાવાસ્યા વિજયવન્તી થતી ભાસી.

એક રાત્રિ આવી કાળી ને લાંખી મ્હને લાગી: તો જ માસની જ્યહાં અખંડ રાત્રિના અનન્ત શા અન્ધકારનાં મહાવન વિસ્તરતાં હશે ત્યાં શું થતું હશે ? આલના છેડા જેવા રાત્રિના યે છેડા ન જડે એ સ્થિતિ કલ્પનામાં કલ્પી શકો છો ?

પણ ત્યાં પોહ ફાટે ને દિન ઉગે ત્યારે યે જમારિકા દિવસ તપે હો ! એનાં યે અજવાળાંના છેડા દુર્ગમ લાગે.

નગરમાં ફટાકડા ફૂટતા હતા તે પ્રત્યેક બન્દૂકની ગોળી મહારા ઉરમાં આવીને વાગતી. ટેટાની તોપો દિલના કુંગર ડોલવતી.

કા અટક્યાળાઓ છછુંદર ને વાંદરા છોડતા, જે વટેમાર્ગના પગમાં ફેદાફેદ કરતાં, કે હવેલીઓના ઝરમે જઈ બેસનાં. મહારા મનના મર્કટ ને લોચનનાં છછુંદર વારે વારે ઉપાને ઝરમે ઉડી વિરાજતા.

નિજ દિલના મહેલવાસી કા કુમારિકા રાજમાર્ગે નીમ્મે ત્યારે કેટલાક તોફાનીઓ નવરંગી બપોરિયાં પ્રગટાવતા ને ચિત્રવિચિત્ર અન્દનીનાં ને વિજળીઓનાં ઝડઝમાળ અજવાળાંઓમાં આવેથી એ સૌન્દર્યજ્યોતિઓનાં દર્શન કરી-કરાવી શરમાવતા ને અંબેવતા. લજ્જાના

આછેરા ઘૂંઘટ, ચન્દ્ર વિપર મરતી આછી મલમલી વાદળી જેવા,
 એ મુખાઓના વદનચન્દ્રે આચ્છાદાઈ ઉઘડતા.

રસદર્શનના મહારા કોઈ પૂરાતા હોય તો મહારા યન્તે લોચન-
 અપોરિયાં રજતીબર સગમાવું ને ઘડીએ ઘડીએ પલટાતાં ઇન્દ્રચણી
 અગ્નિવાળાં, કલ્પનાના મેઘધનુષી રંગો જેવાં, નગરભરમાં પ્રસરાવું
 એવો મને ઉમળકો ઉછળતો. પણ ખાણોમાંની સોનારૂપાની ને
 નીરામાણેકની વેલો, જેવી મહારી એ કલ્પનાવેલો દુહ તો જરૂર
 અન્ધકારમાં જ ઝમકતી, ને ફસડાં ખેરવતી.

લોક હવાઈઓ છોડતા, જાણે કે આકાશમાં અગ્નિવાળાં ગોળાં
 છે તે અન્ધકારની ઘટા ઉગ્મળવા મથતા. મહારા ને રોષવહી રા
 વિચારેતી દવાઈઓ મહારા આન્માના આનમાંનાં તિમિરવન ઉગ્મ-
 નવા ઉડતી, પણ કોમટ. આત્મિયાવલિ અગ્નિવાળી નથી સપ્તી એ
 આબને પૃથ્વીએ પાલેસા પલકદીવડા મું અગ્નિવાળો ?

પુષ્પોનું ઝીંઝીનું ઝાડ તો જોયું છે ને ! એ ઝીંઝીપત્રોની જાણે ખીડીઓ વાળી ડાળેડાળે લટકાવી, એક સામટી સળગાવી, એ ફૂલફૂલ્યા બાલ જુલને ચેતાવ્યું હોય એવું સ્વપ્નદર્શન મળે તે થયું. જાણે ફૂલખરણીઓનું નહાનકકું સરવ અગ્નિફૂલડાં વેરતું હોય એવા મંહીથી તણખા ખરતા ને મળે દઝાડતા.

આયુષ્યની એવી નિરાશાની અમાવાસ્યા કોઈની યે વીતશે મા. નવીન વર્ષનું પ્રભાત ઉગ્યું, પણ તે કેટલાંનાં અન્તરમાં ? પૂર્વને માંડવડે રંગભર ઉપા પ્રકટી; પણ તે મ્હારી ઉપા ન હતી, કે મ્હારે કાળે યે ન હતી.

બાળકો સખરસ વેચતા. બાળકો બાળક જેટલું જ રહમતે ને ? વસ્તુ વિનાના પડછાયા જેવા એવા રીતરીવાજો હવે શા અર્થના છે ? જીવ વિનાનાં તે શખ જેવાં નથી ? દેવસૂનાં મન્દિરોમાં યે દર્શને જશે ? પ્રજાજન !

પણ એ સંસારજીવનનાં મૃત્યુ છે કે મૂર્છા ? સંસારની મૂર્છા હશે તો વળશે. જૂઓ ! જૂઓ ! કોઈ કોઈ અંગ હવે ફરકે છે એનાં.

સકલ રસ વેચાતા હતા તે પ્રભાતે મળે એકે રસ મળતો ન હતો. રસ વેચાતા મળતા હોત તો જગતમાં કોઈ રસના નિર્ધનિયાં જ ન હોત.

લોક વેચાતાં લે છે તે પુણ્ય નથી લેતાં, રસાલાસનાં પાપ જોરે છે.

ટેટાની તોપો ફેડી છોકરાંઓએ જગતને જાહેર કર્યું કે નવા વર્ષનું પ્રભાત પધાર્યું છે. દેવમન્દિરોમાં મંગલા આરતીઓ ગાજ રહી. વિશ્વને વધામણી ઉચ્ચારતો તહેમના ઘંટારવનો ગુંજાર એ પ્રભાતે આર. મધુરાં ભવિષ્ય ભાખતો. c

ઉમંગ ને ઉત્સાહનું પ્રભાતિયું ગાતી ગાતી મ્હારી માતા ઉડી ને આંગણમાં દીવડા મૂક્યાઃ જાણે નવા વર્ષના જ્યોતિ અમારે યે આરણે આવી ખિરાજ્યા.

પણ કે વધામણીના વાયુ કે ઉત્સાહના પ્રકાશ મહારા હૈયાના આંગણમાં આવ્યા નહીં.

રહવારે ઉજળાં વસ્ત્રપરિધાન સજી લોકસંઘ ઘૂમાઘૂમ કરતો હતો. કાંઈક સાધુજનોએ અન્તરનાં યે અંચળ એવાં ધોયેલાં ને ઉજળાં સેળ્યાં હતાં. પણ તે પ્રભાત્રોજ્જવળ આશાવન્તા સૌભાગ્યરંભી રહવારે યે મહારા અન્તરની અન્ધારઘટા ફાટી યે નહીં, ને શીટી યે નહીં, મહેં તો એ કૃષ્ણપક્ષની કાળી કામળી જ ઓટેલી હતી.

ચન્દ્રિકા ઘેરઘેર મીઠાઈ આપી આવી, મન્દિરે મન્દિરે દર્શન કરી આવી, ને મ્હને આવી કહ્યું: વીર ! આજના રહવારે જેવું ત્હારે ભાગ્યે ઉજ્જવળ છે.

તે ખેસતા વર્ષની જાપોરે ઉપાની માતા સાથે ઉપાને અન્ન-કૂટનાં દર્શને જતાં મહેં જોઈ નહીં. એ કુટુંબ કુટુંબલક્ષ્મી ભૂલી આવેલું મ્હને ભાસ્યું.

એવું અપશુકનિયું મ્હારે નવું વર્ષ ખેહું. પણ શુકનાવલિનાં સુક્રતો, વેદસુક્રતો સમાં, શું સાચ્યાં જ છે ?

રાત્રિએ હિન્ડોળાખાટે હું હીંચકનો પડ્યો હતો. અન્ધકારની હિન્ડોળાખાટમાં બહાર બ્રહ્માંડ હીંચકા લેતું હતું. ઉરમાં એ કૃષ્ણ-પક્ષની ઉર્મિઓ ઉજળતી, ને જીજ્ઞાસાનાટકનું એ ગીત ગણગણતી હતી કે

હિન્ડોલા સમ સખિ ! હૈયું મુજ ઝોલાં ખાય—ખાય.

મહાસાગરના મહામોજમાં હોડકું ખૂલે એવી મહારા હૈયાની હોડી ડોલતી.

ખીજની રહવારે કેસરેકંકાવટી ને અક્ષતથાળ લઇને ચન્દ્રિકા મહારે ઝોરડે આવી, મ્હને તિલક કર્યું, ને કહ્યું: યુગયુગ પહેલાં આજે રઘુકુલભાણને રાજસિંહાસને પધરાવી શાન્તા બહેને સૌભાગ્યતિલક કર્યું હતું. ત્હારે યે સૌભાગ્ય સૂર્યવંશીઓના સૂરજ સરિખડું તેજસ્વી

છે. એવાં જ છે-અરુણની રેખા જેવાં-જહેનનાં તિલક લાધને આજે
ય તે. લવિષ્યવાણી લાખું છું: મ્હને ત્હારી પયગમ્મરણ માનજે હો !

એવાં મધુરાં મધુરાં પયગમ્મર ને પયગમ્મરણ સંસારના સકલ
સન્તાનોને મળજે !

પણ મ્હારો નિરાશાનો કૃષ્ણપક્ષ એક પખવાડિયાનો જ
ન હોતો. એ અન્ધકારના શામળા અભેદ પડદા, આલ જેવા, ગહ-
નતાના રંગથી રંગાયેલા, સહુ દિશાઓ ખાંધી લટકતા હતા.

આટઆટલા વિરહના યુગ વિશ્વમાં વીત્યા ને આટઆટલા
વિરહીઓ વિરાટને માંડવડે ફૂલેલાં કરમાયાં ત્હો. એ હજી વિરહની
ઉક્તિઓને અતિશયોક્તિઓ માનનારાં માનવી છે ને ? હોય તો
તેઓ અણઅનુલવિયાં હશે. વિરહનાં પાતાલજલમાં ત્હેમણે ડૂબકી
ખાધી નહીં હોય.

શિયાળાની લાંબી રજનીઓ ઉતરી ત્હારે ઉરના ઉભરા લખ-
વાનો મ્હને ઉછાળો આવ્યો. પ્હેલપ્હેલો પ્રેમપત્ર લખતાં લખતાં
કેટકેટલાં કલમો ને કાગળ ત્હેં બદલ્યાં હતાં ? મ્હેં તો પાંચમી
કલમે ને છઠ્ઠે કાગળે તે પૂરો કર્યો હતો. વિરહના ઉરઉભરાઓ લખતાં
યે છેક એવી તો નહીં, પણ કંઈક એવી મ્હારી દશા થઈ હતી.

કાગળ ને કલમ લખને બેઠો કે પ્હેલો પ્રશ્ન તો એ થયો કે
નવલકથા લખું કે કવિતા ? જગતના કવિઓની જન્મકુંડલીઓ જડે
તો જોજો: ઘણાખરા કવિઓની જન્મતિથિ વિરહપક્ષમાં હોય છે.

અમારો પ્રેમવિરહ અમ્મર કરવાના અલિલાષથી ને જગતની
કવિતામાં એ જાળના લડકા હજી યથાવત્ ઉતર્યા નથી એવી અચ-
ળાચળ માનીનતાથી કવિતા લખવાનો તો નિર્ણય મ્હેં સુગમતાથી
કર્યો. પણ મહાકાવ્ય આદરવું કે ખંડકાવ્ય ? કે હાફીઝ સમાં ગઝ-
લનાં બુલબુલ બોલાવું, કે અમર સરિખડી કેફીલાના છૂટા મીઠા
ટફકાર ? એ નિર્ણય તો ત્હારે ન થયો, ને હજી એ ખાફી છે.

અમારો પ્રેમવિરહ અમર ન રહ્યો, ને તેથી અમર નથી થયો.

આજે એ મ્હારી નોંધપોથીઓ નિહાળું છું ત્હારે મ્હને-સા-
ચ્યું કહું છું હો, વાંચનાર ! હસીશ મા.-ઘણી વેળા એમ થાય
છે કે જગતમાંનું સર્વોત્તમ પ્રેમકાવ્ય લખાવું બાકી રહી જાય એવા
વિધિનાં વિધાન જ હશે.

• ઉપા કહે છે કે જીવન એ જ સર્વોત્તમ કાવ્ય છે, લખતાં
આવડે તો.

પણ એ શિયાળાની લાંખી વિરહરજનીઓમાં તો હું લખ્યે જ
જતો, નોંધે જ જતો, સારી રાત્રિઓની રાત્રિઓ કલ્પનાતરંગનાં
કંઈ કંઈ ધમંડળ ટપકાવ્યે જ જતો, ને દલપતરામની પેલી હોરી-
માંની અતિશયોકિત ગણગણતો ગણગણતો સાચી પાડતો હતો કે

લખી લખી કાગળ લખવાની લેખણ
ઘણું લખતાં ગઈ ધારી.

પૃથ્વી ચાલ્યે જ જાય છે, તેમ હું લખ્યે જ જતો. અદ્ભુત
સાનન્દાશ્ચર્યથી ચન્દ્રિકા એ વાંચતી, ન સહમજતી ત્હાં બુદ્ધિપ્રગટ્ઠતા
અગોચર ગહનતા ને અદ્ભુતત્વ માનતી, ને સહમઝ્યું-અણસહમઝ્યું
કંઈકંઈક ઉપાને ખેંચાડતી. ઉપા આજે કહે છે કે એ અમ દીર્ઘ
કૃષ્ણપક્ષમાં એ પ્રેમસન્દેશ જ મ્હારો તેમ ત્હેનો એ જીવનચન્દ્ર હતો.

એ ચિરકાળના ભેદ

એ ભેદ ચિરકાળના છે. દેહ અને દેહી જેટલા પ્રાચીન, સૃષ્ટી અને સૃજનશક્તિ જેટલા ગહન, સકલ વિશ્વને ગૂંથી રાખતા મહા-ગુરૂવાકર્ષણ જેટલા પ્રબલ ને સર્વવ્યાપી: એ નરનારીના ગુરૂવા-કર્ષણના ભેદ છે.

તત્વશોધકો અહમને નેતિ નેતિ કહી વિરામે છે. તત્વમીમાંસકને તો અહમની પ્રત્યેક અહમાંડલીલા યે નેતિ નેતિ જ ઉચ્ચારાવે છે. અહમને કે કોઈ અહમાંડલીલાને વાણીમાં પરિસમાવનાર વાચસ્પતિ હજી તો જન્મ્યો નથી. સૂર્ય જેવા સૂર્યકિરણના ભેદે ગહન છે.

મનુષ્યજાતિના જન્મ સાથે જન્મેલા આ ભેદના ઇતિહાસ આલના ગર્હરના ઉંડા ઉંડાણમાં દટાયેલા છે. વેદની ઋચાઓ રચાઈ ત્ય્હારથી ને તે પહેલાંથી તે ભેદ નિરખવા ને ખોલવા કવિ-દ્વિલસુદેના સદ્યતનો છે.

કોઈ સ્તુમળવશો કે એ ભેદ શા છે ? સહુ તે અનુભવે છે, પણ કોઈના અનુભવ બદ્ધા કે પૂરા કદી વાણીમાં ઉતરાયા છે ?

રસનાં એ આશ્ચર્ય કે એ આકર્ષણ, સૌન્દર્યના પૂજ્યભાવ કે વતસલતા, રસત્રેલછા કે સ્નેહાવતાર, એ આદર્શભાવનાનાં અગોચર નૃત્ય કે એ આદર્શભાવનામાં નિરન્તર વસતા કંઈ પણ ખીજાંકુરો: ગન્ધની કલાઓ સમી એ સહુ સ્નેહની કલાઓની ગહન ભેદાવલિ શી છે,

અને એ સ્નેહપ્રાપ્તિના રસાનન્દ કેવા છે: એ રસિક પ્રશ્નોના હાર્દભેદી મર્મગ્રંથ ઉત્તર એટલા સહેલા નથી.

આત્મા અને પરમાત્માના નાસ્તિકો કોઈક કહે છે કે સ્નેહ તો દેહવાસના છે. આ મહારી સ્નેહકથા કોઈ વાંચ્યો તો વાંચનાર ! વાંચતાં વાંચતાં વિચારજો. જગતના શંકર હો કે પાર્વતી હો-જે વાંચતાં હો તે-વાંચી વિચારીને કહો કે તે મહાન્યોત્તિ મહારામાં કે ત્વમારામાં જ્યારે પ્રગટયો ત્યારે શું તે માત્ર શરીરવાંછના હતી ? મિસરના કાષ્ઠ મુસાફરને કોઈ શબ્દુમારીનો દેહમોહ જાગ્યો હશે, ને એ શબ્દ શું લગ્ન કીધાં હશે ?

એક વેળા પરમ એકાન્ત હતો; ને વાંચનાર ! ત્હમે એ પ્રિયજન તે દિવસે પરમ એકાન્તમાં એકલાં જ હતાં તેમ ઉપા અને હું એ એકલાં જ હતાં, ને પરસ્પરનાં નયનનાં અતલ જલમાં નિરખતાં હતાં. એ જલપગથારની ગુફાઓ ભીતરની ગુફાઓ વીંધી અમે ઉંડા-ણુમાં એ ઉંડું ઉંડું નિહાળતાં, ને એ શોધતાં જે ઘણાંને જડ્યું છે. અમારા ગુરુત્વાકર્ષણનો તે મહાયોગ હતો, પણ ત્હમાં શરીરવાસનાનો ગન્ધે ન હતો.

દેહયોગને જ સ્નેહ ભાખનારા સ્નેહશાસ્ત્રના આવાંકો શું વિપ્ર-લંબશૃંગારની ઋતુને ને એ ઋતુનાં રસદળ સમા પરમ સ્નેહકાવ્યોને સ્નેહસૂનાં કહેશે ? સંયોગશૃંગાર જ શું સ્નેહનો દિવસ ? ને અન્ય સહુ અન્ધારી રાત્રિ ? સ્મરણોનાં સંગીઓ શું સ્નેહયોગી નહીં ? દેહ મજો વા ન મજો એવું ઉદ્ગાતા સ્નેહના સદ્ભક્તો શું નથી ? અનંગના પ્રતિયાં સર્વે એ શું અંગને વાંછશે ? અમૂર્તની પૂજા શું નરાતાર ખોટી છે ? અનવતારીના ઉપાસક શું પ્રભુના ઉપાસક નહીં ?

પ્રિયજનના મહેલની બહારીમાંથી તે દિવસે ત્હોં પ્રિયદર્શન કીધાં, ને ત્હને દર્શનસમાધિ લાધી તે સમયે ત્હને પ્રિયભાવના હતી કે બહારીની ભાવના ?

દેવમંદિરે સિંહાસનમાં દેવમૂર્તિ વિરાજે છે તેમ પ્રિયજનના દેહસિંહાસને એ આત્મજ્યોતનો અખંડદીવડો ઝળહળે છે. દેવમંદિરે એ સિંહાસનનાં દર્શને સંચરે છો ? કે સિંહાસનવાસી એ દેવજ્યોતિનાં ?

માનવી વસ્ત્રોથી દેહને ઢાંકે છે તેમ સરજનહારે દેહીને દેહથી ઢાંકેલો છે. પ્રિયજન પ્રિયતમને વાંછે છે, કે પ્રિયતમનાં વસ્ત્રોને ? કાણુ કહેશે કે એ મહાવાંછના વસ્ત્રોની છે ? કાણુ કહેશે કે પ્રિયજન પ્રિયતમનાં વસ્ત્રોને અવગણે છે ? કાણુ કહેશે કે પ્રિયતમનાં વસ્ત્રો પ્રિયજનને આકર્ષતાં નથી ? કાણુ કહેશે કે પ્રિયતમનાં પરિધાનનાં પદ્ધવ પ્રિયજનને રસરહસ્યના ગંભીર મન્ત્રો લાખતા નથી ? કાણુ કહેશે કે પ્રિયજનનાં પરિધાનનાં રંગરૂપપરિમલમાં પ્રિયજન રસસન્દેશ વાંચતા નથી ? વિરાટ વર્ણવતાં દૈવાયન વ્યાસ ભગવાને યે ગાયું છે કે

દિવ્યમાલ્યાંવરઘરં દિવ્યગન્ધાનુલેપનપ્

સર્વાશ્ચર્યમયં દેવં અનન્તં વિશ્વતોમુખમ્.

હા, પ્રિયતમનાં દિવ્ય અંગર અને દિવ્ય માલાઓ અને દિવ્ય ગન્ધલેપન પ્રિયજનની આંખે સર્વ આશ્ચર્યોથી ભરેલાં છે; પણ તે વસ્ત્રવાસી વિરાટ અનન્તતા અને વિશ્વતોમુખતા છે તહેની જ તહેને દેવવાંછના-તો છે.

કાઈ વસ્ત્રોને વાંછતુ નથી, સહુ વસ્ત્રધારીને વાંછે છે. કાઈ દેહને વાંછતું નથી, સહુ દેહધારીને વાંછે છે.

અદૃશ્ય કે દૃશ્ય દેવે ન હોય એવા દેવસૂના મંદિરે કેટલા ભક્તો બંદગી કરવા પરવરે છે ? ભક્તો મંદિરના સૌન્દર્યને પૂજે છે કે મંદિરવાસી દેવના સૌન્દર્યને ?

અન્ન વિના દિવસો વીતી શકે. જલ વિના કલાકો ચાલે; શ્વાસોચ્છવાસ વિના મિનિટો યે રહેવાય; પણ હૃદયચેતના વિના તો પક્ષકે ન જવાય. જીવનની તેમ જ સ્નેહજીવનની એવી જ ઘટના છે. હૃદયચેતન જ તેનું અમર ચેતનતત્ત્વ છે.

પણ પરમેશ્વરે જ આત્માને સૃષ્ટિમાં શરીરવિહોણો ન સરળ્યો ને દેહી કાળે દેહનાં આભરણ અનાવશ્યક ન લાગ્યાં, જન્મત્યાજ્ય ન ભાસ્ત્યાં—ત્ય્હારથી જગતે ઠરાવ્યું કે દેહી ને દેહનો નિત્યયોગ તે જાંઘી, ને દેહી ને દેહનો નિત્યવિયોગ તે મૃત્યુ. પ્રભુને માનવલોક કાળે આવશ્યક લાગેલો દેહનો અપરિત્યાગ મનુષ્યે ચે આવશ્યક માન્યો એ શું મનુષ્યનો વાંક ?

સુજનપરંપરાંની મહાગંગા શરીરના શિખરેથી પ્રભુએ પ્રગટેલી કીધી ત્ય્હારથી તે પહાડના પત્થરે પૂજનવા લાગ્યા. નવચેતન જન્માવતું અક્ષાતું અદ્ભુત સુજનઝરણ દેહના સરવરજલમાંથી પ્રભુએ નિર્જરતું કીધું ત્ય્હારથી તે ગોમતીની માટી ચે ગોપીચન્દન રૂપે વન્દના પામતી થઇ.

પ્રભુએ મનુષ્યને લોચન દીધાં ત્ય્હારથી ત્હેને મૂર્તિપૂજક કીધો. પૃથ્વીવાસીઓ સહુ માત્ર ચેતનજ્યોત નથી, કે દિવ્ય ચક્ષુવન્તાં નથી. સામાન્યતઃ માનવી રથૂલચેતન ઉભયનો ઉપાસક હોય તો ત્હેના આજન્મ પ્રાકૃતિક સંગરગનું જ તે શિક્ષણ ને પ્રતિકરણ છે.

પ્રકૃતિના પટ ઉપર તેજછાયાના રંગ પૂરી અક્ષાંડનું મહાકાવ્ય પરઅક્ષે મૂર્તિઅક્ષરો વડે લખ્યું ત્ય્હારથી મૂર્તિપૂજન જન્મી, ને મનુષ્ય મૂર્તિપૂજક બન્યો. જ્યાં સૂધી ભાવપ્રદર્શન કાળે શબ્દમાલા આવશ્યક છે, ને શબ્દમાલાના દર્શન કાળે વર્ણુમૂર્તિઓ આવશ્યક છે, ત્યાં સૂધી માનવી પોતાની ભાવનાઓનાં દર્શન વાંછશે, ને પ્રભુલકિતમાં તેમ જ પ્રેમલકિતમાં તે મૂર્તિપૂજન માંડશે પૃથ્વીલોકમાં માનવીને કાળે અમૂર્તપૂજન ને મૂર્તિપૂજન ઉભય સત્યપૂજનવિધાન છે. મૂર્તિપૂજનાં મૂલ મનુષ્યની દેવદીધી આંખમાં છે. મૂર્તિપૂજના ઓ મૂર્તિલજ્જકા ! મૂર્તિઓ ફોડતાં પહેલાં મનુષ્યની આંખો ફોડા. માનવજાતિની આંખો ફટી જતાં મૂર્તિદર્શનની આરમ્ભ જગનમાંથી નાખૂદ થશે.

ને એમ સ્હમજીને જ ઉત્તરાવસ્થામાં સંયમચક્રવર્તી યોગીન્દ્ર સુરદાસ મહારાજે તેજમણિ સરિખડી બન્ને કીકીઓ ફેડી હતી કે લોચનને જગદર્શનની લાલસા જ ન રહે.

પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા મનુષ્યને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય છે, તો સ્હમ-જીવણો કે આંખને કેટલાક જુદી કેમ કહો છો ? નેત્રધર્મ સાચો, તો દર્શનવ્યાપાર સાચો; દર્શનવ્યાપાર સાચો, તો મૂર્તિવાંછના સાચી. મૂર્તિપૂજનાં મૂલ્ય દર્શનેન્દ્રિયની દર્શનભાવનામાં છે. દર્શનેન્દ્રિયની દર્શનભાવનાનાં આયુષ્ય છે એટલાં જગતમાં મૂર્તિપૂજનાં આયુષ્ય છે. અમ પ્રેમલક્ષણા ભકિતના ભકતજનોની તો, રસરસિયા દયારામની પેઠે, એક મૂર્તિચન્દ્રની જ અભિલાષા ને ઉપાસના હોય છે.

હમારા પ્રભુ સધળે રે, અમારા તો એક સ્થળે;
તમે રીઝો ચાંદરણે રે, અમે રીઝું ચન્દ્ર મળ્યે.

ઉપા મહારો જીવનચન્દ્ર હતો, ને એ ચન્દ્રનાં ચન્દ્રામૃત હું વાંછતો. શું સ્નેહમાં કે શું બ્રહ્માંડમાં **एकमेवाद्वितीयम्** જ પરમ સત્ય છે, ને ચન્દ્રકાને બદલે ચન્દ્રપૂજનના રસવિધાનોમાં તે પરમ સિદ્ધાન્ત જ ચમકે છે.

અનેકપતિવિધાન માનનારાં તો હવે કાક હોય તો; પણ અનેકપત્નીવિધાન માનનારાં તો હજી છે. ઉપનિષદની કુમક લઈ તેઓ ભણે છે કે બહેચ્યાથી ઓછું થતું નથી, ને પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ લેનાં અવશેષે પૂર્ણ જ રહે છે. તેઓ ભાળે છે કે દાશરથી સ્મૃતિમાં અનેક પત્નીવિધાનની પરવાનગી છે. એ સ્મૃતિનાં સદ્-ભાગ્યે મ્હને દર્શન થયાં નથી, તેથી મ્હને તો એમ લાગે છે કે અનેકપતિવિધાન સમોવકુ અનેકપત્નીવિધાન છે. એક સ્થાને એક કાળે એક જ વસ્તુ રહી શકે, ને એક કાળે એક વસ્તુ એકને જ અર્પી શકાય: દેહધારીઓના વસ્તુવિચારના એ ન્યાયસિદ્ધાન્ત મ્હને

તો અનુત્તર જ ભાસે છે. એક છતાં અન્ય પતિ કે પત્ની કરનારાંઓ સ્નેહ નહીં પણ બીજું જ કાંઈ આપે-લે છે એમ વાંચનાર ! ત્હને ये नथी ભાસતું ?

રસિકતાના કલાવિધાયકો ગીતથી કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા ને ચિત્રથી નયનેન્દ્રિય દ્વારા રસતું ઉદ્દીપન કરે છે. અમૂર્ત પૂજના પૂજારી ગાનાચાર્યો સાચા છે, અને મૂર્તિપૂજના પૂજારી ચિત્રકારો ખોટા છે એમ ભાખનાર કો-રસમીમાંસક હજી જન્મ્યો નથી. ને કાણ કહેશે કે ઝોંકારના ઉચ્ચારણને ये वायुमूर्ति નથી ? ભકતે, ધ્યાનીએ, જોગીજતીએ ઝોંકારનો ભાવોચ્ચારણ કરી વાયુમૂર્તિ રચી માટે જ ત્હની ઝોંકારભાવના અસત્ય કહેશે ?

કાલીધેલી ઉપાની આ કવિતા લખી માટે જ મ્હારા ઉપાભાવ ખોટા: એમ ને ? વાંચનાર ! ત્હારી ઉપાને તું ये न ખોલાવતો; એ અલ્પકથાકાર ! ત્હારી અલ્પકથા ये બંધ કર; નહીં તો ભાવોચ્ચારણથી વાયુમૂર્તિઓ રચાતાં શુદ્ધિગાહુલ્ય દાખવતા અમ તર્કસાંગધારી મૂર્તિબંજકો ત્હમારા ઉરભાવને જુદા ભાખશે, ને એ વાયુમૂર્તિઓને ભાગવા એ ગદાધરો ગદાઓ ઉઠાવશે.

પરબ્રહ્મે પ્રકૃતિનો સ્વાંગ ધર્યો ત્હારથી પરબ્રહ્મની મૂર્તિ રચાઈ: બ્રહ્મે બ્રહ્માંડ ધારણ કર્યું ત્હારથી એ અજડ મૂર્તિ અવતરો. નિરખવી કે ન નિરખવી એ સહુ સહુના નેત્રધર્મનો પ્રશ્ન છે.

ભક્તજનોની અને યોગીશ્વરોની પંચેન્દ્રિયો પ્રભુને વાંછે છે તેમ સ્નેહયોગીન્દ્રોની પંચેન્દ્રિયો પ્રિયતમને વાંછે છે: પ્રિયતમનાં સૌન્દર્યદર્શન નેત્ર વાંછે છે, પ્રિયતમનાં મૃદુ સ્પર્શન ત્વચા વાંછે છે, પ્રિયતમના અધરામૃત હાવા વાંછે છે, પ્રિયતમના પરમોત્કટ ગન્ધ ઘ્રાણેન્દ્રિય વાંછે છે. દેહ દેહને વાંછે છે, આત્મા આત્માને વાંછે છે. કાણ શું નથી વાંછતું, એમ પૂછજો: સર્વ-સર્વને વાંછે છે. હું ઉપાનું શું નથી વાંછતો ? મ્હારામાંનું શું ઉપાને નથી વાંછતું ? મ્હાં

સર્વ ઉપાના સર્વને વાંછે છે. આ પૂર્ણ છે, એ પૂર્ણ છે, પૂર્ણમાં પૂર્ણ લખતાં સર્વ પૂર્ણ છે.

વાંચનાર ! જરા ધીરજ રાખજો. હજી એ ભેદભૂત્રામણીના આ ન્હાનકડા ઉકેલનો ચે પાર નથી આવ્યો. રસયાત્રામાં થાક્યો તો નથી ને ? ગંગા ઉતર્યા, ને મહાવનમાં પ્રવેશ હજી બાકી છે.

દેહ ને દેહીની રસમીમાંસાનું આ એક પ્રકરણ છે, ને તે ગન્તે-માંથી એફકેના કોટયાવધિ કિરણુ જોટલું ચે તે લાંછું નથી.

ઉપાને મ્હારી ઇન્દ્રિયો વાંછે છે કે એ એકાદશે ઇન્દ્રિયો દ્વારા મ્હારો આત્મા ? ઇન્દ્રિયો સ્વતન્ત્ર વ્યક્તિઓ છે ? કે કો સ્વતન્ત્ર વ્યક્તિની સાધક, અંગુલિઓ શી, અનુચરીઓ ?

વાંચનાર ! ત્હારાં લોચન સદાસર્વદા તેજસ્વી રહેજો, ને ત્હારે ચક્ષમાં પહેરવા વારો ન આવશો. પણ ચક્ષમાં પહેરનારનાં ચક્ષમાં જગત જૂવે છે કે ચક્ષમાં પાછગની આંખ ? હવે એક પગલું આગળ ચાલ, નિત્યભાપાના પડદા વીંધી આગળ વિચર. મનુષ્યની આંખડલી ને કીકી જગતને નિરખે છે, કે આંખ ને કીકીનાં ચક્ષમાંમાં થઇને ચેતન ? ઉપાને મ્હારાં ચક્ષમાં કે આંખ નથી નિરખતાં, પણ એ ઉભયમાં થઇ આત્માનાં કિરણુ નિરખે છે. ચેતન-ભોમમાં ચેતનમૂર્તિને, -દિવ્યરૂપે સાકારને-વીજળીની પાંખો છે ; ને તે પાંખોનાં કિરણુપીંચ નિજ સ્થૂલમાં થઇ પરસ્થૂલને ને પરસ્થૂલવાસી ચેતનને નિરખે-અડકે-અનુભવે છે : અને પરસ્થૂલમાંથી રામરાજી જેવાં પ્રગટતાં ચેતનકિરણોના સન્દેશ નિજ ચેતનરાજને ચરણે લઇ જઈ ધરે છે. વૃત્તિઓ સમી ઇન્દ્રિયો ચે આત્માની કલાઓ છે, સખીઓ છે, સખીકૃત્ય કરે છે : પોતાને કાળે નહીં, પણ ચેતનને કાળે.

ચન્દ્રિકા ઉપાને વાંછે છે તે પોતાને માટે કે મ્હારે માટે ?

ઇન્દ્રિયો દેહ કાળે નથી વાંછતી, તેમ દેહ માત્રને ચે નથી વાંછતી. વિદ્યુત્કમળની પાંખડીઓ સમી પ્રગટતી ને પ્રસરતી પ્રિયજન-

નની ઇન્દ્રિયો પ્રિયતમ આસપાસ ઉડતી ચેતનવીજળીને વાંછે છે. પ્રિયતમનાં વસ્ત્રાલંકારની લાલસા રહે છે, તેમ પ્રિયતમના દેહની યે વાંછના છે. પણ વસ્ત્રાલંકાર સાથે તે વસ્ત્રવાસી દેહની, તેમ દેહ સંગાથે દેહનિવાસી દેહીની યે પરમ વાંછના પ્રિયચેતનને હોય છે.

ઉપાનાં દર્શને મ્હારાં રોમરોમ ખડાં થાય છે, ને એ રોમરા-
જીને ઉપાની રોમરાજીની વાંછના જન્મે છે. પણ લોહચુંબકમાંની
આકર્ષણવિદ્યુતથી જેમ લોહપતરીઓની રોમરાજી ખડી થાય છે, તેમ
મ્હારી ને ઉપાની ખડી થયેલ રોમરાજી પણ ચેતનભોમમાં ચૈતન્યા-
કર્ષણનાં કિરણોનો અવતાર જ છે. નેત્રકુંભકમાંથી પ્રગટતાં કિરણો ચન્દ્ર-
કુંભમાંનાં સર્વ કિરણોને વાંછે છે, તેમ મ્હારી રોમરાજીમાં અવતરતી
ચેતનકુંભની કિરણરાજી ઉપાની રોમરાજીમાં જન્માન્તર પામતી ત્હેની
ચેતનકુંભની કિરણરાજીની વાંછનાવન્તી છે. પૃથ્વી ઉપર વરસતો વર-
સાદ જેમ જ્યોત્સ્નેયથી વરસે છે, તેમ પ્રિયજન ને પ્રિયતમની દેહ-
ચુંબક વિદ્યુતનાં પરમ ધામ ચૈતન્યભોમમાં છે. અહાંડલીલા તે પર-
અહાની રમણખેલના છે, તેમ પ્રિયજનની રમલીલા યે રમચૈતન્યની
રમણખેલના છે.

આત્માનં રથિનં વિદ્ધિ, શરીરં રથમેવ ચ;

વાંચનાર ! કહીશ કે રથનાં રણઘૂમણ—કે રસઘૂમણ—રથને
કાળે છે, કે રથીને કાળે ?

ઉપા કહે છે કે ભોજનની ભૂખ ને પાણીની તૃષ્ણા લાગે છે તેમ
જ ત્હેને મ્હારી વાંછના યે પ્રગટે છે. મ્હારા અનુભવથી કહું છું કે ઉપા
સાચું ભાષે છે. માતાના હૃદયામૃતની તૃષ્ણા લઈને બાળક જન્મે છે,
તેમ મનુષ્યની યે પ્રિયનાં અમૃતની તૃષ્ણા જન્મજૂતી છે. વાવેલા
બીજના ઝડતુ ખેસેતાં કાલાન્તરે ફળુગા ફૂટે છે, તેમ આજન્મ વાવેલા
તે બીજના યે કાલાન્તરે ને ઝડતુ ખેસતાં, ફળુગા ફૂટી છોડ કાળે છે, ને
મ્હોર મ્હોરે છે, ઉપા કહે છે કે અમે જ્યારે જ્યારે મળીએ છીએ

ત્યારે ત્હેને અંગોઅંગની કાળે-લૂમળે મ્હોર પ્રગટે છે. દેહખંડની ભૂશિરે ભૂશિરે મ્હને જવાલામુખી ભભૂકે છે તેથી કહું છું કે ઉપાનું એ કહેવું મહાઅર્થવન્તી રસઝગ્યા છે. મ્હને જવાલા જવાલા ફટે તો કામળાંગી ઉપાને જવાલાઓને બદલે મ્હોર ઉગે તે યોગ્ય જ છે. વસન્તને આંખે મ્હોર આવે તેમ જીવનની વસન્ત ઉગ્યે માનવરૂધિરમાંની રસિકતાના માનવીને આંખલે એ મ્હોર મ્હોરે છે.

યૌવનના ખીલ માનવીવદને પ્રગટે છે, ત્યારે આયુષ્યની વસન્ત ખેડી દેખાય છે. એ આયુષ્યની વસન્ત તે જ પ્રિયતમની વાંછનાની ઝડપ.

વર્ષાકાળે જેમ પપૈયો પુકારે છે તેમ મનુષ્યનો અન્તર્વાસી વિરહગ્રીભ્મનો સ્નેહતૃષાર્ત પપૈયો એ ઋતુરાજમાં ટહુકાર્યો કરે છે. સહુ કવિવરોનાં ગાન એ ટહુકારનાં માત્ર અનુગાન જ છે.

જમનાને કંઠડે કાનડે બંસી બળવી ત્હેમાં એ ટહુકાર હતો, આત્માની એ આરઝૂનો ખોલ હતો. જીવનના જમનાનાં ઘેરાં જલમાં આત્માની બંસીનો એ શબ્દ ઢોળાયો હતો. ગોપની ગોપી પ્રત્યેની ગોપલાવનાનાં એ ગીત હતાં.

આત્મા જેટલી જ સહુ સદ્ભાવનાઓ એ અમ્મર છે, ને આત્મા જેટલી જ સ્નેહભાવના એ અમ્મર છે. પરબ્રહ્મને પ્રકૃતિને કાળે ને ત્રિણુ ભગવાનને મહાલક્ષ્મીજી પ્રત્યે તે જ ભાવ છે, જેના તણખા પ્રિયજનોનાં પ્રેમમન્દિરમાં આજે એ પૂજાય છે.

અને સ્નેહ તે શું છે? ચોરી છે, લૂંટ છે, દાન છે, કે વિજય છે? ચોરે તે ચોર, લૂંટે તે લૂંટારો, માગ્યાં દાન પામે તે લિહુ, અશ્વમેધ જીતે તે ચક્રવર્તી: એ તો શાસ્ત્રખૂનાં સત્યો છે. ઇન્દ્રે અહધ્યાનો ને સેકસ્તસે લ્યુક્રેશિયાનો પ્રતલંગ ક્ષિધો તે ચોરી; ને રાવણે સીતાનું ને પેરિસે હેલનનું હરણ કીધું તે લૂંટ. એ રસ નથી, રસાભાસ છે; અમૃત

નથી, વિષ છે; જીવન નથી, ખૂન છે. શકુન્તલાના આશ્રમમાં મૃગલી-
ઓના શિકારનો નિષેધ છે. પણ દુષ્યન્ત મહારાજે ભિક્ષુ હતા, તે
સદ્ભાગ્યશાળી એ માગ્યાં રસદાન પામ્યા હતા. રસદેશના મહાવીરોની
એ ધમ્મકા કે આશા નથી હોતી. એ રઘુકુળભાણુ રાઘવ ને એ ગાંડીવ-
ધન્યા અર્જુન તો નિજ રસેશ્વરીનાં ગુણકીર્તન સુણી સ્વયંવરમાં
સંચરે, ત્રંબક તોડી કે મત્સ્ય વેધી પુરૂષાતન પ્રકાશે, સ્વયંવર જીતે,
• ને નિજ સીતા કે દ્રૌપદીની નિજ ગુણવીરત્વને સમર્પેલી વિજયવરમાળ
પામે. રસનો વીરકેસરી સુન્દરીના સૌંદર્યની ચોરી નથી વાંછતો, લૂંટ
નથી વાંછતો, ભિક્ષાનાં દાને નથી વાંછતો: પ્રભુ ભક્તનાં વાંછે છે
તહેવાં સ્વતન્ત્ર ને સ્વેચ્છાજન્ય સુન્દરીનાં સૌન્દર્યનાં સમર્પણ વાંછે છે,
અંગના એ અભિષેક ને પ્રાણુની એ પુષ્પવૃષ્ટિ ઈચ્છે છે. 'રસિકવર!
તહમે જ યોગ્ય છો, લો આ કૂલજાળનાં ફૂલ: ' દેહ ને દેહીના એવા
ઉપહારની પ્રેમીઓને પરસ્પર પીપાસા હોય છે. જે તરણુશ્રદ્ધાથી યોજ-
નગન્ધાને નાવે સાન્તનુ બેઠા તહેવી જ રસશ્રદ્ધાનાં સમર્પણની
નિજ યોજનગન્ધા કનેથી સૌ સાન્તનુને આરમ્બ છે. સુકાન
ને શઠ જેવાં એક નૌકામાં બે વિચરે, ને બે હલ્લેસાંની એક ગતિ
જેવાં બે છતાં એક જીવન વહતાં થાય, એ રસિકોની રસભાવના છે.
સરિતા ધસતી સાગર ભણી વહે, સાગર ઉછળતો સરિતાને સત્કારી
મીઠો થાય, ને રસછોળમાં રસછોળ ગૂંથી પરસ્પરમાં સમાય, એ
અન્યોન્યના ઉરઅલિનન્દન ને રમસત્કારને પ્રેમના મહાવીર રસ-
વિજય કહે છે. એ રનેહ ને એ રનેહનાં જીવન.

પ્રભુએ પ્રકૃતિને સૂર્યકિરણની અર્ચા કીધી ત્હારથી નારી તે
નરની દેવી. પ્રકૃતિએ પ્રભુને પૂર્ણિમાનો ચન્દ્રક કીધો ત્હારથી નર
તે નારીનો દેવ. સ્ત્રીપુરૂષ એક જ અઢાવેલનાં બે ફૂલ છે: કાણુ
કાનાથી ચુડે-ઉતરે ?

પાઠક! દ્વૈતવાદ્યો ભડકે છે ? તો તું રનેહમીમાંસા નહી શીખે.
તું તહને જ વાંછે છે, કે ત્હારી ઉપાને ? ત્હારી ઉપા પોતાને જ વાંછે

છે, કે ત્હને ? દ્વૈતવાદને ખોટો કહેનારાં સ્નેહનાં સાજનિયાં નથી. હું ઉપાને વાંછું છું, ને ઉપા મ્હને વાંછે છે.

एकोहम् बहुस्याम् પરમાત્માએ લાખ્યું ત્હારથી દ્વીવચન તો શું પણ બહુવચનનો જન્મ થયો; ને એ બ્રહ્મલીલા સંકેતશે નહીં ત્હાં સૂધી બહુવચન લાપાવ્યાકરણમાંથી તેમ જ બ્રહ્માંડના વસ્તુવ્યાકરણમાંથી લુપ્ત થશે નહીં.

વડલાનું એક થડે સાચું, ત્હેની કેટલીક ડાળીઓ યે સાચી, ત્હેમની બહુ ડાંખળીઓ યે સાચી, અને ત્હેમનાં અસંખ્ય પાંદડાંઓ યે સાચાં. એ સહુમાં **प्राणस्य प्राण** સમો એક રસ વહે છે, તે જેટલું ખરૂં છે તેટલું જ ખરૂં એ છે કે તે એક જ રસના પરમ તત્ત્વથી પોષાતા અનેક રંગરૂપગુણધારી વ્યક્તિભાવ પણ વિલસે છે.

અદ્વૈતે સાચું છે, દ્વૈતે સાચું છે. દ્વૈત સાચું ન હોય તો અદ્વૈત ખોટું પડે. દ્વૈત વિના અદ્વૈત કોનું ? ઉપા કહે છે કે રાસમાં ફરતાં ત્હેના બે હાથ તાળી પાડવા આકર્ષાય છે, ત્હેવા અમારા સકલ જીવનના દ્વૈતભાવ પરસ્પર ભણી અદ્વૈતભાવે આકર્ષાય છે.

પણ એ જીવનતાળી પડી કે નહીં ? એ કાળે તો અમ સમસ્ત જીવનનો તે મહાપ્રશ્ન હતો.

શ્રુતિવાક્યાનુસાર એક ને બેના ભેદ નથી. પણ એક ને બહુના ભેદ છે. તત્ત્વતઃ એકાનેકવાદ જ ખરો છે. એક જ્યોતિર્વન્તા અનેક તારલિયા ગગનમાં પ્રકાશે છે.

અદ્વૈત શબ્દની સિદ્ધિ દ્વૈત શબ્દમાંથી છે, ને અદ્વૈત શબ્દને વિશે જ દ્વૈત શબ્દ વસેલો છે, તેમ અદ્વૈતભાવની સિદ્ધિ યે દ્વૈતભાવમાંથી છે, અને અદ્વૈતભાવને વિષે પણ દ્વૈતભાવ વસેલો છે. અદ્વૈત કોનાં ? દ્વૈતનાં જ. જગતનાં મત્તપિતાને **वागर्थाविव संपृक्तौ** કહેલાં છે. વાણી ને અર્થ એક છે કે જૂઠાં ? જૂઠાં છતાં એક છે, એક છતાં

જૂઠાં છે. ઉપા અને મહારા જેવાં, પ્રિયતમ અને પ્રિયતમા જેવાં, રાધા અને કૃષ્ણ જેવાં.

વિસર્ગનાં એ ટપકાંતો એક ઉચ્ચાર ને રિટરિયોસ્કાપમાંની એ છળિઓમાંનું એક દર્શનઃ એનું નામ દ્વૈતાદ્વૈતભાવ.

એક કિરણમાં સાત રંગ, ને સાત રંગમાં એક કિરણુઃ એક જ્યોતિનાં અનેક કિરણુ, ને અનેક કિરણુનો એક જ્યોતિઃ એનું નામ એકનેકવાદ.

હું ચે સાચો, ને ઉપા ચે સાચીઃ તું ચે સાચો ને ત્હારી ઉપા ચે સાચી. આપણે સહુ કાંઈ ગાંઝવાનાં જળ નથી, કે રાત્રીનાં સ્વપ્ન-તરંગ નથી. આપણે સહુ અનન્તનાં અજવાળાંવાળા દિવસના વાસી અનન્તનાં કુમાર ને કુમારી છીએ. અનન્તને આંગણે ખેલિયે છીએ, અનન્તની લીલા રચિયે છીએ.

સહુ પ્રિયતમ ને પ્રિયતમા અનન્તના જ વંશનાં વંશજ છે.

સાન્ત છે તે લીલા છે, અનન્તની રસજલની ઉર્મિઓ છે, રસજલ સમોવડ માગી છે.

નરસૈયાએ ગાયું છે કે ‘બલ્લ શટકાં કરે બલ્લ પાસેઃ’ અમને તે ખરૂં લાગે છે. ઉપાનાં મરકલકાં મળે ને મહારાં મરકલકાં ઉપાને પ્રેમના પરમ સત્યોનાં એવાં બલ્લશટકાં જ લાસે છે. વાંચનાર ! તું હસે છે, ને ગાંડા જેવું કહે છે. હશે, તું સાચો હૃદય. હું જ સાચો એમ મ્હાડું ચે કહેવું. નથી. પણ મેરુ રંગે, બલ્લાંડ ગળે, ત્હો ચે ઉપા તો સાચી જ છે. શું તારી ઉપા ચે એવી સાચી નથી ? ને એ ત્હારી ઉપા ચે એવું લાખતી નથી ? પૂછી બેજે-સંકા હોય તો ફરીથી એક વેળા એવાં ‘બલ્લશટકાં’ કરીને.

ને-સૌન્દર્ય સૌન્દર્યને ખોલાવે છે, રસિકતા રસિકતાને આમન્ત્રે છેઃ અસૌન્દર્યને નહી, અરસિકતાને ચે નહીં, કારણ કે સૌન્દર્ય નીતિ ને પ્રભુતા છે, અસૌન્દર્ય અનીતિ ને અપ્રભુતા છે. મનુષ્યની પ્રથમ

સહજ વૃત્તિ પુણ્યની છે, મનુષ્યની દ્વિતીય અને વિકૃતિત વૃત્તિ પાપની છે. તેથી જ પ્રભુનો પુણ્યઆશ્રયક સૌન્દર્યોલિમુખ છે, ને અસૌન્દર્યોલિમુખ નથી.

અને સૌન્દર્ય એટલે ઘોળો રંગ જ નહીં હો ! એમ હોત તો પ્રભુનો પુર્ણાવતાર અસુન્દર કહેવાત, ને રસમૂર્તિ રાધિકાજી અસૌન્દર્યનાં ઉપાસક ઠરત.

પ્રકૃતિ દેવીના મહાપ્રાસાદમાં સુન્દરતા નિયમ છે, અસુન્દરતા અપવાદ છે. ને અપવાદોમાંથી સિદ્ધાન્તો સારવવાનો ઇન્કારો તો મૃગજળ ને સર્પરજ્જીવમનાં સ્વપ્નખળમાં રમતા વેદાન્તાચાર્યોને કાજે જ રહેવા દો. અસુન્દર ફૂલ કે અસુન્દર તારો કયાંઈ દીકાં છે ? પરમાત્મા પરમ સૌન્દર્યનિધાન છે, તેથી પ્રભુનાં પુત્રપુત્રીઓ સૌન્દર્યપૂર્ણનાં પૂજારી છે. રસેશનાં રસસન્તાનોને રસસુન્દરતાની પ્રભુતાનાં આકર્ષણ છે.

મનુષ્ય સ્વભાવસુન્દર છે, શું નર કે શું નાર.

ળીજમાં રસ છે તહેનું પ્રાકૃતિક મૂર્તિસ્વરૂપ તે પુષ્પ : તેમ નરનારીની અન્તરૂવાસી રસિકતાનું પ્રાકૃતિક પ્રતિમાદર્શન તે સુન્દરતા. રસનાં જન્મેલાં પુષ્પો તે સૌન્દર્ય. એ કારણે જ રસિકડાં સૌ સુન્દર હોય છે, ને સુન્દર સહુ રસિકડાં હોય છે. પ્રિયજનના દેહ દેહનાં સૌન્દર્યને વાંછે છે, પ્રિયજનના આત્મા આત્માના સૌન્દર્યને વાંછે છે. પ્રિયનું શું શેને વાંછતું નથી ? પ્રિયનું સકલ સૌન્દર્ય પ્રિયના સૌન્દર્યસર્વસ્વને વાંછે છે.

વિશ્વની વિકૃતિઓ તહેં નિરખી છે ? બલાત્કારે વિધવા રહેલી કે યૌવનયુગમાં કુમારિકા રહેલીને નિરખી મ્હને વિશ્વની વિકૃતિઓ ને વિધાતાની વિચિત્રતા યાદ આવે છે. મ્હને તો એ ફૂલડાં વિનાના ફૂલછોડ લાસે છે. ઋતુરાજ જન્મે એ જાણે મ્હોર વિનાના આંખ-લિયા ઉભા.

નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કે બ્રહ્મચારિણી પૃથ્વીને પગથાર બ્રહ્મવેલીનાં બ્રહ્મકૂલડાં છે. સ્મરણસંગી પ્રેમવ્રતિયાં વિધુર કે વિધવા સંસારના અધોર મહાવનમાં રહેતાં સન્તજન છે. પણ સંજોગજ્ઞાતકારની વિધવા ને કુમારી નવયૌવનાઓ તે વસંતપૂર્ણિમાની ધન્ય ચન્દ્રિકામાં પ્રગટેલી હોળીઓની જવાલાઓ ભાસે છે, અણપૂર્ણ દાડની ચિતાઓ લાગે છે.

બાળલગ્ન ને પ્રાદલગ્ન બન્ને ખોટાં છે. રસશાસ્ત્રમાં તે યૌવન-
 ૦ લગ્ન જ સાચ્યાં છે.

બ્રહ્માંડમાં જે વિધનાં મહાબળો છે: કેન્દ્રગામી ને કેન્દ્રાપગામી. ત્હેમાં એક કોટિ દેવની, બીજી શયતાનની; એક તેજની, બીજી અંધ-કારની; એક જીવનની, બીજી મૃત્યુની. એકનો પરિવાર રહેવાત્સ-લ્યાદિ સમન્વયી વિભૂતિઓ, બીજાનો પરિવાર ઇર્ષ્યાદ્રેષાદિ કુસંપિણી પ્રવૃત્તિઓ. સૂર્યમાલાઓના ને સમસ્ત વિરાટના ચક્રરમણ ને ધરીરમણ પ્રગટયા ત્હારથી અહૂર્મઝદ ને અહુરમનના, દેવ ને દાનવના, મહારાસ જન્મ્યા છે.

નરનારીનાં મહાગુરુવાકર્ષણ કેન્દ્રગામી છે, ને તેથી દૈવી, અહુ-ર્મઝદનાં છે. માટે જ આટઆટલા યુગ વીત્યે એ ત્હેનાં યશોગાન ગાતાં કવિગણ વિરામ્યા કે થાક્યા નથી.

મહુને થાય છે કે અહોરાત્ર ને આયુષ્યના અન્ત સૂઝી ઉપાની આ કથા આલેખ્યાં જ કરૂં. પણ આંખે મ્હોર ખેસે એટલી દેરીઓ ન ઉતરે, ને મનુષ્યને અલિલાપ જાગે એટલાં ક્ષણ ન હોય.

પૃથ્વી ઉપર પહેલો સૂર્ય ઉગ્યો, ને મનુષ્યે એ માર્તંડરાજનાં પ્રથમ દર્શન અકિત નયને કીધાં એવાં આશ્ચર્ય પ્રિયતમના પ્રથમ સૌન્દર્યદર્શને પ્રિયજનને થાય છે. સારા દિવસભર કુતુહ્લોચને નિર-ખાયેલો ભારકર રજની ઉતરે આથમે, ને અન્ધકારની વાદળગુફામાં પહેલી વાર રૂમે, ને માનવઆંખડી દિશદિશની ઝાડીઓમાં એને શો-ધતી ભમે, એવાં પ્રિયનાં પહેલાં આકર્ષણ પ્રિયજનને આકર્ષે છે. પ્રાતઃકાળે પુનરપિ સૂર્યોદય ઉગ્યે અન્ધકાર ધોવાય ને અજવાળાં

અવની ભરી હિડી રહે એટલે એ ભાસ્કરનાં ભર્ગનો પૂજ્યભાવ પ્રગટે એવો પૂજ્યભાવ બ્રહ્માંતે બ્રહ્માઓ માટે પ્રગટે છે. પ્રભાતના અશ્વોદય સરિખડી એ પૂજ્યભાવની કાન્તિમામાંથી સ્વવારની મધુરીશીળી પ્રભાસુધા સમી વત્સલતાની પરિમલવન્તી પાંખડીઓ ઉઘડે છે, અને મધ્યાહન તપતાં ઉન્હાળાના બપોર સમી મધ્યેશ્વરઓનો એ ઉભરો મ્હડે છે. પૂણિમાની રાત્રીએ એ સૂર્યરાજના સ્નેહાવતારરૂપ ચન્દ્રરાજ રાત્રીભર પ્રકાશે છે, જે કે તે સુધાકરમાં શશાંકનો ચન્દ્રક, તેજવદને શ્યામ છુદ્દણા જેવો, વિરાળ રહે છે. ને એ પુણિમાની રજનીમાં ચન્દ્રકા સરિખડી રસલીલા ફૂદડી ફરે છે, ને ભાવનાનાં નૃત્ય, જ્યોત્સ્નિકાની ઉર્મિઓ સમોવડાં, સુશક્તિ હાસ્ય હસી રહે છે. પણ એ ચંદનીના મહાસાગરને એ તલ છે, અતલ નથી; ને સંસારની એ અપૂર્ણતામાં વસેલી પરમ કંચળતા કાલાવકાશભરમાં નિત્યપથરાએલી રહે છે. એવી રસની ભેદાવલિ ઓર છે. ને સાગરની તરંગાવલિ ગણી જાય નહીં, તેમ એ રસની ભેદાવલિની એ પરંપરા ગણી ગણાય એવી નથી. જીવનના સૂર્યની ને સૂર્યતેજની એ ગહન ભેદાવલિ છે. પણ રસાનન્દની ભેદભૂમિકા તો સૌથી એ ગહનતમ છે. ઋષિઓએ ઉચ્ચાર્યું કે **રસો વૈ સઃ** એ શાશ્વત મોક્ષભૂમિના ભેદમહેલો દેવમણિએ બાંધ્યા છે ને દેવરતને શણગારેલા છે.

સ્નેહની સમાધિની કથા કહેવી હજી અધૂરી છે. વાંચનાર ! કંટાળ્યાં તો નથી ને ! પ્રેમનાં પૃથક્કરણ કરવાં તો મ્હને એ નથી ગમતાં; પણ ઉપાની પુણ્યકથા કથતાં મ્હને તો સદા પરમ પ્રમોદ જ છે. ત્હારા પ્રિયતમના ભાવમાં ઉડવું શું ત્હને કદી થકવે છે ?

જન્યતસ્વપ્ન તો સહુએ દીકાં છે. ખુલ્લી આંખ આગળથી જગત અલોપ થાય એ તો ત્હેં ય અનુભવ્યું છે. પોપચાંન્ન પડતા ખુલ્લા છતાં ને કીકીના હીરા તેજસ્વી છતાં દષ્ટિમાંના દૈવત ઉપરામ પામે, ને દરિયાના ઓટ સમી દષ્ટિની ભરતીનો ઓટ થઈ એ કિરણો

અન્તરમાં સંકીર્ણ થાય એ તો તહારાથી પણ કાંઈ અજાણ્યું નથી. વિચારને વિમાને આત્મા ઉડતાં સ્થૂલ સરી પડે, ઇન્દ્રિયો ઝોસરી જાય, ને ચેતનવિદ્યુત આત્માના અલ્પમહેત્વમાં જઈ સંકેતો વિરાજેઃ એમાં તો તહેને આશ્ચર્ય કે અમત્કાર લાગતાં નથી.

તહેને જે કાંઈ કાંઈ વેળા સહજસાધ્ય છે, યોગશાસ્ત્રના શાસ્ત્ર-
વિજ્ઞાનીઓએ તહેને યત્નસિદ્ધ કીધું છે. નગરનાં ભકતજન જેમ દેવ-
મન્દિરમાં ઉભરાય તેમ દેહનગરનિવાસિની ઇન્દ્રિયો ને વ્રતિઓ આત્મ-
મન્દિરમાં દોડી આવે છે. પણ મહામહત્તેનો ભકિતભાવ મન્દિરના
ધુમ્મટ દોડી ગગન ઝોળંગી અલ્પલોકમાં વિચરે છે, તેમ યોગીશ્વરો
યે દેહનાં દૈવત સંકેલી લઈ, ચેતનવિમાનમાં આરૂઢ થઈ, માનવીના
સંસારમાં, વિશ્વના અનન્ત ઓમવિસ્તારમાં, ને પરબ્રહ્મના અલ્પલોકમાં
ઉડે છે. પ્રાણુવિનિમય, પરકાયાપ્રવેશ, અલ્પસમાધિ, એવાં આત્માનાં
ઉદ્ધયનની પ્રક્રિયાઓના પૃથક્ પૃથક્ પારિભાષિક નામ છે.

સ્નેહયોગ, સ્નેહજીવન, સ્નેહસમાધિ એ એવાં છે. સ્થૂલપ્રવેશી
કિરણોની પેઠે પ્રિયતમચેતનનાં સ્નેહકિરણો પ્રિયજનચેતનનાં સ્નેહકિર-
ણોથી ગૂંથાય, દીક્ષના તન્તુઓ વણાઈ એક દિલ્લોર રચાય, એ સ્નેહ-
યોગીઓનો સ્નેહયોગ. ઊરના ઉભરા રૂઝીરમાં ઉભરાય, ને વેલીઓની
પાંદડીઓ સમોવડી ગૂંથાએલી જે શરીરીની શરીરપાંદડીઓ સંસાર-
વાડીમાં એક માંડવડે સોહાય એ સ્નેહસંસારીઓનાં સ્નેહજીવન. દષ્ટિમાં
ખંડો છતાં યે દેહને ન નિરમે, ગૂંથાયેલી ડાળીએ ડાળી જેવાં અંગે-
અંગ ગૂંથાયાં છતાં અંગમાંથી વીરમેલાં ચેતન, પૃથ્વી ઉપરથી ગગનમાં
ઉડતાં તેજગ્નાણુ સમાં, સ્નેહના અન્તરિક્ષમાં એ પંખીની જે પાંખ
જેવાં જે છતાં એક-કુશળગતિ સાધતાં પરમ રસભોમમાં જ વિચરેઃ
તે માનવીની સ્નેહસમાધિ. સ્નેહનાં એ ત્રણે સ્વરૂપ-યોગ જીવન ને
સમાધિ-પુણ્ય છે, પ્રભુતા છે, જગતનું સૌંદર્ય છે, સંસારમન્દિરમાંની
દેવપ્રતિમા છે, અહાંસમાંની આહી રસકલા છે.

સ્નેહબાણે સ્નેહીજનના હૈયાં કાણે વીંધી નથી બાંધ્યાં ? સ્નેહ-
યોગના પરકાયાપ્રવેશ સ્થુભબવવા પડશે ?

આહી સ્થિતિનાં અલ્પમહેલનાં અલ્પનેજ કેવાં છે ? અગ્નિ જેવાં
બાળનારાં, કે અમૃત જેવાં દારનારાં ? સ્નેહમુક્તિની એ પરમસ્થિતિનો
એ તાજો છે. સ્નેહનાં તેજે પિયૂષપ્રસવન્તાં છે. નથી એ મદિરાનો
નિશો, નથી એ ઝહેરનાં મૃત્યુ, નથી એ વહૂનીની ઝાળ. સ્નેહની
આહી સ્થિતિ તો પ્રસન્નતા ને સૌમનસ્ય છે, વસન્તતા ને ચિત્તપ્રસાદ છે.
પ્રેમના પરમ રસાનન્દ તો સમ્યગ્દાનન્દની જ કક્ષા છે.

સુજનજૂની રસિકતાની એ ભેદભૂમિમાં એમ અમે રમતાં હતાં.
ઉપાના રસભાવ મ્હને વાંછતા ને મ્હારા રસભાવ ઉપાને વાંછતા.
ઉપાની કવિતા મ્હને યોગ્યાવતી, ને મ્હારી કવિતા ઉપાને યોગ્યાવતી.
એમ અમારા રસજીવનનું મહાકાવ્ય રચાતું હતું.

આ સુખડાંનાં લોલુપો ! સ્નેહ કેવળ સુખ નથી. નહીં તો વિપ્ર-
લંભ શૃંગારનો દુઃખયુગ સ્નેહયુગ ન કહેવાત.

સ્નેહ એટલે જીવનજ્યોત, સકલ સંસારનો અમૃતદીવડો. આયુ-
ધ્યયાત્રાની એ પ્રેરણા છે, અલ્પધામની તે પાંખ છે.

સ્નેહજન્મની તિથિથી જીવનમાં કવિતા જન્મે છે. જો જીવનમાં
કવિતા ન જન્મે તો બાળુજો કે જીવનમાં સ્નેહ જ જન્મ્યો નથી.

એ સ્નેહવર્ષા વરસતાં જીવનમાં ઉત્સાહ સાહસ વીરત્વના ફવારા
હડી રહે છે. શરદનાં જલ જેવાં નિર્મળ ને વેગવન્તાં જીવનનાં જળનાં
પૂર સ્નેહની ઋતુમાં વહે છે.

વાંચનાર ! એ ચિરકાળની ભેદભૂમિકાને એક પડો એ ત્હારે
કાળે ઉઘડ્યો કે નહિ ? આ શબ્દોમાં ત્હારા આજના અનુભવ નહીં
ને સ્મરણો હોય ત્હો એ ઈર્ષ્ય છે; સ્મરણો નહીં ને આશાઓ હોય
ત્હો એ પૂરતું છે. પૂર્વમાંથી નહીં તો પશ્ચિમમાંથી પડછાયા પડે જ

છે, તેમ ત્હારાં ભૂતકાલની નહીં તો ભવિષ્યની છાયાઓ આમાં ત્હને નિરખાવે !

ઉપા અને હું એ ચિરકાલની ભેદભૂલામણીમાંનાં જૂઠાં જૂઠાં વનમાં ત્હારે તો ભમતાં હતાં, ને એક બીજાને આગ્રેથી ખોલાવતાં હતાં. અમે એ પ્રેમનાં આમન્ત્રણનાં ગીત સાંભળતાં હતાં. કદી કદી કંઈક રસજલને તીરે મળતાં ને આનન્દતાં. ત્હો એ એ ભેદ અદ્ય જ અમને ઉકલતા. એવી જ છે અટપટી એ સ્નેહના સનાતન ભેદોની ગહન ભૂમિકા.

સરિતાને એ કાંઠડે બેઠેલાં ચક્રવાક ને ચક્રવાકી રાત્રિભર પરસ્પરને પોકારે, તેમ જીવનની સરિતાને એ કાંઠડે બેઠેલાં હું ને ઉપા પરસ્પરને અન્ધકારમાં પોકારતાં હતાં. સમસ્ત જીવનના તે પોકાર હતા, આખા આયુષ્યા એ ઉચ્ચારણ હતાં. અનન્નતાના આંગાવાડિયાની બે કાયલો જાણે પરસ્પરને પોકારતી હતી.

સ્નેહેશ્વરના આશીર્વાદ ઉતરે સ્નેહનાં સૌ પંખિયાં ઉપર.

સંજીવન

વાંચનાર ! ચમત્કારને ત્હમે માનો છો ? મહેં તો જીવનમાં ચમત્કાર જોયા ને અનુભવ્યા છે.

ફરતી ફરતી વળી વસન્ત આવી. પણ મ્હારા અન્તરની વસન્ત પાછી નહીં જ પધારે એમ મ્હને લાગ્યું.

ફૂલરોપને કળીઓ બેઠી, કળીઓ ખીચી ફૂલ થયાં; પણ મ્હારા આશાના ફૂલરોપને કળી થે ન બેઠી, ને ફૂલ પણ ન ઉઘડ્યાં.

ઉપાને આંગણે ગુલાબનો યગીચો હતો. તે યગીચાની ક્યારી ક્યારી જાણે ફૂલભરી છાગ યની રહી. દવાડીમાં ફરતી ઉપા પ્રકુલપુષ્પ ગુલાબના છોડ જેવી પ્રકાશતી. ત્હેને ગૌર દેહે ગુલાબની પાંદડીઓ ઉઘડી રહી હતી. ત્હેના શ્વેત સાળમાં ગુલાબી ગલ હતા. ત્હેની વેણી ઝીકભરી ગુલાબી મખમલપટ્ટીથી ખાંધી હતી. ત્હેના મુખડે દેવગુલાબ પ્રગટનાં હતાં. ઉપાના અંગોઅંગમાંથી ગુલાબની સુવાસના જગતની વાડીમાં ભૂકતી: જાણે ઉપા ગુલે ગુલાબની ગૂથેલી પૂતળી જ ન હોય !

ને એ ગુલાબપૂતળી ફરતા કાંટા હતા, વીણવા જતાં મ્હને તે વાગતા.

અમારે દેશ વસન્ત બ્હેલી આવતી. વસન્તપંચમીએ તો વાડીઓ ભરી ભરી ફૂલની છાગ જેવી ઉઘડતી.

- ધનુર્માસ વીતી ગયો હતો. મંગળાનાં દર્શન કરવા ઉપા માતાની સોડમાં લખાતી લખાતી જતી ત્યારે પ્રૌઢ વ્યોમસુન્દરીને દેહે અરુણાતી કુંકુમરેખાઓ ઉજળતી વિરાજતી હોય એવું દર્શન થતું. દેવદર્શનથી પ્રકુલ્લેષા ઉપાના વદને દેવનાં અમૃતઅન્નવાળાં રમતાં. ધનુર્માસમાંના ઉપાના એ દેવી રંગ આજ અનેકધા ઉદ્ધેસા ઓપતા હતા. ફૂવારાની ધારા સમેવડા, ઈન્દ્રધનુષ્યના ઉર્ધ્વરેખ દેવકિરણ સરિખડા આયુષ્યના અજળ સ્વર્ગરંગો ઉપા ફરતા એમેર સ્ફુરતા. અંગમાંથી અમર તત્વની જાણે ઉર્મિઓ ઉજળતી. રોમરોમમાંથી આત્માનાં અમૃતની સેરોનાં ફેરાંઓ ઉડનાં.

પણ ગગનની અદ્ભુત સુન્દરતા દર્શન કરવા કાળે છે, પોતાની કરવા કાળે નથી; તેમ ઉપાની સૌન્દર્યપ્રજ્ઞાનાં એ મ્હારે તો માત્ર દર્શન જ કરવાનાં રહ્યાં હતાં.

નગરમાં લગ્નોની ઋતુ ખેડી. જાલકને જાલિકા કેટલાંક પરણાવતાં, તો પ્રૌઢાઓને પ્રૌઢ કેટલાંક પરણતાં. કુલને કુલીનતા કચ્છાંક પરણાવતાં, તો ધનને ધન કચ્છાંક પરણતાં. કચ્છાંક કચ્છાંક યૌવનને સુન્દરતા પરણતી. દાઢક પ્રસંગે નરનારીનાં દેહી ગુરુવાકર્ષણને પરિણામે નરનારીનાં પ્રાકૃતિક રમ્ય મૂલતત્વોનાં લગ્ન થતાં. એ સહુને લગ્ન માની, જગતની સર્વ પ્રજાઓની પેડે, અમારો સંસારે સન્તોષાતો. હાર્યાં જેવાં પગરણ માંડનારાં એ કેટલીક વાર જીતે છે તેમ એ સંસારલગ્નમાંથી એ કાઠ વેળા અદ્ભુત દંપતીયુગલ જન્મતાં. પણ દુનિયાંના લગ્નમંડપોમાં પ્રેમદેવની પ્રતિષ્ઠા તો દ્વચિત-દ્વચિત વિરલ જ થતી.

એક વેળા સાયંસંધ્યાએ મન્દિરની અગાશીમાં ઉપા અને હું રમતાં હતાં, ને તે વેળા ધૂમકેતુ ઉગ્યો હતો. ઉપા અપશુકન સહમજી, ખડીની, છતાં ધૂમકેતુના તેજસ્વાપની લગ્ય શોભાથી સૌન્દર્યમુગ્ધ, ઉભી. ઉપાના ઓઢણાનો છેડો મ્હેં માથેથી ઉતાર્યો, ઉપાનો અંખોડલો છોડી વાળની ધારાઓ વિખેરી નાંખી, ને મહી શ્વેત

ફૂલડાંની તારકાવલિ ગૂંથી. પછી કહ્યું: ઉપા ! ત્યારા વદનના તેજ-
અક ફરતી જેવી આ ફૂલધારાઓ વરસે છે, તહેવી જ ધૂમકેતુના તેજ-
અક ફરતી તહેની તેજસ્વી ફેશધારાઓ વરસે છે. ઉપા ! તું ય
મ્હારો ધૂમકેતુ.

મનુષ્ય જોલે છે, ગગન ઝીલી લે છે, ને પ્રારબ્ધ ઓછો વધતો
પડે છે. અપશુકનનો જોત્ર અવિચારથી યે કાઢ જોત્રશો મા.

મન્દિરમાં અમે 'પ્રેમ' 'પ્રેમ' રમતાં ત્યારે કોઈક ચોક્ષસિયાને
તે ન ગમતું. હું તો કહેતો કે સ્ત્રીપુરુષો ભેળાં ભાવહિન્ડોળે રહડે
એવે કીચે દેવમન્દિરે કે લોકમન્દિરે આત્મા એમ રસમૂલે મૂલતો
નથી ? આત્માની સારી યે સારંગી ગાજતી હોય ત્યારે શું પાસે
પાસેના તારો નહીં કંપે ?

પણ અમારા હૃદયતારોને તો વચમાં અન્તર દાળી અળગા
કીધા હતા.

નિરાશાનો મારો એકાન્તવાસ મૂકી હું યે એક વેળા નગરમાં
ગયો હતો. સૂર્યતેજની પૃથક્ પૃથક્ રંગપ્રભાથી શણગારાયેલી રંગસર
વાદળીઓ સમી સુન્દરીઓ નગરના ગગનની શેરીએ શેરીએ ને એકે
એકે ધૂમતી હતી. સન્ધ્યાના વિધવિધ સુવર્ણ વીણી વીણી તહેમના
પટ ગૂંથી ગૂંથી જાણે કુલાંગનાઓએ ઓઢણાં ઓઢયાં હતાં. શરીરની
શોભાને ઢાંકતાં છતાં સવિશેષ વિકસાવતાં પયોદપરિધાન, ચન્દ્રકલાને
ઝીણુંઝીણું આચ્છાદતી તથા વિલસાવતી આછી અબ્રમાળા સમાં,
ઉડતાં હતાં. નગરને એક જાણે વીજળીઓના ચમકાર ચમકતા.

અમરતો જ નગરમાં હું ગયો હતો, ને પગલાંને આગ્રા ન હતી
કે કચ્છાં જવું. પણ એનની વૃત્તિઓને નિરન્તર અનુસરતા ચરણો
અન્તરની અણુખોલી એષણા સ્હમજી ગયા હોય તેમ તે જ દિશામાં
વળ્યા. ઉપા જે અગ્રારીએ ઉગતી તે અગ્રારી નીચે દેહને મ્હારા

પદ્મસો લઇ ગયા. દેહી તો સદા, વાયુ ને આલ જોવો, ત્યાં જ વસતો હતો.

ત્યાં તો વસન્તનો બાગ ખીલેલો હતો. સૌન્દર્યના તે મહેલમાં સુન્દર શણુગારવતી સુન્દરીઓ, ફૂંડે લચ્ચી-નમી જતી રસડોલનત વેલીઓ સમી, જતી આવતી હતી, ને ત્યાં ગીત ગવાતાં હતાં. કાનની ધન્દ્રિય મ્હારી સતેજ થઇ ને સાંભળ્યું તો તે લગ્નગીત હતાં. નગરની અનેક હવેલીઓમાંથી આવતા હતા તેજ એ ગીતશબ્દ હતા, પણ આ સૂરોએ તો આત્માને બહોલી નાંખ્યો; એ ગોરસની છાશ કરી નવનીત ઉતારી ધૂળમાં ઢોળી દીધાં.

કોઇ બોલ્યું કે ઉપા પરણે છે. 'ઉપા પરણે છે' એટલા જ મન્દ શબ્દોએ કાનના પડદા ચીરી નાંખ્યા, મર્મસ્થાનને મૃત્યુબાણ માર્યા ને આત્માને મૂર્છા ખવરાવી.

એક બટન દામે ને વીજળી ઉજળી મહેલના મહેલ તોડી લાગી ઉડાડી મૂકે, તેમ તે બે શબ્દો શ્રવણમાં પડતાં ચેતન મ્હાડે સકલ ઝગમગને જગ્યું, ને શાન્તિના મહેલ હતા ત્યાં ગંગાનાં પૂરના ઉજળાટ ઉજળા લાગ્યા.

કૃષ્ણપક્ષ પક્ષટ્ટી આ તો તક્ષાતલની તમીચા સન્મુખ આવી ઉભી.

ઉપા કુમારીનું કૌમાર કોઈક અલગવશે ? એ નિર્દોષતા, એ સ્પર્શપ્રતિત ન થયેલ કુમારીત્વની કુમાશ કોઈક કરમાવશે ? એ અદ્ભુત લોકોત્તર સૌન્દર્યનું કોઈક હરણ કરી જશે ? એના અંગની 'અદ્ભુતા દામન'ને કોઈક છોશે ? એ અલગવવા મ્હને લાલસા હતી, એ કરમાવવાની મ્હને લલ્પતા હતી, એ સૌન્દર્યની અદ્વિતીય સીતાનું હરણ કરવા હું તૃણપ્રતો હતો, એ લોકપાવન પાલવડે ભાત પાડવા હું વલખાં મારતો હતો; તે સહુ હું ભૂલી ગયો ; કોઈકને રાક્ષસ કહ્યો, કોઈકને રાવણ કહ્યો; પણ મ્હારા ઉરની લંકામાં રાવણ જીવતો હતો ત્હેને મેં નિરખ્યો નહીં.

જગતશોભન તે પીયૂષપાંખડી ચન્દ્રકલાને કાંઈક રાહુ ગણી જશે.
ત્રિલોકનો સૌન્દર્યનો મુગટ—

તે ગીતની મધુરતા મ્હને કડવી લાગી. તે રૂપવન્તી અંગનાઓ
મ્હને વિરૂપા સૂર્યનખાઓ દેખાઈ. તે ઉજળું પ્રભાત મ્હને
અમાવાસ્યાનો અન્ધકાર ભાસ્યો. જગતનો સુધારસ મ્હારો ઢળી ગયો,
ને વિપત્તિ વહીઓ ઠામ ઠામ ઉગી નીકળી.

જગત ! તું કડવું છે કે મીઠું ? તેજસ્વી છે કે અન્ધકારમય ?
જગત ! તારો મૂળ એક પ્રાકૃતિક રંગ કાણે નિરખ્યો યા કલ્પ્યો છે
કે મ્હને કહે ?

સૂર્યતેજથી ભરેલું મ્હારું તે સ્હવાર હતું, પણ તે સૂર્ય ઓગિ-
ન્તાનો આથમ્યો, ને મ્હારી જીવનની ખીણમાં નિખિડ અન્ધકાર ઉતર્યો.

એ આથમતા સૂર્યનાં કિરણકિરણમાંથી કૌવચતા કાતરા ઉડી
આવી મ્હને કરડવા લાગ્યા.

તે દિવસે હું નગરમાં ભમ્યો, જનસમાજની મેદનીમાં રખડ્યો,
પણ નયને કાંઈ એ નિરખ્યું નહીં. મ્હારી આંખે જાણે અન્ધકારનાં
અક્ષમાં પડેયો હોય, તેમ પુરજનોમાં ઉઘાડી આંખે હું વિચરતો, પણ
કાંઈને દેખતો નહીં.

સ્હવારે નદીએ ન્હાવાને ગયો. નદીમાં મન્દ મન્દ વહેતાં પાણીની
પાંખડીઓમાં ઉપાને મન્દ મન્દ હસતી ને વહી જતી જોઈ. સૂર્યનાં
કિરણો જેમ જલલહરી ઉપર પડતાં, અમકતાં, ને વિહરતાં વહી જતાં,
તેમ ઉપાને વહેણમાં વહી જતી નીરખી. દૂરથી આવતાં પાણી છાતી
આગળ ધડીક આવી—વસી—રમી ધીરે ધીરે નાયતાં નાયતાં દૂર ને દૂર,
ને તેથી એ દૂર જતાં હતાં, તેમ ઉપાને એ આવે ને આવે, ને તેથી એ
આવે, જીવનની ક્ષિતિજ ઉપર ને ત્હેની એ પેલી પાર વંહી જતી નિહાળી.

સાકરની પૃતળી જલમાં ઝોગણી જાય તેમ ઉપાને નદીના
જલમાં ઝોગણી જતી દીડી.

ન્હાનાં ન્હાનાં ત્વચાનાં સહુ છિદ્રો ઉઘડ્યાં, ને સહુ છિદ્રમાંથી આત્માનાં ઝરણુ નિર્ઝરી જતાં લાગ્યાં

ભોજનના અમૃતથી આત્મા પોપાય છે એમ સહુ કહે છે; પણ મૃતને તો તે દિવસે એ વિષ લાગ્યાં, ને તે વિષ ખાધાં છતાં યે દેહ કે દેહીને મૃત્યુ ન આવ્યાં. ઉરનો વૈશ્વાનર મ્હારો અતૃપ્ત હતો. એ અન્તરના અગ્નિકુંડની જવાલા વણુઆદૃતિ ઉછળતી હતી, તેથી •ખાધાથી ભૂખ કે પીધાથી તૃપ્તા મ્હારી શમી નહીં. શાન્તિ દેહને પોપવામાં નથી, પણ આત્માને પોપવામાં છે એટલું હું ત્હારે, ન્હારી અક્ષય ઓસરી ગઈ ન હોત તો, સ્હમજી શકત.

ખપ્પોર થયો, મધ્યાહ્ન તપ્પો, ને ઉપાની ને મ્હારી ઉપ્માની જવાલાઓ જાગી ઉઠી. જે ત્હેનાં અંગમાંથી શીતલતા ને મધુરતા પસરતાં, તે જ દેવઅંગોમાંથી વિરાટની મહાજવાલાઓ ઉડતી લાસી. ત્હેના લક્ષાટમાંથી મધ્યાહ્નનો અનલલડકો લયુકતો દીડો. સતી ચિતાએ ચહડે ત્હેવી તે સળગતી લાગી. મધ્યાહ્નના કિરણકિરણમાંથી નવું મધ્યાહ્નન પ્રજ્વળતું. જાણે પ્રહ્લાંડની પ્રચંડ હોળી કાઢ્યે સળગાવી ન હોય ને ત્હેમાં પ્રહ્લાંડ ગધું સળગતું ન હોય !

અગ્નિની કુંલી જેવી ઉપાની અગ્નિમૂર્તિ આંખડી આગળ ઉછળતી.

મધ્યાહ્ન નમ્યો. મધ્યાહ્નોત્તર જગનની ઝાયાઓ લગ્યાવા માંડી તેમ તેમ મ્હારા અન્નરની યે ઉંડી ઘેરી ઝાયાઓ લગ્યાછને પડી. જગતમાં જેવા તેજઝાયાના અટાપટા હતા, અન્તરમાં યે ઉપાયિન્તનના અને ઉપાની અનાસિદ્ધિના તેજઅન્ધકારના ત્હેવાં પાટા પડેલા હતા. આશાભર્યાં વિશ્વમાં તે નિરાશાની સ્હાંજ હતી. તૃપ્તિવન્તા જગતમાં તે અતૃપ્તિનો લડકો હતો; ને લડકામાં યે તે મહાધુમ્રના વાદળપટ હતા.

નગરને પાદર વડનાં જૂથ છે, ને જૂથમાં અનન્ત જલતી વાવ

છે. નગરનારીઓ એ વાવનાં જથ્થા ભરી લાવે છે, નગરજનો એ વાવનાં જથ્થા પીએ છે. નગરનું યૌવન ત્યાં સહાંજે સહાંજે ખંસી વાય છે.

હું તે સહાંજરે ત્યાં ગયો, પણ મ્હારી ખંસી વીસરી ગયો. યૌવનના દેવ જેવો એક કુમાર ત્યાં ગીત ગાતો હતો.

તેણે ગાયું કે:

આશાભર્યો એક યુવાન આવ્યો: ખંસી વાધ: તેણે સાંભળી, પણ ન સાંભળી કરીને તે ગઈ.

વળતે દિવસે યે તે યુવાન આવ્યો, ને ખંસી વાધ: તેણે સાંભળી, મીઠું શું હતી, ને ગઈ.

વળતે દિવસે તે યુવાને ન આવ્યો, તે યે ન આવી. પણ જગતની ઘટમાળ ઘૂમતી જ હતી.

એકની ખંસી ને એકનાં હાસ્ય ઉભયનાં અન્તરમાં ચિરંજીવ સ્થપાયાં? પ્રતિષ્ઠા ને પૂજા પામ્યાં? કે નહીં?

હું ગીત ન સ્કમજ્યો, ને ત્હેના ગીતશબ્દે યાદ નથી. તે અન્ને પરણ્યાં કે ન પરણ્યાં? કોઈ કહેશે કે એમનાં સૌભાગ્ય ઉઘડ્યાં, કે સ્મરણમાં જ રહ્યાં?

જીવન કેવું છે? ખંસી જેવું નથી? સુર નીકળ્યો ને ઉડ્યો, ને ધીરે ધીરે જગતની ઝાડીઓમાં વહતો વહતો આથમ્યો. એકલવાયો કે એલડીએ? ઉત્તર આપો, ઓ જગતના લોક! પોતપોતાનો પૃથક પૃથક ઉત્તર આપો, એ જીવનના મહાપ્રશ્નનો.

સહાંજની શીતલતા આવી ને આથમી. પશ્ચિમમાંનાં તમલોહવર્ણાં વાદળાંઓના જેવી અગ્નિની ચારીઓ મ્હારા અન્તરમાં તે પાથરી ગઈ.

સન્ધ્યાના તાણવાણા ગૂંથાઈ ગૂંથાઈ રાત્રિ પડી ને મ્હારા યે જીવનનો દિવસ આથમ્યો. જીંદગીનું નાટક સમાપ્ત થયું લાગ્યું, ને આખરનો કાળો પડો પડ્યો. વિશ્વકીલાનો પાર આવ્યો લાગ્યો, ને શિયાહ વાદળની અમેલ ઝાલરે એમેર લટકી રહી,

પણુ વિશ્વક્ષીલાને પાર નથી. દિવસ આથમ્યો તે રાત્રિનો ચંદરનો પથરાયો. એ ચંદરને યે અમ્મખ્ય ચાંદણીઓ ચમકારા કરતી ઉતરી. જગતમાંથી તેજ આથમતું જ નથી એ પાછળથી મહેં જાણ્યું.

કહે છે કે પુરુષ સ્ત્રીનો સજનાર છે, સ્ત્રી પુરુષની સજનારી છે. ઉપામાં શું ન હતું તે મહેં સરળ્યું તે હું જાણતો નથી. પણ ઉપાએ તો મ્હાં પ્રારબ્ધ લખ્યું, તે અનન્ત કાલનું લખ્યું છે તે હું જાણું છું; તે મ્હાં પ્રારબ્ધ વાંચતો વિચારતો અનુભવતો હું પંચવટીમાં બેઠો હતો.

જગત ઉપર રાત્રિ જામતી હતી.

પંચમીનો ચન્દ્ર આથમ્યા પછી મોડી રાત્રે પૂર્વમાંથી એક રથ આવ્યો તે પશ્ચિમમાં ગયો. સોનાની શિખાઓ હોય તહેવી ફરતી મશાલો સળગતી હતી. હિરણ્યમયેન પાત્રેન વાળી ઋત્યા મ્હુને યાદ આવી. ધૂત્રિયાળા દોરી મલપતા, રથચક્રનાં ઝાંઝર ઝમઝમતાં, રથ ઉપર ધ્વજ હતો, પણ તે ફટકતો ન હતો; તહેની પાટલીઓનો સંપુટ ખીડાએલો લટકતો હતો. છાયાઓના વરધોડા જેવો, ભૂતાવળતી સ્વારી જેવો, રથ અન્ધકારમાંથી આવ્યો તે અન્ધકારમાં ગયો.

રથ ફરતા ઉપાના પિતાના પાર્ષદ હતા, તે ઉપાને પ્રણામી મધરાતે વળાવતા લાગ્યા. રથ ઉપાને યોગ્ય જ હતો. સમારંભ બધો મ્હારી સન્મુખ આવતાં એક નયન, પ્રપુલ્લ કમળની વિખૂટી પાંખડી સરિખડું, સમસ્ત તારિકામંડલિથી છૂટી પડેલી ખરતી એક તારિકા સમોવડું, રથમાંથી મહેં ન જોયા જેવું જોયું. પડતી વીજળી જેવી પલકદરિયાવ ફિરણુરેખા દોરી તે આથમ્યું.

તે વસન્તપંચમીની મળ્યરાત્રિએ ઉપા મ્હારા જીવનમાંથી સદાની આથમી લાગી,

નરના આત્મામાં નારીની ભૂખ છે, નારીના આત્મામાં નરની તૃપ્તિ છે. અમારાં એ ભૂખતૃપ્તિ વિશમ્યાં ન હતાં. ઉપા ઉગી, ને ઝાલવા જતાં, ઉર્વશી જેવી, આકાશમાં તે ઉડી ગઈ લાગી.

પણ માનવી ! ત્હારામાં સુર ને અસુર ઉભય છે; ત્હેમને પારખજે, ને પછી વર્જજે કે વધાવજે.

પુરુષોત્તમનો લીલાવિસ્તાર પ્રકૃતિથી છે, ને પ્રકૃતિનો સૌભાગ્ય-વિદાસ પુરુષોત્તમથી છે. નરનારીનાં પરસ્પર અનન્ત અખંડ ગુસ્તા-કર્ષણના ભેદ એ પ્રકારના છે ; ને પ્રાકૃતિક છે ; વિસ્થાપી છે ; નિરવધિ છે; વિશ્વના નિયોજનમાં-વિરાટનાં ખેત્રનમાં સર્વસંચારી છે. ઉપાની આંખડીમાં એ ગુસ્તાકર્ષણ હતું. મ્હારા જીવનનાં સમસ્ત ઝરણુ એ સાગર લાગી વહતાં. ઉપા ! તું મ્હારો સાગર, ને મ્હારા જીવનની નદીઓનાં સહુ જળ તુજમાં આવી દલવાશે. પણ એ મ્હારા સાગર ! તું ક્યાં છે ? ક્યાંની અંજલિમાં જઈ સમાયો છે ? મ્હારાં ફેરાં કે ઝરણાં તું નહીં જીવે તો મ્હારાં જલ મહાવગડે રણમાં રગદોળાશે.

સ્મશાનમાં અન્ધારી રાત્રે જેમ લડકા ઉડે છે તેમ તે મધ્ય-રાત્રિએ મ્હારી નિરાશાના સ્મશાનમાં તરંગોના લડકા ઉડાવતો પંચવટીમાં હું ખેડો હતો.

પર્વતરાજને શિખરે ઉભી વિજળીને કો ઝાલવા અન્તરિક્ષમાં ફૂટકો મારે એવું મેં આદ્યું હતું. પણ આમનો ધુમ્મટ ચીરી અનન્ત ઉંડાણમાં વિદ્યુત્પાણુ ઉતરી જાય, ત્હેવી ઉપા ! તું સરસ-રતી સરી ગઈ, અનન્તતામાં ઉતરી ગઈ. અનેક રત્નકણે ભરેલી સંસારની હવાઈ સરિખડી તું અન્તરિક્ષમાં ઉડી ને આલમાં સમાઈ. પર્વતશૃંગની ભૂશિરને કાંકડે એકલવાયા કો વ્રજ જોવો એકલવાયો હું ગગનની ગહનતામાં આંખડીને પ્રેરતો, ગગનની ગચીગચીમાં ત્હને શોધતો, ઉભો છું. વસન્તપંચમીનો વીતેલો આજનો દિન પાછો

આવશે તો તું ચે પાછી પધારીશ. પણ તહો ચે-તહો ચે ઉપા ! નિરાશાના તરંગે ઉછળતી મ્હારી કિશિતમાં હું વાટડી નિરખું છું ત્હારી.

રસવિમાનમાં વિગમન કરતી તું ચન્દ્રલોકમાં અમૃતચન્દ્ર થઇ વિરાજતી હો તો પૃથ્વીલોકમાં અશાન્ત ઉરજગતવન્તો ઉદ્ધિ મ્હને સરજતો હું પ્રભુને પ્રાર્થું. તું ઉગીશ એટલે હું ઉજ્જીશ. મ્હારા છાંટા ત્હને અડકશે નહીં, છતાં અર્ધનાં શિકરો અર્પીશ. મ્હારા તરંગ ત્હને હુલાવશે નહિ, છતાં દૂરવાસી ત્હારી જાવા કીટી ઉર્મિમાલાના હિન્ડોને ખૂલાવીશ. ત્હને નિરખી નિરખી, ત્હારી પૂર્ણિમાને નિહાળી નિહાળી ઉર ચગડોળે મ્હડશે, ને તોફાન ધૂતવશે. નિરાશા એ જ મ્હારી આશા છે, મૃત્યુ એ જ મ્હારાં જીવન છે : તું નથી એ જ મ્હારા આયુષ્યનું અવલંબન છે.

ગઇ, તું ગઇ, ઉપા ! તું સત્તાની ગર્ભ મ્હારા જીવનમાંથી. પણ પૃથ્વીથી પર નથી ગઇ. તો આ મૃત્યુ જેવાં પ્રલપન શાં ? પર્વત પડ્યા મ્હારી ને ત્હારી વચ્ચે, પણ તું ચન્દ્રલોકમાં ચે નથી સંચરી ને સૂર્યલોકમાં ચે નથી સિધાવી. પૃથ્વીલોકની કોઇ વાડીમાં, કોઇ ફૂલડાંઓમાં તું પોપટડી ઉડે છે. કલ્યાણ થાવ ત્હારું; અહીં કે ત્હાં, જત્હાં હો ત્હાં, કલ્યાણિ ! ત્હારું કલ્યાણ થાવ. હું ભૂખ્યો છું, પણ ત્હને તૃપ્તિ મળજો ! હું ઉણો છું, પણ ત્હારા કોઠ જલકાતા પૂરાજો ! મ્હારાં પ્રારબ્ધ-ત્હેં કુંકુમાક્ષરે લખવા આદરેલાં મ્હારાં સૌભાગ્યપ્રારબ્ધ અધુરાં-અધુરાં જ ભૂસાયાં, પણ ત્હારાં તો સૌભાગ્ય અમૃતના અક્ષરે ઉઘડજો ! નિત્યતૃપ્ત નિરાશાના મ્હારણમાં ભલે હું ભટકું; આ-જ્ઞાના હરિયાળા આંખાવાડિયે પ્રેમની પોપટડી તું સત્તા ઉડજો, ઉપા !

નરના અન્તરમાં નારીપૂજા છે. પુરૂષોત્તમ જત્હાં સૂધી પ્રકૃતિ-ધારી છે ત્હાં સૂધી, કાલજા તે છેડા સૂધી, ચન્દ્ર ને જલધિ-સૂર્ય ને સૂર્યપ્રભાના આયુષ્ય સૂધી, આ મ્હારા જીવનની પ્રભા ! ત્હને સ્મરીશ, પૂજીશ ને ત્હારી વાટડી નિહાળીશ. આવજો : જગતમાં નહીં તો અનન્તતાને કા આરે આવજો : કરમાં નહીં તો ઉરમાં પધારજો. આવજો

આયુષ્યના ઉદ્ધારની એ પરમ ભૂમિકામાં. ફૂલ કરમાય, પણ સુવાસના અનન્તમાં પથરાય: તહેવી તું છે, ને આવીશ એમ આસ્થા છે. અન્ધારી રાત છે, પણ એ ભેદીને ય ઉપા ઉગશે એ પરમ શ્રદ્ધા છે. ઉપા ! એ અન્ધશ્રદ્ધામાં આયુષ્યઅવશેષ નિર્જનું છું. આવજો એ આયુષ્યને આરે, કાક વેળા, કાક વેશે, કાંક કહેતી. હું છું, પણ નથી: તું નથી, પણ છે. એ 'નથી' પણ 'છે'થી વિશેષ છે. ઉપા ! તું વિશેષ છે, તો મુજ અધૂરાપણું પૂરજો. પ્રહાંડમાં પરપ્રહા ઉતરે છે તેમ એ પરપ્રહાની પરમ સૌન્દર્યકલા ! મહારા જીવનમાં તું ઉતરજો.

પંચાગ્નિની ધૂણી જગાવી જોગી તપ તપતો એસે તેમ તે રાત્રિએ મહારી પાંચે ઇન્દ્રિયો સળગતી હતી; તે પંચાગ્નિ વચ્ચે તપ તપતો હું બેઠો હતો, ને ધૂમાડાના આવા ગોટગોટ અન્તરમાંથી ઉડતા હતા.

*

*

*

*

વાંચનાર ! ઉપરનાં આ અવતરણો કવિતાની મહારી નાંધપોથી- માંથી છે. તે વાંચી ત્હને લાગતું નથી કે પ્રેમનું પરમ મહાકાવ્ય લખાવું બાકી રહી ગયું છે ? મહારે, તેમ જ ત્હારે ય તે ?

*

*

*

*

તે અધોર રાત્રીનું પ્રભાત ઉગશે જ નહીં એમ મ્હને લાગતું. પણ પ્રભાત ઉગ્યું, ને અદ્ભુત ઉગ્યું.

ન જાને જાનકીનાથ પ્રભાતે કિં ભવિષ્યતિ એ પદ કાલના અશુભને કાળે લોક આળે વાપરે છે. અકસ્માતો ને અમત્કારો શું અશુભ જ હોય ? ગહન અજ્ઞેય સકલ નકારે જ નથી એ સંસારીઓ કેમ વીસરી જાય છે ?

બીજે દિવસે સહવાર પડ્યું ત્હારે મહારી બહારીમાં કાચલ બોલતી, પલંગ ઉપર છૂટાં ફૂલડાં કાઢીએ વેરેલાં હતાં, ને સહવારનો તડકો હમતો હતો, વાતાવરણમાં વસન્તને મ્હેં રમતી દીડી.

વાંચનાર ! તહે' ફૂગડી ખાધી છે ? સરોવરમાં ન્હાતાં કે નદીનાં જલમાં ઝીલતાં પાતાળમાં ઉડેા કાઢ વેળા તો ઉતર્યો હોયશ. ને પછી ઉપર—જલ ઉપર આગ્યો ત્હારે કેવું લાગ્યું હતું ! સંસાર-સમુદ્રના મહાજલમાં ઉપાએ અને મહે' એવી પાતાલગામી ફૂગડી ખાધી હોય એવું પ્રથમ તો અમને લાગ્યું.

પણ મૃત્યુમાં યે હવન મૂક્યાં છે, ને દુનિયા કહે મૃત્યુ પીધું તહેને અમરો કહે અમૃત પીધું એવી ઘટના જોણે ઘડી છે એ પ્રભુને કેટલો કૃપાળુ કહેવો ?

આજે પણ એ પ્રસંગનાં સ્મરણુ જનગતાં અમને એમ થાય છે કે સંસારે તો ભેરવજપ અમને ખવરાવ્યો, પણ ઉપાને પુણ્યે અદ્ધર હરિનાં વિમાન ઉતર્યાં, અને એમાં અમે અમારા સ્નેહસ્વર્ગમાં સંચર્યાં.

સન્તજનો મરજવાનો મહિમા ગાય છે. અમે યે સ્નેહના મરજવા થઇ નીવડ્યાં.

અગાધ અમ્મોધિનાં અમ્મુમાં અમે ફેંકાયાં, ઉગરથું નહીં એમ આશા મૂકી, પણ મોતીઓના જોખણા ભરી ભરી અમે અમારા ઉપવનને આરે ઉતર્યાં. મોતીના મહેરામણમાં પ્રારબ્ધે ગોથું ખવરાવ્યું હતું.

ખીજે દિવસે સહવાર પડ્યું ને સૂર્ય નારાયણ ઉડ્યા પછી હું ઉડ્યો ત્હારે પાસેના મન્દિરના ચોકમાં કાઢ તિથિ પૂછતું હતું. જ્યોતિષીએ કહ્યું, વસંતપંચમી. પૂછનારે પૂછ્યું, વસંતપંચમી તો કાલે હતી ? જ્યોતિષી કહે, એ વસંતપંચમીઓ છે, ઉદ્યાત આજે છે.

અમૃતના વરસાદ વરસ્યા હોય એવું મ્હને લાગ્યું. મ્હારા આત્માને સંહવનના કણ છંટાયા : ને 'શયની નાડીઓમાં લોહી ધગધવા માંડ્યું.

એ વસંતપંચમીઓ કહેનાર એ જ્યોતિષી ઉપર હું આધરીન થયો. કાંઈ જ્યોતિષી-શિરિસ્તો હવે આઠાશમાંથી ઉતરે ને કહે, ઉપાઓ એ એ છે !

મહેં નિહાળીને જોયું તો વાયુમાં વસંત હતી, તેજમાં વસંત હતી, આલમાં વસંત હતી; રસ્તે જતાં આવતાં પુરજનોને વદને એ વસંત હતી.

સ્હવાર હજી થોડું થોડું ઉગ્યું હતું ત્યાં ઉપાની મા આવ્યાં, ' ને મ્હને જોઈ જાને કહ્યું કે ' હું તો દેવને દર્શને આવી હતી. ' તહેમના ગયા પછી મ્હારી માતાએ મ્હારા પિતાને ઉપાના પિતા પાસે મોકલ્યા. કૌતુકવદને તે સિધાવ્યા, ને સ્મિતવદને તે પધાર્યા. આવ્યા એટલે શેરીમાં ને સગાંસ્નેહીમાં સાકર ને ગોરધાણા વહેંચવા મ્હારી માતા નીસરી.

ઉત્થાપનનાં દંદુલિ ગાજે તેમ ધગડધગડ ચન્દ્રિકા મ્હારી મેડીએ ચ્હડી આવી. ' લાઇખીજે નિલક કંઈ હતું, ને તહેં માન્યું ન હતું. લે આ ઉપાનું તિલક. ત્હારા લલાટે જંડેલી ઉપા તે કંઈનાં જોવાશે ? ત્હારા લવિખ્યમાં ઉપા અનસ્ત જ ઉગશે હવે. - મ્હરોડિયે પુખ્તોથી વધાવ્યો ત્હારે તો ધોરતો હતો. '

ચન્દ્રિકાનો શ્વાસ છાતીમાં માનોસમાનો ન હતો; હર્ષ તો ઉભરાઈ આખ્ખે એ મ્હારે ગોરડે ઉજળતો.

હું કાંઈ ન સ્હમજ્યો. ચકિત નયને ને આશ્ચર્યકંઠે કહ્યું: ' પણ ચન્દ્રિકા ! કાલસાગરમાં તે સૌભાગ્ય તો કાલે ટૂંપી ગયું. ઉપાનાં લગ્ને થયાં, ને સાસરિયે પણ સિધાવી. '

' એ તો છાયાઉપા. ઉપાનાં લગ્ન તો આજે થશે—ત્હારી સાથે. ને સાસરિયે પણ પધારશે—ત્હારે ઘેર. ગઈ એ તો ઉપાની અક્ષા-ગાલા. જાને ઉપાની આ મળી ગઈ, ને જાણુ ઉપાના જાણુને મળી આવ્યા. આજે ચ્હડજે વરઘોડે જગતને જીતવા, ને જીતી લાવજે

સુન્દરીઓની સૌન્દર્યરાણી ' એમ કહીને મ્હને ગાલ ઉપર ધીમેથી ટમકી મારી.

દિરિસ્તો નહીં તો પ્રમુતી દિરિસ્તણુ ઉતરી મ્હારી બ્રહ્મલોક-માંથી, ને બોલી કે વસન્તપંચમીઓ સરખડી ઉપાઓ થે બે છે. હું તે દિરિસ્તણુને પગે લાગ્યો, ને ત્હેણે મ્હારાં મીઠાં લીધાં.

તે દિવસે ઉપાને ત્હાં ફરીથી લગ્નોત્સવ થયો, ને ઉપાના વિજય વાગ્ગ વાગ્યાં.

અમૃત ચોદડિયે અમારે જોડે થે ચોદડિયાં બેઠાં. મ્હારી માતા તો હરખોલી થઈ. તરત જ ઉપાને ઘેર ન્હોતરી, ને હેતને બોલે તેડી સાકર જમાડી શશુમારી.

પછી મ્હારે મન્દિરિયે કાઠી કાઠી લાનુ ઉગ્યા. મ્હારી દષ્ટિને ફિરબોદેરે સ્હડીને ઉપા આવી ને અજવાળાં કીધાં. ઉપાને સેંધસે નવરત્ન શીપકૂચ આરોપી કંકને કરકનાએ વધાવી હાંસ્યને રાજતખતે સ્થાપી ત્હેના સૌભાગદેશે સુગંધનો વિજયચન્દ્રક કીધો. ઉપા તો મ્હાન આખખા થે વદન ઉપર સુગંધનાં બાણે ફૂલડાં વરસાવવા મંડી ગઈ હતી. ત્હેના માથાને બાણે રસમુગટ ધરાવતો હોઈ તેમ ત્હેને આખે થે માથે મ્હું પણ સુગંધ કીધાં.

મ્હું કહ્યું: બે વસન્તપંચમીઓ તો બેશીરાજ લાવે; પણ બે ઉપાઓ કીયા બેશીરાજ લાગ્યા છ ? ઉપા ! કાલનું સ્વપ્નું કે આજનું ?

ઉપાએ મુખડે સુગંધ ઝીલતાં ઝીલતાં કહ્યું: બન્ને થે સ્વપ્નાં. છંદગી જ સ્વપ્નું છે; પણ તે મ્હારે ત્હારી સ્કોડમાં ભોગવવું છે.

લટકા ને લહેકા કરતી ખડખડાટ હસતી ચન્દ્રિકા આવી. બંની તો નહીં પણ અમે થે કાંઈક સુગંધના ધારી ને આમન્યામાં આવ્યાં.

“ ઉપા ! તું ચે અજમ સ્તો ! ” ચન્દ્રીએ ઉપોદ્ધાત કીધી. ‘ તહે’ ચે ઠીક લક્ષ્મીના કાડ પૂર્યા. લક્ષ્મીને લક્ષ્મીકાન્ત ગમતો; લક્ષ્મીને મોસાળ સરોવરે તે પાણી જતી ને લક્ષ્મીકાન્તને સરોવરમાં તરતો નિહાળતી ત્હારથી તે ગમતો. પણ લક્ષ્મી ચે ગડાદૂર ને ? મ્હાયરામાં ધૂજતી ધૂજતી સિધાવી: પણ ચોરીમાં તો શિક્ષા જેવી સ્થિર હતી. ત્હારી માએ ચે તહેને ન ઝોળખી ? ”

“ મ્હાયરામાંથી ઉડી ત્હારે તો ઝોળખી. પણ પાણીગ્રહણ પછી ભૂત્ર લાગે એવું રહ્યું ન હતું. ચોરીએ ચ્હડી ઉતર્યે માતાએ મ્હારા પિતાને ફેડ પાડી. આશ્ચર્ય ને ખીજના ઉભરા શમ્યા પછી પિતાએ લક્ષ્મીના પિતાને સ્કમખચું. કનકપુરના નગરશેડનો પુત્ર જમાધરાજ તરીકે કાઠકને જ ન ગમે. ને લક્ષ્મીની સંમતિ વિના તો એ સંસારી કાવતરું રચાય જ કર્હાંથી ? એમ સ્હમજી સંસાર-શાણા વડિલો હસી પડ્યા; ને થડીક પછી તો શાસ્ત્રમાંના સ્વયંવર-વિધાનને પગલે આજનાર ગડાદૂર પુત્રીઓની-સ્કેજ શરમાતાં શરમાતાં-પ્રસંશા ચે કીતી. લક્ષ્મીના પિતાએ કાઠનો ખરચ ઉપાડી લેવા માગ્યો, પણ બાપુએ ના પાડી કે લક્ષ્મી ચે ઉપાની સહિયર તે ઉપા જેવી છે મ્હારે. વરવોડિયાંની વ્હેલ સિધામ્યા પછી બન્ને પિતાઓએ નગરશેડને વાત કરી. છોકરીઓએ છેતર્યાંથી ત્રણે વડિલો જરા ઝંખવાયા, પણ ભૂત્ર ભૂંસાય એવી ન હોવાથી કૌતકવદને હસ્યા. નગરશેડે કહ્યું ‘ ના, શેકાણી કરેતાં હતાં કે કન્યા તો રૂપવન્તી છે ’. ચોકમાં સહુ બન્યું, ને ઝરખાની જાળીએથી હું જોતી હતી. ”

મ્હેં કહ્યું : તું ચે જગરી છો, ઉપા ! દુનિયાના ડાહ્યાઓને ચે થાપ દીધી.

ત્હારે શું એકે ચૂએલી ખીજને પરણે ?

ઉપાના એ સરળ પ્રશ્નથી હું ચમક્યો, ને સાંઠે જગત મ્હને ‘ ચમકતું લાગ્યું. એ પ્રશ્નમાં કંઈ કંઈ સંસારવિધિઓના દુર્ગમ દુર્ગો વૃદ્ધતા ને પ્રેમધર્મનાં પરમ મન્દિરો મંડાતાં મ્હેં દીઠાં.

મહેં ઉત્તર વાળ્યો ; ના, ઉપા ! દુનિયાને એમ અલડાવાય નહીં. પણ ત્હારું જીવન તો જ્યનું ખરું સ્તો ?

ઉપા કહે : “ તું મ્હને રોજ કહેતો કે ‘ સંસારમાં સહી લેવા નહી, પણ ઉપા ! જગતને જીતવા તું જન્મી છે. ’ મ્હને છક્ક દેવા સંસારે તરકટ કીધું હતું. નિત્યની ત્હારી એ ખિરદાવણિએ મ્હને જીતાડી. ત્હારી એ જયમન્ત્રણામાંથી મ્હારો જય જન્મ્યો. ”

‘ ને ઉપા ! તું શું નથી જીતી ? ’ ચન્દ્રિકાએ કહ્યું. ‘ નિશાળમાં યે તું રોજ જીતતી, બગીચામાં જીતતી; પાણીઆરે જીતતી, અને જીવનમાં યે જીતી લીધો મારા વીરને, ને દીધો દેશમાં વિજયડંકો. ભાઈ ને ભાભી બન્ને જયવન્તાં છો, તે મ્હારા બન્ને ભાણેબેનાં નામ રાખીશું જયવિજય— ’

જીવનનો પ્યાલો અમારો અમૃતથી ભરાતો હતો.

અમારા ચોકમાં યે મેઘાડંબર જેવો ચન્દરવો બન્ધાયો, મંહી સુન્દરીઓની વીજળીઓ ચમકવા માંડી. પણ ચન્દ્રિકાનો ચમકાર અનોખો હતો : જાણે ઇન્દ્રધનુષ્યની વેલડી !

મ્હડને પ્હોરે સાજન ઉપાને ઘેર ગયું. સારા યે નગરમાં ઉપાની અમત્કારિક જયકથાનો ડંકો વાગી રહ્યો હતો, એટલે શેરીએ શેરીએ ને ચોકે ચોકે ઉપાએ કીયા વરને કાજે સંસાર ઉથલાવ્યો એને નિહાળવા નગરજનો ટોળે મળ્યાં હતાં. તે દિવસે હું તો જાણે નગરનું કૌતુક હતો. સજ્જનસજ્જનીઓના સ્મિતપરિમલમાં તરતો હું ઉપાની હવેલીએ ગયો. ઉપાની માતાએ હસતાં હસતાં સત્કાર્યો, ને ભાભીએ અક્ષતકુંકુમ કરતાં કહ્યું કે નિત્યે બ્હારથી ખોલાવતા, હવે ઘરમાં આવીને તેડી જાણે.

મહેમાન નહીં પણ રાજરાણી તરીકે ઉપા મ્હારે મન્દિરિયે તે રાત્રીએ પધારી. રસસૌન્દર્યની અધિષ્ઠાત્રીની, અમ ઉલયનાં સૌભાગ્યની દેવીની તે રાત્રીએ મ્હારે મન્દિર પ્રતિષ્ઠા થઈ.

મહારા જીવનમાં યે અનરુન ઉપા સદાની ઉગી.

સંજીવનની ઋતુ જોઈ છે? કરમાયેલી ક્યારીઓ કેવી ખીલે છે? વસન્ત જોસે છે ત્યારે ફૂલછોડને પાંગરતા ને પ્રપુષ્પતા જોયા છે ને? અમે યે 'કાલે' કરમાયાં હત્યાં, પણ 'આજે' એવી સંજીવનની ઋતુ જોડી કે હજી યે તે તથે છે. જીવનભરની અમારી વસન્ત ઉગી, ને રોજરોજ અમારે કુંપળો પાંગરે છે, ને પાંખડીઓ પ્રકુલ્લે છે. આયુષ્યનો આંખો અમારે મ્હોરથી લચ્યો-નમ્યો છે, ને ઉપાની બાંધણીની સૌભાગ્યચુંદડી સમે વિધવિધ પાકા રંગે ભાતીગર શોભે છે. ફૂલવાડીના છાયામાર્ગોમાં ફૂલ વેરાય એમ અમારા જીવનપન્થો ફૂલથી પથરાયેલા છે.

જીવન અસત નથી, પણ સત છે; જીવન નિદ્રા કે ઘેન નથી, પણ ચિત્તની પરમ ચેતના છે; જીવન ધડીનું હસવું નથી, પણ આયુષ્યનો આનન્દ છે: એ સત્યોની પ્રતીતિ કરાવવા એ વસન્તની વસન્તપંચમીની અન્દ્રિકામાં રસાનન્દની રૂપકલા ધારી સચ્ચિદાનન્દજી મ્હારે મન્દિરિયે પધાર્યા, ને આત્માને રસસિંહાસને મ્હેં પધરાવ્યા.

સકલ રસિકોનાં રસસિંહાસને એવી રસજ્યોત સદા અગ્નિહળજો?

વૈજયન્તી ફૂલમાળા જેવી મ્હારે કંઠે ઝૂલતાં ઝૂલતાં ઉપાએ કલ્પે: વૃન્દાવનમાં કે સુરતમાં જ નહીં, પણ પૃથ્વીને નગરેનગરે, રસના માંડવડા સરિખડું, ગોપીપરું છે, મ્હારા કહાન! કહાનગોપીની વાર્તા તો કૃષ્ણાવતારથી યે જૂની છે, સૃજનજૂની છે.

કેસૂ ને કેસરને છાંટણે છાંટેલા વસન્તી વાદા સજી વસન્તમૂર્તિ શી ઉપા શોભતી હતી. ને કહાનગોપીની રીતે જ ચન્દ્રની અમૃત-અન્દ્રિકામાં જીવનવસન્તની વસન્તપંચમી અમે ઉજવી.

વિદાય



વાંચનાર ! આવો અમારો કંઈક કથાવિસ્તાર છે. ને હવે વિદાય ! આ વાર્તા એવી છે કે **यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा.** સહુ દેશના સર્વ ભાષાના સહુ કવિવરોએ એ ગીત ગાયાં છે, ને ગાશે ; પણ વાર્તા પૂરી નથી થઈ, ને પૂરી નહીં થાય. કાંઈ કાંઈએ શપથ લીધા કે એ ગીત ન ગાવાં; પણ ત્હેમાંથી ધણાના એ શપથ ખરડના મહેલ જેવા ઓગળી ગયા. વાણીનો પાર નથી, તેમ આ વાર્તાનો પાર નથી. તો ત્હારે હવે વિદાય !

ને આમાં ત્હને કેટલુંક ઘેસા જેવું નથી લાગ્યું ? આજ હું વાંચું છું ત્હારે મ્હને યે લાગે છે. તું તો જીંદગીભર ડાહ્યો જ રહેલો છે ને ? ઉપા કહે છે કે આજે અમારાં શરતજ્ઞ છે, નીતરેલાં ને ધીરગંભીર; પણ અન્તરિક્ષથી રસવર્ષા વરસતી ને અમારી નાડીઓની નદીઓમાં પૂર ઉછળતાં તે કાળે નાડીઓ ઘેસી હતી કે ડાહી ? વાંચનાર ! ત્હેં ત્હારી લયલાના મજનૂરેડા કર્યા હોય તો અમને યે આ માફ કરજે. જ્હારે જ્હારે ઉપા આ વાંચે છે ત્હારે ત્હારે મીરાંનું ભજન ગાય છે કે:—

ઘેસાં અમે ભલે થયાં રે,

અમને ઘેસાંમાં ગુણ લાધ્યો.

ઉપા કહે છે કે કેટલીક ઘેસાંમાં યે ડાહ્યાણ હોય છે.

અને સાચું કહેજે હો ! આ ત્હારી વાર્તા કે મ્હારી વાર્તા ? ત્હેં ઊંડું જોયું ? દેશદેશનાં દેશીઓનાં વસ્ત્રપરિધાનની વિવિધતામાં માનવમૂર્તિ શું વિધવિધની છે ? એક આંખાની ફેરીઓ ધાત્રપે ન્હાની મ્હોટી હશે, પણ યુગ્મર્મે-રસવિમૂર્તિએ પૃથક્ પૃથક્ નહીં હોય. વાંચનાર ઊંડું જો ! એ પાંચડી કે ટોપી કે ફેટો ન નિહાળ; પણ તે પાંચડી ટોપી ને ફેટાની અન્દર શીર્ષકુંલ છે તે જો, ને કહે કે તે જૂદો જૂદો છે ? કે તે શીર્ષકુંલમાંનાં મસ્તિક્કએનન સિન્નસિન્ન છે ? કે તે બુદ્ધિકુંલમાંના મસ્તિક્કવ્યાપારના ધર્મકર્મના નિયમસિદ્ધાન્તનું ન્યાયશાસ્ત્ર દેશદેશ કે વેશવેશ કે પ્રજાત્વપ્રભાવિકા પરત્વે પૃથક્ પૃથક્ છે ? બુદ્ધિના ન્યાયશાસ્ત્ર જેવું રસનું ન્યાયશાસ્ત્ર સકલ માનવજાતિ માટે એક જ છે. આ વાતોના પ્રસંગોમાં નહીં તો તે પ્રસંગોમાંની રસભાવનામાં શું ત્હારી કથા નથી ?

વેદાન્ત સાચું હો કે ખોટું હો : હું વેદાન્તકથા સ્હમજવાનાં જોડો નથી. પણ અહં બ્રહ્માસ્મિની સાથે જ તત્ત્વમસિતું મહાવાક્ય ગૂંથાયેલું જ છે; અને તે જેમાંથી સર્વ સ્વલલિદં બ્રહ્મનું સર્વતોમુખ મહાવાક્ય, સૂર્યની પાછળ તેજના જેવું, પ્રગટે છે એમ વેદાન્તાચાર્યો વહે છે. રસની દ્વિલસુષીમાં એ વેદાન્તવાદનાં પગથિયાં ગોઠવજે; એ સૂત્રોમાં સત્ય છે એટલું ત્હને સત્ય લાગશે, એ સૂત્રોમાં અસત્ય છે એટલું ત્હને અસત્ય લાગશે. પણ એ વેદાન્તસૂત્રો રસશાસ્ત્રમાં ગોઠવીને પછી કહે કે આ મ્હારી ત્હારી કે સહુની વિશ્વકથા છે ?

ઝરેરાતને જૂદાં મૂકવાથી રજ ચડે છે; ને કેટલાંક સ્મરણો તો ઝરેરાતથી યે મહામોંઘામૂંઘાં છે. પ્રિયસ્મરણના તે પરમ પવિત્ર ઊંડા ભંડાર વાંચનાર ! ત્હારે યે ન જોડવા, ને હું યે નહીં જોડું. રમન્દરના દેવળંડમાં તો એક પ્રિયજનનો જ પ્રવેશનો અધિકાર છે. સ્નેહકુંજની એ ઘટામાં તો માત્ર પ્રિયતમનો જ વાસ છે. અન્દર જ, ને એ પામ કે જે સકલ જગત ઝંખે છે.

દેહીનાં હિ યથા દેહે કૌમારં યૌવનં જરા;

રહવાર બપોર ને સહાં સમા જીવનના દિવસના એ ત્રિકાલ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રે ગીતામાં ગાયા છે. કૌમાર જીવનની આશા છે, અશુભિકાસ છે, કલિપ્રપુટ છે. જરા જીવનનો વિશ્રામ છે, કરમાશ છે, અર્થતા છે. જીવનના દિનનો મધ્યાહ્ન યૌવન છે, આયુષ્યના ચન્દ્રની પૂર્ણિમા યૌવન છે, સંસારચાત્રના સંવત્સરમાંની સંજીવિની વસન્ત યૌવન છે. તે કાલે મનુષ્યના આંખા મ્હોરે છે, ને કાયલો ખોલવા માંડે છે.

કલૂનાં કુસુમાકર ની આ કથા કહી. વનમાં એક વેળા એક કાકિલા એ કથાનાં કાવ્ય ગાતી હતી. ત્હેના શબ્દો વીણી વીણી, કંઈક સ્હમજી-કંઈક અશુસ્હમજી-કંઈક અધુરું સ્હમજી, આ કથા કહી છે. ખાંભીજો મ્હારી છે, ખૂખીજો એ કાકિલાની છે.

ખીન્નવે ત્હેનું સદાનું યૌવન છે, ન ખીન્નવે ત્હેનું કૌમાર છે. જાગવે ત્હેનું નિત્યજોગન છે, ન જાગવે ત્હેની જરા છે. ઉત્કાન્તિવાદ કહે છે કે આવડે ત્હેના નિત્યવિકાસ છે. ને નિત્યવિકાસ એ નિત્ય-યૌવનનું લક્ષણ. દેવાંગનાઓને કે રસમીમાંસકો નિત્યયૌવના કહે છે. પૃથ્વીવાસી દેવદેવાંગનાઓ કાજે એ એવાં વિશેષણ-ચોક્કસ દરજ્જે-સંભવતાં નથી ?

વાંચનાર ! તું સંયોગી છે કે વિયોગી ? તું સ્મિતભોગી છે કે સ્મિતનાં સ્મરણભોગી ? તું સ્નેહયોગી તો છે ને ? એ ધુનીનો ઉપાસક તો છે ને ? ઉપા કહે છે કે પ્રિયજનને સંયોગ ને વિયોગ ઉભય પ્રિયતમના સ્નેહયોગ-જ છે; ને તે સાચું છે. તું વિચારી જો, એટલે ત્હેને એ સાચું લાગશે. રસમત્યો ઉપા દાખવે છે એવાં મ્હને નથી આવડતાં. તે કહે છે કે નિત્યસંયોગ કે નિત્યવિયોગ કાઢના કદી દીકા છે ? આંખ આ ભવ જ જોશે ? કે પરભવ ? કે સહુ ભવ ? ઉપા કહે છે કે સંયોગ ને વિયોગ સ્નેહીઓનાં દેહપરત્વેના શબ્દો છે, આત્મ પરત્વેના નથી; અને તેટલે અંગે, ચેતનથી રચૂલ ગૌણ છે

તેટલાં, રસશાસ્ત્રમાં-ઉપાના રસશાસ્ત્રમાં, ને ગૌણ છે. ઉપા કાઈ કાઈ વાર તો અદ્ભુત બોલે છે, બાણે સ્નેહની દેવી સ્નેહનાં સૂક્તો ઉચ્ચારતી ન હોય ! ઉપા કહે છે કે સંયોગ ને વિયોગ ગુણધર્મે ભિન્ન નથી, પણ પરિમાણધર્મે ભિન્ન છે. મહાસતીએ ગગનમાં સૂર્ય થંભાવ્યો, ને મહાયોગીશ્વરે આશમાં ચન્દ્ર થંભાવ્યો ત્હોં યે તે છ માસ સૂકી. ને પછી ? શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રની યે રામપૂર્ણિમા આથમી કે તપી ?

આગમાપાયિનોઽનિત્ય તાં તિતિક્ષસ્વ, ભારત ! ગીતામાં એ ગાયા પછી ગીતાકારની યે પૂર્ણિમા નિત્ય ક્યાંથી નભે ? છતાં યે એ પૂર્ણિમા આથમી, પણ રાસપૂર્ણિમાના એ ભાવ આથમી ગયા ? એ ભાવ આથમે ને ચેતનના વિરહ થાય ત્હારે પૂર્ણિમા અસ્ત પામી નિત્યવિરહની અમાવાસ્યા ઉગે. સ્થૂણના અને ચેતનના વિરહભેદ કાશિદાસ સ્હમજતા, અને તેથી દુષ્યન્તશકુન્તલાના વિયોગ સ્થૂણવિયોગ માત્ર નહીં પણ ચેતનવિયોગ રચી એ સ્નેહીઓની સ્નેહકથામાં એ કવિવરે કરુણરસ કારમો ભરેલો છે. પ્રકૃતિના મહેક્કમાં ને પ્રકૃતિના મહેલવાસી આગમાપાયિન સર્વ ભૂતસંઘમાં મૃત્યુના યે વિયોગ ચેતનવિયોગ નથી. પ્રકૃતિમન્દિરના નટનાગરની નૃત્યકીકા ને દેહના ભાવપ્રદર્શન અનિત્ય છે, પણ એ રસકીકામાંની ભાવના અને કવિતા ચેતન જેટલી નિત્ય છે. **અજો નિત્યો શાશ્વતો યં પુરાણમ્** બ્રહ્મ છે; ને એવાં આયુષ્યવન્તા પિતાની પુત્રપુત્રીઓનાં યે દીર્ઘ આયુષ્યની જ આશા તો હોય. પરમાત્મતત્ત્વ જેટલાં આત્મતત્ત્વનાં યે આયુષ્ય નથી; પણ જેટલાં આત્મતત્ત્વનાં આયુષ્ય છે એટલાં તો રસનાં ને ભાવનાં યે આયુષ્ય છે; એટલે સ્થૂણના-દેહના સંયોગવિયોગને સ્નેહયોગીઓ ગણકારતા નથી. અનુભવથી હવે ઉપા કહે છે કે અમારે વિયોગ શક્ય કે સંભવિત જ નથી.

ઉપાનું ભાષ્ય સાચું છે ને સ્હમજશે, પણ તે દેહથી પર

વિચારનારને. જોટલી ઉંચાઈએ ચઢે તોના પ્રમાણમાં દૃષ્ટિની વિશાળતા માનવીને લાગે છે.

અને વિચારી જોજે, વાંચનાર ! કે સંયોગી કે વિયોગી સ્નેહયોગીની સ્નેહસમાધિમાં ભાવભેદ—રસભેદ કેટલા ને કેવા છે ? એકેકમાં સ્નેહીઓના સ્નેહ ઓછાવધતા છે ?

• ઉપા મહારાજે રોજ એક પ્રશ્ન પૂછે છે કે મહેં આ વાર્તા લખી છે તેમ કવિઓ ને કાદંબરીકારો સ્નેહીઓના સંવનનઘટિહાસ જ કેમ લખે છે, ને લગ્નઘટિહાસ કેમ નથી લખતા ? ઉપાને મન હુમ્મેશાં આ વાર્તાથી ઉણપ રહે છે. તે વારંવાર પૂછે છે કે કવિઓને મન સંવનન એટલે જ સ્નેહ ? ને લગ્ન એટલે સ્નેહ નહીં ? વાંચનાર ! ખરું કહું ? અમારું તો સદાનું સંવનન જ છે. રોજ અમારા આત્માઓની એક એક પાંખડી ઉઘડે છે ને કોટીદંત આયુષ્યના દિવસ જેવી ઉજમાળી હસે છે. પણ ઉપા કહે છે કે કવિ-કુલની ભૂલ મહેં એ આ વાર્તા લખવામાં કરી છે. ને ઉપાના એ આરોપ સહામે મહારાજે દલીલ નથી જડાવી. છતાં કવિવંશના ગત્યાવખાતર ઉપાને તો હું એમ કહું છું કે અહ્તાંડના અહ્તામુહૂર્તમાં અહ્તાપિંઓએ વેદકીર્તન ગાયાં, ને પછી કેમ ન ગાયાં ? અહ્તામુખના સૂજનવેદ છે, પણ વિષ્ણુમુખના પોપણુવેદ કેમ નથી ? અહ્તાને ને વિષ્ણુને દલીલમાં ઉતાર્યા છતાં એ ઉપાનું કહેવું સાચું છે. સંવનન સ્નેહનું સૂજન છે ને લગ્ન સ્નેહનો વિકાસ છે. ઉપાનો આરોપ એ છે કે સ્નેહના સૂજનની કથા સહુ ગાય છે; પણ સ્નેહના નિત્યવિકાસની કથા કેમ કાક જ કથે છે ? મહેં ઉપાને વિનંતિ કીધી છે કે અમારી આ સ્નેહકથાનો ઉત્તરભાગ તહેણે લખવો. ઉપા કહે છે કે લખવું એટલે વર્તમાન જ નહીં પણ ભવિષ્ય સન્મુખ પરીક્ષા આપવી. વર્તમાનથી ન લજવાતી ઉપા ભવિષ્યથી હજી લગાય છે. પણ નવોદાની લજ્જાવાદીઓના રંગમાંથી પ્રોત્તના પાક રંગ ઉઘડશે ત્યારે

—જગતનું સૌભાગ્ય હશે તો—અમારી સૌભાગ્યકથા ઉપાને હાથે આલે-
ખાશે. ત્હારા જેટલો જ વાંચનાર ! હું ચે એ સૌભાગ્યગ્રન્થ વાંચવા
ઉત્સુક છું. અમારા ઉરમાં કુલમાં જીવનમાં જે અદ્ભુત કવિતાના
ફૂલખાગ ઉપાએ ઉગાડેલાં છે ત્હેનાં કાવ્ય જે ઉપા લખશે તો દેવોમાં
ગવાતી કવિતા દુનિયાને વાંચવા મળશે.

ત્હારે હવે સમાપ્ત ? પણ આ વાર્તા સમાપ્ત થઈ છે કદી, કે
થશે ? કવિઓ ખૂટી જશે ને કવિતા ધોવાઈ જશે, રસિકતા સૂકાઈ
જશે ને વિશ્વ સહરાના રણ જેવું રત્નજલસૂકું તપશે, મનુષ્યોના
હૃદયના મધપૂડા મધવિહોળા ઝોલાં ખાશે, ત્હારે આ કથા સમાપ્ત
થાય તો કાણ જાણે. આ નરનારીની વાર્તાની સમાપ્તિનો ભય હજી
તો નથી. ચન્દ્રકલા સમી ઉપાઓ નિત્ય જગત્સુગટે ઉગશે, ને અમૃત-
વર્ષા વર્ષ્યા કરશે. ઉપાનું રસગોત્ર સદા આમ્મર જ છે.

વાંચનાર ! જા, ચન્દ્રમુખી ત્હારી ઉપા રસજીવનના અમૃત-
ચાળવન્તી ત્હને વધાવવા ઉભી છે. ત્હારે કલ્યાણ હો. વાંચનાર !
ત્હારી ને ત્હારી ઉપાની રસવાર્તા ત્હમારે સદા ભદ્ર કરો ! ભદ્ર કરો !

